

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**ADANA EYALETİNDE KONAR-GÖÇER HALK HAREKETLERİ VE
EŞKIYALIĞININ ZİHNÎ ARKAPLANI (XVII-XIX. YÜZYILLAR)**

Deniz Zuhdi ABOUAMSHA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

ADANA EYALETİNDE KONAR-GÖÇER HALK HAREKETLERİ VE EŞKIYALIĞININ ZİHNÎ
ARKAPLANI (XVII-XIX. YÜZYILLAR)

Deniz Zuhdi ABOUAMSHA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

ÖZET

ABOUAMSHA, Deniz Zuhdi. *Adana Eyaletinde Konar-Göçer Halk Hareketleri ve Eşkıyalılığının Zihnî Arkaplanı (XVII-XIX. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Göçerler, Osmanlı Toplumunun önemli ancak ihmal edilmiş ve yanlış anlaşılmiş bir nüvesidir. XVII. ve XIX. Yüzyıllarda büyük iskân teşebbüslerine tabî tutularak, Osmanlı klasik döneminde sağlam olan yerlerini, sorumlu tutuldukları bazı davranışlar ve kendilerinden beklenen yeni talepler sonucu kaybedeceklerdir. Ekonomik getirileri vesilesiyle yerleşik reâyâ ile biri diğerine tercih edilmeyen varlıkları imparatorluğun son iki yüz yılında tehlikeye girecektir. Osmanlı Devleti, göçer hareketlerinin ve özellikle etrafa verdikleri zararların önünü alamayınca onlar için en iyi seçeneğin iskân olduğunu kararlaştırmıştır. Ancak göçerlerin tepki çeken ve iskânla cezalandırılan davranışları ve eşkıyalıkları; kuru bir eylem değil, göçer olarak yaşayabilme ve varlıklarını koruyabilme mücadelesi olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada, iskânların öncesinde ve sonrasında göçer gruplar arasında beliren halk hareketleri ve eşkıyalık faaliyetlerinin zihinsel arkaplanını ortaya koymak; özellikle de onların eserlerinden de yararlanarak hikayeyi daha anlamlı kılmak, sonucunda bu dönemde yaşayan göçer grupların sosyal hayatları ve zihinlerinde olan dönüşümü görmek amaçlanmıştır. Osmanlı döneminde göçerleri iskân girişimlerinin Osmanlı merkezî yönetimince uygulanmasının ardındaki siyasal ve sosyo-ekonomik saikler ve harekâtın bölgedeki sonuçları üzerine birçok çalışma mevcut iken, bölge sakinlerinin bu uygulamaya muhtelif şekillerde tepki vermesinin ardındaki düşünsel zemin yeterince araştırılmamıştır. Bu durumun sebebi iskânların geniş ve önemli bir araştırma sahası olan Osmanlı sosyal tarihi içinde sayılması olduğu kadar, göçerler açısından tarih yazımının zor ve az tercih edilir olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu araştırmanın amacı, iskân hareketlerinin bir iç siyaset aracı olarak sebep-sonuçlarından ziyade; gündelik hayatta ve bölge insanının zihin dünyasında neden olduğu değişim ve alt üst oluşlara odaklanmak, olaylara, mümkün olduğunca göçerlerin gözlerinden bakmak, tarihsel anlatıya kazandırılacak yeni perspektifle olayların farklı bir hikayesini sunmaktır.

Anahtar Sözcükler

Göçer, Zihniyet, İskân, Eşkıyalık, Halk Hareketleri, Adana, Aşiretler

ABSTRACT

ABOUAMSHA, Deniz Zuhdi. *Spiritual Background of Nomadic Popular Uprisings and Banditry in the Adana Province (XVIIth-XIXth Centuries)*. Master's Thesis, Ankara, 2020.

Nomads are an important but neglected and misunderstood element of the Ottoman Society. Subject to great resettlement attempts in the XVIIth and XIXth centuries, they would lose their place in the Ottoman classical era as a result of some of their responsible behaviors and new demands. Their assets, which are not preferred one by one with the Ottoman people due to their economic returns, are in danger in the last two centuries of the empire. When the Ottoman Empire could not prevent the nomadic movements and especially the damages they caused, it was decided that the best choice for them was the settlement. However, the behavior and banditry of the nomads that reacted and were punished with resettlement can be considered as a struggle to live as a nomad and to protect their existence, not an empty act.

To reveal the spiritual background of nomadic popular uprisings and banditry activities that appeared around the nomadic groups before and after the settlements; making use of their works to make the story more meaningful and as a result, it is based on seeing the transformation in the social lives and minds of the nomadic groups living in this period.

The aim of this research is to focus on the changes and turmoil caused by the people of the region and the mind world in everyday life, to look at the events from the eyes of the nomads as much as possible: to present a different story of the events with a perspective to be brought to the historical narrative; rather than the cause and effect relation of the resettlement movements as an internal policy tool.

Key words

Nomad, Spiritual Background, Settlement, Banditry, Uprisings, Adana,

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: GÖÇER TOPLUM ÜZERİNE	3
1.1. GÖÇEBE TOPLUMUN KÜLTÜRLERİNİN İNCELENMESİNE DAİR METODOLOJİK KAPSAM	3
1.2. GÖÇER EKONOMİSİ, HAYAT TARZI VE GÖÇER VERGİLERİ	6
1.2.1. OSMANLI GÖÇERLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ ÜZERİNE	12
1.3. GÖÇ FAALİYETLERİ: YAYLAK, KIŞLAK VE KONALGALAR	13
1.3.1. YAYLAK	19
1.3.2. KIŞLAK.....	22
1.3.3. KONALGA	23
1.4. GÖÇER GRUPLARDA TEŞKİLATLANMA SORUNSALI	25
2. BÖLÜM: XVII-XIX. YÜZYIL GÖÇER HALK HAREKETLERİ VE EŞKİYALIĞI	28
2.1. GÖÇER YAĞMACILIĞI	28
2.2. XVII-XIX. YÜZYIL OSMANLI SİYASİ VE SOSYAL KONJONKTÜRÜ ...	34
2.3. İSKÂN VE CEZALANDIRMALARA GİDEN YOL İLE İSKÂN SONRASI YAŞAM TARZLARINDA YAŞANILAN DEĞİŞİKLİKLER.....	37
2.3.1. RAKKA İSKÂNLARINA GİDEN YOL	44
2.3.2. ADANA VE ÇUKUROVA ÜZERİNE	52
2.3.3. ADANA İÇLERİNE İSKÂNLAR VE UYGULANAN CEZALANDIRMALAR	55

2.3.4. FIRKA-I ISLÂHİYE İSKÂNLARI VE UYGULANAN CEZALANDIRMALAR	73
3. BÖLÜM: GÖÇER TEPKİLERİ: ZİHNÎ ARKA PLAN	88
3.1. EŞKİYALİĞA NEDEN OLAN CEZALANDIRMA USULLERİ VE TEPKİLER	89
3.2. EŞKİYALİĞA NEDEN OLAN İSKÂN VE OTLAK PROBLEMLERİ	98
3.3. EŞKİYALİĞA NEDEN OLAN İDARİ VE EKONOMİK PROBLEMLER	106
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	127-142
EKLER 1: ETİK KURUL İZİNİ FORMU	143
EKLER 2: ETHICS BOARD WAIWER FORM.....	144
EKLER 3: ORJİNALLİK RAPORU	145
EKLER 4: ORJINALITY REPORT	146

KISALTMALAR DİZİNİ

- A.AMD. : Sadâret Âmedî Kalemî Defterleri
- A.DVN. : Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri
- A.DVNS.MHM.d. :Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Mühimme Defterleri
- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.g.t. : Adı geçen tez
- A.MKT. : Sadâret Mektubî Kalemî Belgeleri
- A.MKT.MHM. : Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri
- A.MKT.MVL. : Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler
- A.MKT.NZD. : Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler
- A.MKT.UM. : Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
- Bkz. : Bakınız
- C. : Cilt
- C.DH. : Cevdet Dahiliye

Çev.	: Çeviren
DAB.	: Devlet Arşivleri Başkanlığı
DH.MKT.	: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
HAT.	: Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi
Haz.	: Hazırlayan
HR.SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
İ.MVL.	: İrâde - Meclis-i Vâlâ
M.D.	: Mühimme Defteri
MVL.	: Meclis-i Vala Evrakı

GİRİŞ

Göçerler ya da Osmanlı Devleti tarafından sık sık kullanıldığı biçimiyle ifade edecek olursak konargöçerler, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına adım atmasıyla birlikte sistematik olarak iskân politikasına tâbi tutulmuşlardır. Bu politikayla devlet, yeni yerleştiği topraklarda güçlü bir Türk-İslam nüfusunu bölgede hakim kılmak ve orada tutunmayı kolaylaştırmak olduğu kadar yeni bölgeleri şen ve *âbâdan* etmek; bu sayede sağlanacak zirai istihisalle doğrudan vergi gelirlerini arttırmak ve bazen de Anadolu içlerinde çeşitli sorunlara neden olan göçer gruplar üzerinde hakimiyet tesis etmek için sürgün adıyla da anılan iskân hareketlerini gerçekleştirmiştir. Ancak bu iskânlara, İmparatorluğun ilk zamanlarında çoğunlukla ve temel olarak ekonomik gerekçelerle başvurulurken, XVI. Yüzyılın sonlarında yaşanan iktisadî ve toplumsal bunalımlarla birlikte öncelik asayiş, kontrol gerekliliği ve Mehmet Genç'in de açıkladığı üzere gelenekselcilik, iaşecilik ve fiskalizm politikasıyla işlenmiş klasik Osmanlı düzenini koruma amaçlanmıştır.

1691 ve 1865'teki büyük iskân girişimlerinde temel amaç, göçerlerin yerleşik ahaliye verdikleri zararları ortadan kaldırma, onları zirai ekonomi içine sokarak - iskân ederek- verecekleri vergi geliri ve asker alımı gibi devlet taleplerini güvenceye almak ve nihayetinde, Padişah Abdülmecid'in de dediği gibi, kavuşacakları yeni hayat tarzlarıyla onları medeniyetin nimetlerinden yararlanabilir hale getirmektir. Ancak devletin iskân politikası planlandığı gibi yahut kağıt üzerinde durduğu gibi olmamıştır. Hatta birçok problemlere sebep olmuş ve yeni sıkıntıları başka coğrafyalara taşımıştır. Yeni hayat tarzına uyum sağlayamayanlar, iklim ve yeni fiziki koşullara alışamayanlar hayvanlarıyla birlikte telef olma tehlikesi yaşamışlardır. Göçerliğin getirdiği kültür birikimi ve bunun bir ürünü olan hayat tarzını yüz yıllardır yaşayanlar, dayatılan yeni talepleri kolayca kabullenmemişlerdir. Birçok çatışma, çekişme ve kabullenememe durumu görülmüştür.

Çalışmada, XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla uzanan süreçte, değişen Osmanlı dünyası ve taleplerinin konargöçer halk hareketleri ve eşkıyalık hareketlerini nasıl anlamlandırdığını çözümlmek ve bu tepkilerin neden ve nasıl olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. Anlaşılacağı üzere tezin asıl konusunu, iskânların neden ve nasıl yapıldığı oluşturmayacaktır. Bu çalışmada, İskânların öncesinde ve sonrasında göçer gruplar etrafında beliren halk hareketleri ve eşkıyalık faaliyetlerinin zihinsel arkaplanını ortaya koymak; onların eserlerinden de yararlanarak hikayeyi daha anlamlı kılmak, bunun sonucunda bu dönemde yaşayan göçer grupların sosyal hayatları ve zihinlerinde olan dönüşümü görmek esas alınmıştır. Osmanlı döneminde göçerleri iskân girişimlerinin Osmanlı merkezî yönetimince uygulanmasının ardındaki siyasal ve sosyo-ekonomik saikler ve harekâtın bölgedeki sonuçları üzerine birçok çalışma mevcut iken, bölge sakinlerinin bu uygulamaya muhtelif şekillerde tepki vermesinin ardındaki düşünsel zemin veya zihnî arkaplan yeterince araştırılmamıştır. Bu durumun sebebi iskânların geniş ve önemli bir araştırma sahası olan Osmanlı sosyal tarihi içinde sayılması olduğu kadar, göçerler açısından tarih yazımının zor ve az tercih edilir olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu araştırmanın amacı, iskân hareketlerinin bir iç siyaset aracı olarak sebep–sonuçlarından ziyade; gündelik hayatta ve bölge insanının zihin dünyasında neden olduğu değişim ve alt üst oluşlara odaklanmak, olaylara, mümkün olduğunca göçerlerin gözlerinden bakmak, tarihsel anlatıya yeni kazandırılacak perspektifle olayların farklı bir hikayesini sunmaktır.

Tezde, Osmanlı arşiv belgelerinden, yazılı literatürden, döneme tanıklık etmiş seyyahlardan ve en önemlisi coğrafyanın insanlarından olan göçerlerin sözlü edebiyat ürünlerinin kayda geçirilenleri (derleme) üzerinden yararlanılarak ortaya konulmaya, göçer hareketlerin düşünsel zemini karşılaştırma yoluyla açıklanmaya çalışılacaktır. Nihayetinde dikkat çekilmeye çalışılan şey, onların tarihini yazmak için işin içinde en azından bir “onların” olması gerektiği; aksi halde öykünün yarım kalacağıdır.

1. BÖLÜM

GÖÇER TOPLUM ÜZERİNE

1.1. GÖÇEBE TOPLUMUN KÜLTÜRLERİNİN İNCELENMESİNE DAİR METODOLOJİK KAPSAM

Göçer topluluğun herhangi bir üyesi, yaşadığı hayat tarzı ve onun ürünü olan kültürü itibariyle bütüncüdür. Sadece hayvanlarının bakıcısı değil aynı zamanda toplumunun askeri, tarihçisi ve saz şairidir. Sözlü kültürü alışık olduğumuz yazılı dünyadan ayıran en büyük fark da bu olsa gerektir. Çünkü bu kültürün temsilcileri yüz yıllardır yaşanılmalı gelen birikimin yegane temsilcileri konumundadır. Onların hayat tarzları gereği, bildiğimiz kalıcılıkla işi yoktur.¹ Göçerlerin kayıt tutma alışkanlıkları olmadığı için “tarihleri” de yoktur. “*Dikkati çeken bir şefleri yoksa yazılacak bir aşiret tarihi de yoktur veya çok azdır.*”² Halklarının nesiller boyunca süregelen tüm bilgeliği hafızalarında gizlidir.³ Bulduğumuz zamana ve göçer toplumun üyelerine, ne kadar ürün kaldıysa hepsi bu uzun yolculuğun yıpratıcı ve tahrip edici dalgasından geçerek ulaşır. Ürünleri, temsilcileri tarafından düşünce yapıları ve kültürleri icabı ister istemez değişerek yeni bir görünüş kazanabilir. Yazılı eserlerinin olmaması ve onlara temas edebileceğimiz yolların kısıtlı olması en büyük engel gibi görünebilir. Bu durumda hiç yazılı kayıt bırakmamış insanların zihinsel izlerini sürdürebilmemiz için önümüzde çok az yol kalmış bulunmaktadır. Böyle bir durumda arkeoloji, antropoloji ve günümüz göçerleri üzerinden yapılan etnografya çalışmaları bunlara ışık tutabilir. Burada öncelikle bilincinde olmamız gereken farklı bir kültür ağı olan sözlü kültürle işlenmiş toplulukların düşünce ve ifade

¹ Rudi Paul Lindner, “What was a Nomadic Tribe?”, *Comparative Studied in Society and History*, 24, 1982, s.689.

² Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kirabevi, 1. Baskı, İstanbul 2004, s.67.

³ Anatoly M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya: Geçmiş Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine Mukayese*, Çev: Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, 1.Baskı, İstanbul, 2015, s.22.

biçimlerindeki başkalıktır. Bahsi geçen kültürün tüm birikimi ve ta kendisi, bıraktığı edebi eserler açısından ehemmiyet arz ettiğinden daha fazla düşünce yapılarının biçimlenmesinde de büyük öneme sahiptir. “*Diğer insanlar ötekidir. Bizim yolumuzda düşünmezler, onların düşünce yollarını anlamak istiyorsak ötekiliği yakalama fikrinden yola çıkmalıyız.*”⁴ Hem göçer hayatın sözlü kültürünün farklı ifade ve düşünüş biçimlerinin farkında olarak hem de incelenen kesimin, geçmişin insanları olduğunu unutmadan anakronizme düşmeye karşı dikkatli olmamız gereklidir. Çünkü geçmişte yaşayan bu insanların aynı bizim gibi düşündükleri ya da düşünebilecekleri varsayımı, açıkla(n)maya temel teşkil edebileceğinden ya da düşünülmeden tercih edileceğinden rahatlıkla sığınılan bir yönelim olabilir. Tabi ki yorumlama her zaman değişebilir ancak “*her seferinde anlam, çağdaşları tarafından onların dünya vizyonundan ne kalmışsa ona işlenmiş olanı bulmak için okunur.*”⁵ Buradaki yorumlama, ürünün kendi oluşturulan zamanında olduğu gibi günümüzde de oluşacaktır. Bu şekliyle onlarla teması içeren ürünlere her zamanki gibi kuşkuyla bakmak ve onların kendine ait yorumunu yine kendi şartları içinde değerlendirmek unutulmamalıdır.⁶

Peki bu kadar değişkenin iç içe olduğu ve özellikle de yazılı kayıt bırakmamış bu toplumlar nasıl incelenir, hatta zihniyetleri araştırılabilir? İşte tarihinin kurgusu olan bu hikaye, burada, eldeki verilerin olabildiğince doğru değerlendirilmesiyle ve eğer gerçek varsa ona olabildiğince yakın bir sonuç doğurma çabası içindedir. Bunun sağlanması için uzun yıllardır göz ardı edilmiş ve haklı olarak güvenilemeyeceği düşünülmüş sözlü kültür ürünleri karşımızda durmaktadır yahut irdelenmeye muhtaçtır. Diğer tarihsel belgeler gibi kesinlik bildiren ifadeleri ve tarihlendirmeleri olmayan bu malzeme, onlarla temas kurabilmek için elimizdeki yegâne kayıttır. Burada haklı olarak sözlü kültür

⁴ Robert Darnton, *Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa’sında Düşünceler, İnanışlar*, Çev: Mustafa Yılmaz, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s.16.

⁵ Darnton, a.g.e., s.17.

⁶ Tüm bunlarla birlikte geçmişten günümüze getirilen sözlü derlemeler eğer ortaya çıktığı kültürel ve sosyal kapsamda değerlendirilmezse ölü metin olarak değerlendirilir; zira burada ölü metinler değersiz olmasından ziyade günümüze eserleri kazandıran kişilerin bağlamdan kopuk dünya görüşlerini de içererek metni silikleştirebilir. Bu hususta bkz. Özkul Çobanoğlu, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2012, s.155; Mark Azadovski, *Sibirya’dan Bir Masal Anası*, Çev: İlhan Başgöz, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002, ss.25-26.

ürünlerinin bir gruba ait olduğu için muhteviyatının nesnellikten uzak olması ve yıllarca zihinlerde işlenip belli bir süre sonra tekrar hatırlandığı için bilgilerin güven teşkil etmemesi beklenebilir. Ancak incelemenin bir diğer kaynağını temsil eden arşiv vesikaları her ne kadar yazılı, tercihen daha güvenilir addedilse de belgelerin, Osmanlı vekayinüvisleri, bürokratları ya da memurları tarafından yazıldığından ve ifade ettiği bilginin özellikle de halk hareketleri ve eşkıyalık faaliyetleri olduğunu hesaba katarsak muhalif bir üslup içermesi dolayısıyla tarafsızlık niteliği taşıması beklenemez. Bununla birlikte “*kabul etmek gerekir ki yazılı kaynaklar çoğu zaman müşahhas toplumsal gerçekleri değil, ideallere ve kurallara uygun olanları yansıtırlar.*”⁷ Ayrıca sözlü kültür ürünleri sağlamdır: “*Sözlü gelenekler tüm okuma yazma bilmeyen halklar arasında hemen hemen her yerde inatçı ve uzun ömürlüdür.*”⁸ Göçer halklar yerleşik ahaliye göre kendi değerlerini daha uzun süre muhafaza ederek ve daha az değişime uğratarak farklı coğrafyalara taşırlar. Yukarıda bahsi geçen ifade eksikliği -eğer varsa- sözlü kültür ürünlerince doldurulabilir ve farklı bir perspektif kazandırılabilir. Malzemenin doğurduğu haklı endişe bizi bunları kullanmaktan alıkoymamalıdır. Çünkü bu, göçerlerin zihin dünyasına ve düşüncelerine girmemizi sağlayacak biricik yollara sırt çevirmemiz anlamına gelir. Bilakis bu tehlikelerin farkında olarak ve kazanımları fark ederek ilerleyebiliriz. Böyle bir fırsatla ve dikkatli bir inceleme çabasıyla çalışma anlam kazanabilir. Ötekilerin tarihini yazarken ve bilhassa bahsi geçen gruplar kendi tarihlerini yazacak durumda değillerse haklarında bildiklerimiz elbette dışarıdan kişilerin kaleme aldıkları üzerinden olacaktır. Sırf bu yüzden ortaya çıkacak belgenin daha en başında niteliksel ve metodolojik sıkıntıları olacaktır. Görünenin aktarımının yapıldığı betimleme, eldeki mevcut kaynakların bir sonuca ulaşması ve daha anlamlı olabilmesi için tekrar bir başka zamana ve mekâna aktarılacaktır.

En nihayetinde tarihçinin kurgusu olarak ortaya çıkan Tarih (historia rerum gestarum), anlaşılacağı gibi aktarımları ve ifadeleri icabı yorumdur ancak bilimsel metodları ve olabildiğince nesnel bakış açısıyla bütüncül bir hikayeyi

⁷ Khazanov, a.g.e., s.14.

⁸ Darnton, a.g.e., ss.32-33.

temsil edecektir. Burada belge kullanımı, sözlü kaynakları yazılı belgelerle olabildiğince desteklemek, ancak destekleyemiyorsa da sözlü kaynaklara tamamen sırtı dönmek biçimindedir; çünkü bir etnografik tarihçi gibi göçer insanların dünyayı anlamlandırmalarını anlamak, kozmolojisini ortaya koymak ve zihinlerinin gerçekliğinin nasıl şekillendiğini ve ne gibi ifade biçimleriyle dışavurulduğunu görmek gerekir. Bu insanlar benimsedikleri hayat tarzlarında nasıl hareket etmeleri gerektiğinin ve davranış kalıplarının farkındadırlar. Bunu yaparken de kültürlerinin onlara sunduğu ağıtlar, koşmalar, destanlar ve nice sözlü kültür ögesinin aracılığıyla düşünürler. Ancak bu şekilde onların dünyasına bakabilir ve tepkilerini anlayabiliriz. Göçerlerin dünyayı görme durumlarını ve içinde buldukları düzeni anlayabilmek ve kurgulayabilmek için yerli ahali ile simbiyotikleri, devletle nasıl bir ilişkide buldukları ve bu ilişkinin, modernleşme çabasındaki Osmanlı düzeninin yeni taleplerinin göçerlere nasıl sirayet ettiği; genel itibariyle neyi paylaşmaya çalıştıkları sorusu sorularak işe başlanmalıdır. Tüm bu sorulardan anlaşılacağı gibi göçerlerin ilişki ağı ve içinde buldukları toplumun oyuncularını, hikayenin temelleridir. Bu şekilde toplumun tüm oyuncularının hesaba katılması gerekir. Bu örnekte Devlet, yerel yöneticiler, yerleşik ahali ve göçer toplum dört farklı görüş açısını yansıtır. Tüm bu dört noktanın çıkarlarını ve görüş açılarını anlamak olayların seyrini ve daha sonra yorumlanmasını anlamlı kılacaktır. Böylece değişimin karşısında XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı dünyasında göçer kalarak yer edinemeyen yaşam tarzının, neden oldukları sıkıntıları ve sıkıntıların neden olduğunu anlayabiliriz.

1.2. GÖÇER TOPLUM EKONOMİSİ, HAYAT TARZI VE GÖÇER VERGİLERİ

“Göçebe” ifadesi, çeşitli tarihçiler ya da araştırmacılar için farklı anlamlar ifade etmesine karşın, uzun süredir iki temel anlayış üzerinden açıklanmıştır. Bir

takım açıklamalar, göçerleri, kendi şahıslarına münhasır iktisadî yapıları dışında tanımlar ve gezgin kimliklerini hayat tarzlarının temeline koyarak açıklarken⁹, diğerleri, onların tarımla uğraşmadığını ya da -kışlakta- kısmî tarım yaparak tam göçerlikten ayrıldığı gibi ifadelerle bazı tanımların ve adlandırmaların oluştuğunu ifade ederler.¹⁰ Khazanov'a göre burada dikkat edilmesi gereken husus, bütün gezginleri göçer olarak değerlendirerek yapılan hatanın yani; kavramı kesinlikten uzaklaştırarak genişletme hatasının, onların iktisadî faaliyetlerini belirtirken kısmî tarım mevzusunda da yapılan; farklılaşmış bir iktisadî anlayışın düşünülmediği olacaktır. Bu cümleden olarak, göçer topluluk olarak nitelendireceğimiz toplumların tanımlamasında, karakteristik olarak belirtilmesi gereken ifadeler, iktisadî faaliyetlerinde hayvancılığın ağırlık taşıması, açık otlak alanlarda hayvancılığın yürütülmesi, ritüel halini alacak olan mevsimlik göçlerin belirli alanlar dahilinde yıl boyunca tekrarı ve göçer toplumun çoğunluğunun bu göçe iştiraki ile üretilen hayvansal ürünlerin en azından göçer toplumun geçimini sağlama hedefi gütmesi gerektiğidir.¹¹

Göçer grupların tam, yarı ya da sığırtaç gibi farklı bir türünü temsil eden gruplarında belirleyici ölçüt, onların iktisadî faaliyetlerinde hayvanlarının ne kadar yer tuttuğundan daha fazla tarımın, hayatlarını idame ettirmede ne kadar çok yer işgal ettiğiyle ilgilidir. Bu cümleden olarak tam göçer topluluk şeklinde isimlendirdiğimiz yapılanmalar iktisadî olarak sadece hayvan yetiştirmekle iştigal içerisindedirler. Anlaşılacağı üzere tam göçebelikte tarımsal faaliyetler ikinci bir geçim kaynağı bile değildir. Yine hububat ürünleri tüketirler ancak bunun temini tamamen dış dünyadan sağlanır.¹²

Yarı göçer topluluklar ise (Anadolu ve Orta Asya göçerleri bu gruba girmektedir.) hayvancılığa dayanan ekonomilerinin yanında kışlakta ya da yaylakta hayvansal faaliyetlerle birlikte yürütebilecekleri iptidai tarımla uğraşı

⁹ Khazanov, Planhol'u ve Avusturalya Aborjinleri örneğinden Lee ve De Vore'u birinci kategoride değerlendirmektedir. Bu hususta bkz. Khazanov, a.g.e., ss.93-94.

¹⁰ Bkz. *Konar-göçer* tanımı: "Bu tarz hayat yaşayanlar, bilhassa kışlak bölgelerinde küçük yerleşim yerleri meydana getirmeleri sebebiyle yerleşik düzene daha yakındırlar." Tufan Gündüz, "Konar göçer", *TDVİA*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.161.

¹¹ Khazanov, a.g.e., ss.94-95.

¹² Khazanov, a.g.e., s.37.

içindedirler.¹³ Burada ziraat ikinci dereceden bir iktisadî faaliyeti temsil eder. Ayrıca bu zirai üretim onların tahıl tüketim ihtiyaçlarına bile cevap vermez.¹⁴ Bundan ötürü yarı göçerler tıpkı tam göçerler gibi bazı yönlerden dışa bağımlı bir ekonomi içerisindeyler. Yarı göçer toplulukların yani bizim bildiğimiz ismiyle konar-göçerlerin de tüketimlerinde hububat ürünleri yer almaktadır. Göçerlerin daha fazla nebati ürün tükettiklerine dair kesin ifadeler ve araştırmalar olmamasına karşın bazı yerlerin tüketiminde hayvansal ürünler kadar hububatın da yer tuttuğu görülmüştür.¹⁵ Bu durum onların yerleşik ahaliye ne kadar bağımlı olduğunu göstermesinin yanı sıra ilişki ağının da temelini temsil eder. Khazanov'un de Planhol'dan yaptığı alıntıya göre Orta Doğu'da göçerlerle yerleşiklerin çok daha yakın çevrelerde yaşaması bir dış dünya kavramını silikleştirmektedir. İç içe yaşamın getirdiği sınırların, göç güzergahlarının ve ekili olanların kesin olarak belirlenmesi göçerlerin kullandığı meraları ve göç güzergahları sınırlamıştır ve katı kurallarla paylaşımına açmıştır.¹⁶

Sözün kısası, sanılanın aksine yarı göçer olarak adlandırma, onların 6 ay kışlakta 6 ay da yaylakta kalmalarından; hep göç hareketi içerisinde olmamalarından kaynaklanmamaktadır. Özetle göçer topluluğu "yarı"laştıran, bir yerde kalma süresi yahut aralıklı dolanma ihtiyaçları değildir: Onların ikincil bir iktisadî faaliyetini gösteren zirai üretim etkinlikleridir. Bu yüzden yerleşiklik ve gezginlik durumları kendi başına bir iktisadî faaliyetin temsilcisi değildir.¹⁷

Göçerler, hayvanlarının ihtiyacı için yılın belirli zamanlarında iklime ve coğrafyaya bağlı olarak hareket ihtiyacı içerisindeyler. Konulan yerler yıl içerisinde 2,3 ve hatta 4 olabilir.¹⁸ Zaten hayatın her anı hareket halinde olmayı gerektirecek durumlar dünyanın çok az yerinde kendini fiziki ve iklim şartlarına uydurduğu ölçüde var olmuştur. O yüzden hayvanlarının cinsi, sürüdeki dağılımı

¹³ Şahamettin Kuzucular, *Çukurova Gavurdağı Tarihi ve Türkmenleri*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018, ss.53-54.

¹⁴ Khazanov, a.g.e., s.101.

¹⁵ Khazanov, a.g.e., s.141.

¹⁶ Khazanov, a.g.e., s.299.

¹⁷ Khazanov, a.g.e., s.46, 98-99.

¹⁸ İlhan Şahin, "Göçebeliliğin Yürüyen Evleri ve Şehirleri: Ordo", Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri (Edebiyat-Kültür-Sanat), ed: Alaattin Aköz ve Şahin Panahov ve Doğan Yörük ve Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya, 2018, s.213.

ve hatta bu hayvanlarının ekonomileri içinde tuttuğu oran iklime ve coğrafi şartlara göre değişmektedir.¹⁹

Adana örneğinde bu durum kendini, iklimsel farklara göre gösterecektir. Göçleri esnasında sıcak iklimden hareket eden özellikle de Adana'da kışlayan göçer grupların her sürüsünde koyunları sıcakta harekete geçirecek keçilerin bulunuyor olması yahut taşımacı özelliği yanında birçok sahaya uyum sağlayan devenin neredeyse tüm Anadolu göçerlerince tercih edilmesi bundandır.²⁰ Bunun yanında bağlı buldukları toplumun sosyal, siyasi ve kültürel şartları da hayvan seçimlerini belirleyebilir. Tüm bu hayvan tercihi, onların bir sonraki nesile ulaşmasında elzemdir. Sürülerinde bulunan farklı hayvanlar ve bu hayvanların farklı ihtiyaçlar doğurması bundandır. Çeşitli sayılabilecek bir hayvan dağılımı ilerde yaşanabilecek bir salgın ya da felakette göçerin hayatını devam ettirebilmesi için ona olanak da sağlar. “*Zira her hayvan cinsinin tabîi afetlere direnme ve yeniden üreyebilme yeteneği diğerinden farklıdır.*”²¹ Bu cümleden olarak hayvanların seçimi ve bu hayvanların tabiat şartlarına olan biyolojik uyumu hayati önem arz ettiği için bu hayvanlar üzerinden geçinen göçerler için bunun gerekliliklerinin sağlanması ölüm kalım meselesidir. Örneğin kırsal kesimin asli üyelerinden olan köylü ahalinin herhangi bir doğal ya da toplumsal felakette ekili ürünlerini kaybettiğini göz önüne alalım. Köylüler, büyük bir sıkıntı çekecek, belki de o kış açlık çekeceklerdir. Ancak asayişin sağlanması ve iklimin tekrar istikrarlı hale gelmesi birkaç yılda kendini toparlayabilmesi için yeterli olacaktır. Diğer yandan felaketin baş gösterdiği göçer toplumun sürülerinde azalma baş gösterecek, ve bu sadece erkek hayvanlarda olmayarak dişi hayvanları yani üretimin esasını oluşturanları da yok edecektir. Neticede sürünün ve doğal olarak göçer topluluğun kendini toparlaması kırsal kesimin iyileşme hızından çok daha yavaş olacaktır. O

¹⁹ Khazanov, a.g.e., s.109, 133-134.

²⁰ Ali Doğaner, *Çukurova Bölgesi Konargöçerlerinde Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2013, s. 121; Khazanov, a, g, e, s.108; Şeyda Büyükcan Sayılır, “Göçebelik, Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.12, S. 1, İzmir, 2012, ss.576-577.

²¹ Khazanov, a.g.e., s.109.

yüzden birçok değişkenle alt üst olabilecek bu yaşam tarzında seçimler ve atılacak adımlar onların gelecekte var olup olmamasıyla da ilgilidir.

Bahsi geçen ince denge ve kırılğan ekonomi göçerleri kendi istekleriyle (aslında zorunlu olarak) yerleşikleşmeye yönlendirebilir.²² Elbette tersi de mevcuttur ve zengin topraklar yerleşik hayata geçişi de kolaylaştırabilir. Ancak burada değinilen husus, ekonomilerindeki noksanlığın bir yerde onların hayatını kendi kararlarından bağımsız (isteksiz) harekete yönlendirmesidir. Göçer ekonomisinin dengesizliği saikiyle ortaya çıkabilecek muhtemel bir sonuç olan yerleşikleşme önce popülasyonun en fakir kısmını etkiler. Anlaşılacağı gibi yerleşikleşme göçer toplumun yoksullaşmasının sonuçlarından biri olabilir. Tam da bu nedenle yerleşikleşen ahali ve yerleşme kavramı göçerler arasında istemeyen ve hatta aşağılanan bir vakıdır.²³ Yerleşik hayata geçme, göçerler açısından sadece hayat tarzlarının değişmesi değil ayıplanılacak, utanılacak bir durum olarak da görülebiliyordu:

Tenimiz iskândan yesir olacak

*Dost ağlayıp düşmanımız gülecek*²⁴

Göçer üretiminin dış şartlardan kaynaklanan istikrarsızlığı ve kendi kendine zar zor yeter bir iktisadî yapı oluşturması onu geçimlik ekonomi yapmaktadır. Bu vesileyle toplumunun ihtiyaçlarını karşılama durumu, onun, yerleşiklerle ilişkisini zorunlu kılacaktır. Göçer üretiminin artı ürünü, fazla istihallerinin olmaması, ticareti ya da, aşağıda göreceğimiz üzere, alternatif bir geçim yolu olan yağmayı muteber kılabileceği gibi fazla vergi talebi gibi istekler karşısında onun kırılğan bir yapıda olduğunu da kanıtlar niteliktedir.²⁵

Hububat maddelerinin, göçerlerin genel besin tüketimlerinde önemli bir yer kaplamasını da hesaba katarsak ekonomileri daha rahat anlaşılabilir.²⁶ Genelleme yapılacak olursa, ihtiyaç anında göçer toplumlar, bağımlı oldukları

²² Khazanov, a.g.e., s.66.

²³ Khazanov, a.g.e., s.66, 179.

²⁴ Ahmet Z. Özdemir, *Avşarlar ve Dadaloğlu*, Ürün Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2007, s. 140.

²⁵ Khazanov, a.g.e., ss.56-57.

²⁶ Khazanov, a.g.e., ss.124-125.

dış dünyadan ihtiyaçlarını ticaret yaparak ya da yağmacılık yoluyla gereksinim duydukları ürünleri ya çok az şey vererek ya da güç kullanarak masrafsızca edinirler.²⁷ Göçebe hayat tarzının bir getirisi olan hızları sayesinde, çoğunlukla yakalanmadan; görevlilerin bölgeye ulaşmasına fırsat vermeden kaçırmaktadırlar. Yağmacılık, özellikle ticaretin daha az tercih edilebilir olduğu ve asayişsizliğin arttığı ortamlarda göçerler için ek bir geçim yolu ve olağan bir tercih olagelmıştır.²⁸

Göçerler arası çekişmenin en çok hissedildiği yer otlak tasarrufudur. Ancak bu kullanım ve çekişme, göçerlerin kendilerini tehlikede hissettiği zamanlarda farklılaşabilmektedir. Özellikle dış tehditlerin arttığı durumlarda kendi ekonomik faaliyetlerini güvence altına alma ihtiyacıyla göçerler arası ilişkiler, birleşme ve sıklıkla eğilimindedir.²⁹ Yerleşik halkın sürekli devam eden şikayetleri, devletin şikayetler karşısında iskâna varan cezalandırıcı uygulamaları, bir zamanlar karşılıklı düşmanlık sergileyen grupların birbirini himaye etmeye ve otlaklar üzerinde ortak mülkiyete varan tercihlerini açıklamaya anlam kazandırabilir.³⁰

XIX. Yüzyılda Şahsaven aşiretleri, değerli Mugan otlaklarını Ruslara kaybedince sorunlar ve sürekli yaşanan küçük çaplı soygunlar arttı. Aşiret maruz kaldığı muamelenin öcünü yakın-uzak fark etmeksizin çapulculuk yaparak almaktaydı. Mugan kışlağına yapılan izinsiz girişler ve soygunlar her ne kadar Rus hükümeti tarafından toplar ve askerler yollanarak engellenmeye çalışılmışsa da direniş devam etmişti. Şahsevenler otlaklarını kaybettikten sonra yağmacı ekonomi,

²⁷ İbrahim Doğukan Dokur, "Bozkır Ekonomisi ve Üretim Şekilleri Olarak Yağma Akınları", *İtil Suwı Aka Turur*, EÜ TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı, İzmir, 2007, ss.33-34; Khazanov, a.g.e., ss.178-179, 332, 343.

²⁸ Khazanov, a.g.e., s.343; Oğuz Aktan, "Antalya Çevresinde ve Güney Anadolu'da Depreşen ve Dinen Konargöçer Asabiyeti", I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosya-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996, s.19.

²⁹ Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2000, ss.78-79; Tapper, a.g.e., s.59; Khazanov, a.g.e., ss.240-241.

³⁰ Tapper, a.g.e., s.59; Khazanov, a.g.e., s.285; Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkiya ve Devlet*; Yalın Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2009, ss.18-24; Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2011, ss.70-71; Ayrıca konumuz bağlamında göçerlerin karşılıklı düşmanlıklarının şiirlerde yer alan örnekleri için bkz. Bozdoğan, Avşar, Tacirli, Sarkıntılı, Kırıntılı, Kara Hacılı ve Cerid gibi göçer gruplarının birbirleriyle uzun süredir çekişme halinde olduklarına dair: Sema Önder, *Kalktı Göç Eyledi: Avşarların Tarihçesi ve Avşar Ağıtları*, Laçın Yayınları, 1. Baskı, Kayseri, 2000, s.9; Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, Haz: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, ss.328-329.

hem Rus hem de İran topraklarına yapılarak vazgeçilmez geçim kaynaklarından biri oldu. Bu, alternatif bir geçim yolu olduğu kadar aşiretin ve üyelerinin dış dünyaya verdikleri bir tepkiydi.³¹ Göçer ekonomisinin geçimlik vasfı gibi, eksikliğinin hissedildiği hususlar; yukarıda kısaca bahsedildiği gibi yağma ya da alternatif geçim yollarını muteber kılarken diğer yandan, onların ekonomilerindeki eksikliklerini giderme yollarını sadece bahsedilen alternatif geçim arayışlarına mâl etmemek gerekmektedir. Bu cümleden olarak, göçer toplumun yerleşik halklarla ilişkileri(simbiyotikleri) görüldüğünden daha da fazla birbirine bağlıdır ve her iki kesimin karşılıklı kazanımlarını ifade eder. Göçer toplulukların, bağlı bulunduğu topluma ve toplumun kurumlarına sağladıkları hayvansal üretimler ve ekonomik faaliyetlerinin ürünleri sayılan dokuma ve nakliye hizmetleri gibi faydaları, onları; yerleşik yaşama ve bunun öznesine hâlel getiren salt bir kimlikten çıkarırken, toplumun ve ekonomisinin hayati bir nüvesi hüviyetine de sokmalıdır.³²

1.2.1. Osmanlı Göçerlerinin Vergilendirilmesi Üzerine

Osmanlı vergi düzeni içinde göçerler, diğer reâyâyâya kıyasla farklı bir vergilendirmeye tâbi idi. Bundan dolayı vergilerinin hesaplanma ve toplanma usulünde, onların iktisadî faaliyetlerini temsil eden hayvan rolü önem kazanıyordu.³³ Koyun ve keçileri üzerinden verdikleri *ağnam* vergisi yahut *resm-*

³¹ Tapper, a.g.e., ss.331-358.

³² Halil İnalçık, "The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", The Journal of Mediterranean Civilisations Studies, *Cedrus The Journal of MCRl: Mediterranean Civilisations Research Institute*, Cedrus II, Antalya, 2014, s.469, 485-489; Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar", *DTCFD*, c. 54, s. 2, Ankara, 2014, ss.253-254.

³³ Tufan Gündüz, *Danışmendli Türkmenleri: Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler*, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2019, s.59, 70-73; Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri: Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2017, s.116; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987, ss.25-26.

*i ganem*³⁴ asıl vergilerini oluştururken kanunnamelerde, konaklama, otlak, gütme ve geçit gibi vergiler de yer alıyordu.³⁵ Göçer grupların özellikle geçimlik ekonomileri ani bozulmalara çok müsaitti. Sürülerindeki azalmanın sürü mevcudiyetini etkileyeceği ve kendilerine açlık olarak döneceği düşünüldüğünde

³⁴ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, ss.155-156; Ayrıca *resm-i ganem* ya da *ağnam* resminin tahsili eyaletlere ve zamana göre farklılık göstermektedir. Buna göre Fâtih Sultan Mehmed'in Umumî Kanunnâmesi'nde *ağnam* vergisi: “*Koyun resmi kim alınur; üç koyuna bir akçe alma.*” olarak belirlenmiştir. Yine Fâtih Sultan Mehmed Han zamanında Rumeli tarafında ise bu, *Rumeli Etrâkinün Koyun Âdeti Hükmî*nde belirlenmiştir. Buna göre “*Varub olub-gelmiş kanun ve kâide üzre mecmû' koyun erenlerünün koyunların sayub yazalar ve tamam yazduktan sonra dönüb yüz koyunda ya bir koyun ya bir koyunun bahasını alalar.*” Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap...*, s.350, 397, 505; Robert Anhegger, Halil İnalçık, *Kânunnâme-i Sultânî Ber Muceb-i 'Orf-i Osmânî. II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânunnâmeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.38; Buna mukabil *Resm-i ganem*, II: Bayezid devrinde iki koyuna bir akçe “*Amma Vidin Sancağı'nda üç koyundan bir akçe*” olarak belirlenmiştir. Bu hususta bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 2. Kitap II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s.55; Ayrıca XVI. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'nde 300 koyun bir sürü kabul edilerek, sürüden bir âlâ koyun ve her haneden 200 dirhem değerinde bir nügi *resm-i yaylak* olarak alınır. Başarır, a.g.m., s.259.

³⁵ Osmanlı Devleti, sürü sahiplerinden, mîrîye ait mer'a, otlak, yaylak ve kışlaklarda otlattıkları koyun ve diğer hayvanlardan, otlatma hakkı olarak çeşitli vergiler alırdı. Ancak bu resimler bölgede sipahisine vergisini veren reâyâ'dan değil dışarıdan gelen halktan tahsis edilirdi. “*Buna göre hâricden gelip de mîrîye ait otlaklardan sürüsünü otlatanlardan*” kanun üzere belirlenen miktarda *resm-i otlak*, *resm-i kışlak* ve *resm-i yaylak* alınır. “*Hâricden getirüb kışlayanlardan her üç yüz koyuna yirmi beş akçe otlak resmi ve yirmi beş akçe kışlak resmi ve beş akçe ağıl resmi alınur.*” Ayrıca hayvanlarını herhangi bir sipahinin arasızinde kışlatmak, kuzulatmak ya da gütme bağlamında etrafını çevirerek ağıl yapan halktan, *ağıl resmi* yahut *yatak resmi* tahsis edilirdi. Buna göre: “*Her üçyüz koyunu bür sürü addedüb her süriden beş akçe hakk-ı ağıl alınur.*” Buna ek olarak, “*Ağnam, taşralarda derbendlerden ve diğer geçit yerlerinden geçerken...hayvan başına muhtelif miktarlarda resimler alınır. Buna selâmet akçesi ve geçit resmi, halk dilinde ise toprak basdı parası denirdi.*” Bu hususta bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap...*, ss.186-187, 189; Salâhaddin Çetintürk, “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukukî Statüleri”, *DTCFD*, Cumhuriyet Sayısı 20, C. 2, S. 1, Ankara, 1943, s.114; Başarır, a.g.m, s. 254; Ayrıca Akif Bilge Çelik, *Fırka-i İslâhiye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2008, s.32; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâ'dan Alınan Vergiler ve Resimler”, *DTCFD*, c.5, Ankara, 1947, ss.484-485, 504-509; Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001, s.194; Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiretlerin İskanı (1691-1750)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, s.310; Kuzucular, a.g.e., ss.41-42; Söylemez, a.g.e., ss.119-120; Orhonlu, a.g.e., ss.25. Tüm bunlara ek olarak göçerler, tıpkı *çifhâne* sistemi gibi eğer vergi kaynakları belirtilen ölçüden az ise yani belli sayıdan; sürü tabirinden daha az koyuna sahip ise *resm-i kara* öderlerdi. “*Yörükde dahi resm-i ganem yerlü gibi iki koyuna bir akçedir. Ve yörükden resm-i kara on iki akçedir. Ve yörükün koyunu kırılıb hiç kalmasa veyahud yirmi dört adedden ekall kalsa, bunlara dahi kara deyü on iki akçe almur ve koyun bâcı alınmaz*” Ayrıca, “*...eğer sipahiden yer dutub zira'at etse, öşür ve sâlârlık verdikten sonra resm-i boyunduruk deyü on iki akçe verüb ziyâde nesne vermez. ...yörükler sancakbeği ve tımar eri yerinde zirâ'at ederlerse, tamam çiftlünden on iki akçe ve nîm çiftlünden altı akçe resm alınur. Ve otlak resmi yerlûdeki gib a'lâ süriden yirmi; evsatdan on beş; ednâdan on akçedir. Ve resm-i ağıl her ağıldan ikişer akçe sancakbeğine verirler.*” Bu hususta bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 2. Kitap...*, s.61-62, 72.

benzeri durumlarda vergi vermekten kaçınmışlar ya da devletten anlayış beklemişlerdir. Böyle durumlarda devlet, göçer gruplar vergilerini ödeyemez duruma gelince onları iskân etmekten ziyade vergi affı ya da mağdur olmamaları için tekrar tahrir yoluna giderek mevcut hayvanlar üzerinden vergilerini tahsil etmiştir.³⁶

Bu açıklamalarla birlikte Lindner ise devletin göçer gruplardan yüklü vergi taleplerinin olduğunu ve bunu düzeltmekten ziyade onları krize sürükleyecek başkaca adımların da atıldığını belirtmiştir. Bahsi geçen uygulamaların, politika icabı olduğu ve bu uygulamaların onların hayvanlarında sistemik bir azaltmaya gittiğini ya devletin farkında olmadığını ya da bilerek böyle bir eylem içinde olduklarını hesaplamıştır.³⁷ Tufan Gündüz, tartışmada, göçerlerin ekonomik sıkıntıya düştükten sonra uygulanan önlemleri ve çözümleri onların sahip olduğu temessük defterleri ile açıklarken,³⁸ Lindner ise, eylemin daha önce başladığını; vergi alım tarihlerinin sistematik değiştirildiğini ve hayvanların kuzulama dönemine denk getirilen vergi alımı usulüyle sürünün en yüksek nüfusa sahip zamanda kuzuların da koyuna eş sayılıp vergilerin tahsil edildiğini belirtir.³⁹ Faruk Söylemez ise bu uygulamaya Fatih Sultan Mehmet zamanında göçer grupların koyun vergilerini vermeden evvel kuzularını satarak devleti zarara uğratmalarını engellemek ve olası vergi kaçırmanın önüne geçmek için

³⁶ Gündüz, *Danışmendli Türkmenleri...*, ss.69-70; Çelik, a.g.t., s.173; Lindner ise, vergi alım usullerindeki sistematik değişimlerle göçerlerin nihai olarak isyân ya da iskân sürecine itildiğini ve uygulanan politikanın daha en başında planlı bir şekilde göçer ekonomisini altüst etmeyi hedeflediğini belirtmektedir. Bu hususta bkz. Lindner, a.g.e., ss.102-104; Ayrıca Faruk Söylemez, Lindner'in açıklamasının temelini oluşturan koyun vergisinin toplanma tarihinin öne çekilmesi bağlamında yaptığı açıklamayı ve asıl hususun göçer ekonomisini sıkıştırmak ve onu nihai çöküşe itmek olduğunu değil, göçer toplulukların koyun vergisi kapsamında yaptıkları usulsüzlükleri gidermek olduğunu belirtmiştir. Bu hususta bkz. Söylemez, a.g.e., ss.107-108.

³⁷ Koyunlardan alınan vergi tarihinin erkene çekildiğine dair Lindner, a.g.e., s.98, 102-104; Ali Rıza Gökbunar, "Osmanlı Devleti'nde Yörüklerin Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçirilmesinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Sosyal Sonuçları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S. 2, Manisa, 2003, ss.61-65.

³⁸ Gündüz, *Danışmendli Türkmenleri...*, s.59.

³⁹ "Koyun tamam dölini döktükten sonra Mayıs ayı içinde sayılır ve hem koyunla kuzı bile sayılmak emr olmuşdur..." Ayrıca, "Ve yoruk taifesinin rüsûmı evâilde kuzı kırkımında almurmuş, şimdi Abril ayında alınmak kanun-ı mukarrer olmuşdur". Koyun kırkımı, Haziranda veya Temmuz başlarında olur; sürü, kırkma işlemi için bir aradayken ve bu zamana kadar kuzuları kaçırılmaları için vegi tahsili yoluna gidilir. Böylece, kuzuların çoğunluğunun Ocak-Mart arasında doğduktan hemen sonrasına yani Nisan'a çekilmesiyle problemin çözülmesi amaçlanmıştır. (Bugünkü takvimle 13 Nisan sonrasına.)

Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 2. Kitap...*, s.55, 72; Lindner, a.g.e., ss.102-105; Gökbunar, a.g.m., ss.61-62; Neşet Çağatay, a.g.m., ss.484-485.

gidildiğini belirtmektedir.⁴⁰ Ayrıca Lindner'in üzerinde durduğu ayrı bir nokta ise, göçerlerin sürülerindeki azalışın vergi tahsili politikasıyla sürdürüldüğü ve nihayetinde göçerlerin vergilerini verebilmek için hayvanlarını satmak zorunda tutulduklarıdır. Buna göre hükümet, ağır vergilendirme uygulamalarıyla pastoral ekonomiyi mahvetmeye çalışmaktaydı. Bununla birlikte, bahsi geçen vergi politikalarının göçer ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri Halil İnalçık tarafından kabul edilmekle beraber, İnalçık, *The Yörüks* makalesinde Lindner'in bahsettiği uygulamanın Osmanlı bürokrasisi tarafından bu şekilde yürütüldüğünün kanıtlanamayacağını ve Lindner'in ifadelerinin aksinin örnekleri olduğunu belirtmiştir. Buna göre, İnalçık, Lindner'in; göçerlerin vergilerini ödeyebilmek için koyunlarını satmaya zorlanması ve nihayetinde yoksul köylülere dönüşme fikrinin pastoral değil tarım ekonomisine dayandığını, savunduğunu belirterek, aslında firkin, Lindner'in tüm argümanını oluşturan Osmanlı *çift-resm*'nin yanlış yorumlamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁴¹ Tüm bu yorumlarla birlikte açık olan ise, ekonomileri hayvancılığa dayanan göçerlerden talep edilen vergilerin sıkıntılara yol açtığıdır. Bilhassa ekonomilerinin geçimlik olması ve olası iktisadî problemler göçerler arasında vergiye dair olumsuz bir intiba bırakmıştır. Elbette bu düşüncede göçerlerin kendilerine yeter ekonomilerinden ziyade oluşturdukları sosyal yapılarında başka bir etkin etkisini yadsıyor olabilirler. Ancak konumuz olan Adana eyaleti göçerlerinde alınan vergilerin bir takım usulsüzlüklerle ve haksız şekillerde alındığı hesaba katılırsa zaten asi olan grupların vergi konusunda giderek isteksiz tutumları bir nevi anlaşılabilir. Bu bakımdan göçerlerin, vergi talebinde bulunan devlete karşı şu dizeleri bakış açısını da yansıtabilir:

*Şalvarı Şaltak Osmanlı
Eğeri Kaltak Osmanlı
Ekende yok, biçende yok
Yiyende ortak Osmanlı*⁴²

⁴⁰ Koyun vergisindeki zamansal öne çekişin açıklaması için: Söylemez , a.g.e., ss.107-108.

⁴¹ Halil İnalçık, "The Yörüks..." s.481.

⁴² Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri Sosyal İsyancılık Geleneği ve Folklor*, Özge Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2014, s.18; Murat Topaloğlu, *Osmanlı Devletinin Çözülme Devrinde Kozanoğulları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007, ss.37-38; Kuzucular, a.g.e., ss.173-174; Ayrıca *Kaltak*, Eğerin alt kısmına verilen isim olarak geçmektedir. Benzer minvâilde bir şiir ise aşar ağıdı olarak

1.3. GÖÇ FAALİYETLERİ: YAYLAK, KIŞLAK VE KONALGALAR

Göçerlerin göç ihtiyaçlarını belirleyen en önemli husus hayvanlarına yeterli besini sağlayabilmektir. “*Hayvanların yemi topraktır, insan eliyle yerlerse doymazlar.*”⁴³ Bununla birlikte çevre en önemli bileşendir. Göçü gerektiren saikler aynı coğrafyada bile değişim göstermektedir. Nihayetinde göçün temel arayışı, topluluğun ihtiyacı çerçevesinde ısı, yiyecek, su ve barınma gereksinimidir. Otlak alanların mevsimden mevsime niceliksel ve niteliksel değişimi, göçer toplumların takip etmesini gerektiren hayati öneme sahip yıllık ritüellerdir.

Göç olgusu ve nasıl yapılması gerektiği, yüzyıllarca bu faaliyeti güden gruplar tarafından bilinmektedir. Göç plansız bir dolaşma değildir. Sürülerinin yeteri kadar beslenmesini sağlamak, hayvanlara uygun fiziki koşullar sunmak, mevsiminde ve hatta gün içinde en doğru zamanda hareket etmek gibi unsurlar başlı başına uzmanlaşmış bir bilgelik gerektirir. Sanıldığıının aksine göçer gruplar, “başı boş gezen” olmaktan ziyade belirli bilgiler, sorumluluklar ve birikimler çerçevesinde hareket ederler.⁴⁴ “*Yörük bir yerde kuraklık olduğu zaman alır sürüsünü kuraklık olmayan yerlere gider.*”⁴⁵ Tüm bu ihtiyaçlar bağlamında şekillenen göçleri ayrıca müstakilen bir kültür ve yaşam tarzını içerir.⁴⁶

Yaylağa çıkma, kışın kötü havasından ve kapalılıktan hareket serbestliğine, alan özgürlüğüne giden yol olurken adeta birçok toplumsal kutlamayı da içerir.⁴⁷ Göçün hazırlanmasından bitişine kadar geçen tüm süreç göçer toplumunun

yakılmıştır: Ali Rıza Yalman, *Cenup'ta Türkmen Oymakları I*, Haz: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, ss.227-233.

⁴³ Khazanov, a.g.e., s.122.

⁴⁴ Şahin, a.g.m., s.213; Nuri Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 2004, s.22.

⁴⁵ Doğaner, a.g.t., s.118.

⁴⁶ Khazanov, a.g.e., s.46; Şahin, a.g.m., s.114.

⁴⁷ Aktan, a.g.m., s.19.

neredeysse her üyesinin katıldığı bir alışkanlıklar ve davranışlar bütünüdür.⁴⁸ Bu haliyle göç sadece sergilediği belirli bir düzeni içermekle kalmaz aynı zamanda içeriği itibariyle bağlı bulunduğu toplumun, kendini gerçekleştirme yoludur. Göç hazırlığında ve sırasında, obanın yaşlı kadınları, çocukları, erkek ve kadınları bir iş bölümüne sahipken aynı zamanda gerçekleştirecekleri kendilerine ait rolleri vardır. Obanın yeni evlenecek kızı, özel elbisesiyle, göçe; sürünün en başında yer alarak liderlik eder. Aşiret beyi dahi bu duruma karışamaz. Kutlama havasında geçen hareketler bütünü göçer dünyasının önemli bir parçasıdır.⁴⁹

...

Üç gün oldu bizim evler göçeli

Beş gün oldu Ceyhan suyun geçeli

Kırmızı önlüklü, yüzü peçeli

*Hanını kızlar yürüsün de gidelim.*⁵⁰

Bu nedenle göçer özelliğini yitirecek herhangi bir grup, göç ihtiyacını da artık hissetmeyeceği için göçün içerdiği ritüelleri de kaybedecektir.⁵¹ Zira yeni hayatın getirdiği yeni değerler, girdiler; eskilerinin yerini aldıkça diğer değer ve davranış bütünlerini, çıktılarını da etkiler.⁵² Anlaşılacağı üzere kopuş, yalnızca ekonomik sistemlerinin değişmesiyle sınırlı olmayıp göçün beraberinde getirdiği kültürel unsurları da etkileyecektir. Birçok şiirde (özellikle iskân sonrası zamanda) göçe dair özlem, yayla havası, yaylada yahut yayla yolunda yapılan etkinlikler özlemle anılmaktadır.⁵³ Kültürün dinamiklik özelliği burada kendi göstermektedir.⁵⁴ Eğer, bir göç hareketi ve getirileri yoksa bu göç hareketi ve

⁴⁸ Erman Artun, "Çukurova Yörüklerinin Gelenek ve Görenekleri", I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosya-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996, s.28.

⁴⁹ Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, ss.181-184; Özdemir, a.g.e., ss.41-42; Doğaner, a.g.t., s.437.

⁵⁰ Gülay Mirzaoğlu, *Halk Türküleri: Konu-İcra-Yapı-Anlam-İşlev*, Akça Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015, s.265.

⁵¹ Doğaner, a.g.t., s.437.

⁵² Çobanoğlu, a.g.e., s.24.

⁵³ Doğaner, a.g.t., s.116, 437, 445-446, 543, 598; Yalman, a.g.e., s.117, 233; Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, s.63, 71, 315, 333.

⁵⁴ Umay Günay, *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akça Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2015, s.17.

pratiklerinden mahrum kalan göçer topluluklar artık yaşayamadıkları göçü, sözlerinde yaşatırlar; yoksunluğunu çektikleri geçmişî eserlerinde özlemle anarlar.⁵⁵

Birçok canlı hayvanla günlük iştilal etmek bir yana, onların yüzlerce kilometre yolculuğu anlaşılıyor ki yorucu ve tehlikeli bir işti. Henüz güneş doğmadan yapılan hayvan ziyaretleri, gece otlatmaları ve olası hayvan hırsızlığı ya da canavar denilen yırtıcı hayvanların sürüye musallat olmasını önleme amacıyla yapılan koruma gibi davranış ve iş tutumları sadece haftanın belirli günlerinde yapılan döngüler değildi. (Gece otlatımı belirli mevsimlerde yapıldığı için bir nevi bu kategori dışında kalabilir.)⁵⁶ Göçer ekonomisi günün her vaktinde ve her saatinde tetikte olmayı gerektirecek sonuçlar içeriyordu. Nispeten yayla zamanında daha rahata eriyorlardı. Kendilerini bildikleri bileli hayvanlarının ihtiyaçlarının da farkındaydılar. Zaten bir uzmanlaşma gerektiren ekonomilerinde herhangi bir göçebe, kendi çadırında yeterli ölçüde veteriner de sayılırdı.⁵⁷ Bu nedenle olası bir göç durumunda hayvanlarının zamanında otlağa ulaşamadığında neyle karşılaşacaklarının yahut gerekli molaı yeteri kadar vermediklerinde ne gibi sonuçlar doğuracağını öteden beri bilincindeydiler. Açıktır ki yaylak ve kışlak arasındaki ortalama 200 kmlik uzunluk durmadan ve yahut birkaç gün ağır ağır yürüyerek geçilemez, zaten bu durum hem insan hem de hayvan fizyolojisine aykırıdır. Kısaca, bahsi geçen durum göç süreci boyunca her gün mola verme ve herhangi yahut önceden seçilmiş bir konalga yerinde durmayı gerektirmektedir. Günlük 6 saate varan yürüyüşler güneş doğmadan başlar ve yine güneş tepeye varmadan bitirmeye çalışılır. Eğer gün içinde yağmur varsa zaten hayvanların yürüme zorluğu yüzünden göç de gerçekleşemez.⁵⁸ Tüm bunlar, göçer hayatın olağan meşgalesi deyip geçilemeyecek kadar detaylı ve neden olduğu olaylar açısından mühimdir.

⁵⁵ Tarlasını sulamakta meşgul, iskân olmuş Avşar gelininin ağdı: “*Eller göçtü bizim evler bozuldu.*” Doğaner, a.g.t., ss.552-523.

⁵⁶ Masatake Matsubara, *Türk Göçebelerinden Çoşlu Yörüklerinin Etnografyası: Göçebeliğin Dünyası*, Çev: Kiyotoka Sugihara, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s.30.

⁵⁷ Matsubara, a.g.e., ss.162-168.

⁵⁸ Doğaner, a.g.t., ss. 91-92; Matsubara, a.g.e., ss.110-114.

1.3.1. Yaylak

Göçer grupların faaliyetleri ve bunun sağlanması, doğanın bu döngüsel değişiminde planlı bir göçe ihtiyaç duymaktadır. Belirli zamanlarda mekân değiştirme işi tamamen yeterli otlak ve su bulma ihtiyacının ürünüdür. Yayla, göçerlerin hayvan sürülerine sunduğu taze nebatları, serin, bol suları sayesinde “yazın geçirildiği” bölgedir.⁵⁹ Bunun yanı sıra yayla, göçerlere de ihtiyaç halinde kaçabilecekleri, sığınacakları yüksek alanlar sunar.⁶⁰

Adana yöresinin kıyı kesimleri Mayıs ayı ortasına kadar zengin otlaklar içermesine karşın, Haziran başından itibaren bu otlaklar kurumaya yüz tutarlar.⁶¹ Otlakların besin değerlerinde görülen azalma sonrası yaylağa göç başlamaktadır. Kışlakta kurumaya başlayan otlar yaylak yerlerde yeni yeşermektedir.

Çukurova’da kışlayan göçerler için yer değiştirme, yaylağa çıkma hareketi Mayıs ayının ortalarında başlamaktadır. Birkaç konalga yerinde kalındıktan sonra göç ortalama 10-20 gün içerisinde biter ve yaylağa ulaşılır ancak bu, kalıcı; altı aylık bir yerleşim değildir. Yaylanın daha da yüksek yerlerinde karlar eridikçe ilerleme devam eder; besleyici değeri yüksek taze otların izi sürülür.⁶²

⁵⁹ Yayla “yay-cay-cey”-“yaz” anlamına gelmektedir. Bu hususta bkz: Sayılır, a.g.m., s.576.

⁶⁰ 16 Haziran 1853 (9 Ramazan 1269) tarihinde kur’a zamanı *Bozok Sancağına iskân olmuş olan Afşar aşiretinden* bazılarının Kozandağı’na firar etmesi örneğinde olduğu gibi. BOA, A.İKT.NZD, nr, 69/50; Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2019, ss.71-72; Benzer örnekler için bu hususta bkz: Tapper, a.g.e., s.219; Oğuz ve Türkmenlerin desteğini alıp Tuğrul Bey’e 1058’de isyan girişimine kalkışan İbrahim Yinal da başarısız olduktan sonra dağlara kaçmaya çalışmıştı. Hatta 1067 sonlarında Bizans topraklarını yağmalayan göçerler imparatorluk kuvvetleri karşısında direnmeyip Toroslara ve Gavurdağı’na çekilerek takibi atlattı. M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk’tan Aziz George Kolu’na*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2004, ss.61-62, 65, benzer örnekler için s.186-187, 195; “*Mısdık Paşa’nın pederi Halil Paşa taraf-ı Devlet-i Aliyye’den üzerine asker sevk olunduğu takdirde dağa firar etmeğe suhûlet mütaalasıyla...ahalisini dağ eteğine çekmiştir.*” Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s.34.

⁶¹ Giray Ercenk, “Antalya Bölgesi Yörükleri Göç Yolları”, I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996, s.135.

⁶² Aktan, a.g.m., s. 10; Ayrıca Göç süresine dair: Doğaner, a.g.t., s.135.

Yaylağa çıkış zamanının gecikmesi, Temmuz ayına sarkması otlakların sararmasına ve hayvanların otlar üzerinden alacağı olası besin değerinin yarıya kadar düştüğü bir kayba neden olabilmektedir.⁶³ İzlenecek göç hareketiyle varılmak istenilen bölgede yer alan bitki örtüsünün besin değerinin en yüksek olduğu dönemi bilmek ve yakalamak, göçerler için birçok çekişme doğuran otlak kavgasının temeli olduğu gibi ekonomilerinin de nihai arayışıdır. İyi bir yayla dönemi gerçekleştirememiş hayvanlar kışın kolay hasta olabildiği gibi kışa ulaşacakları da muallaktır. Bu nedenle her sene tekrarlanan göç hareketinde yaylağa ulaşmak ve kışlakta yeni doğmuş hayvanları yeteri kadar besleyebilmek ekonomilerinin idamesi için elzemdir.⁶⁴

Göçerler için yayla büyük önem arz etmektedir. Yaylada iyi beslenen hayvan kış ayına daha güçlü girecektir. Yayla göçer toplumun hayvanları için en önemli yer olduğu kadar göçer insanlar için de rahata ermenin, işlerini azaltmanın, “soğuk su içmenin” yeridir.⁶⁵ Yayla görmüş “*hayvanlar ve insanlar kolay kolay hasta olmaz hayvanların kemiklerinin içi ilikle dolar.*”⁶⁶ Tüm bu özellikleriyle, yaylanın; göçebe insanın dünyasında ve edebiyatında kapladığı büyük alan, şaşılası olmaktan çıkar. Yayla kavramı ve buna dair özlem içeren şiirler, göçer sözlü kültürleri için örnek verilebilir.

Adana’da kışlayan göçerler için yaz mevsimi, Adana’da geçiril(e)meyecek kadar sıcak geçer. Artan sıcaklıklarla otlakların besinsel değerlerinin azalması, hayvanların sıcaklıktan dolayı hastalanması, ortaya çıkan sivrisinek ve salgın hastalıkların varlığı yaylağa göçü zorunlu kılar.⁶⁷ Nisan ve Mayıs aylarında henüz göç hareketine girişmemiş olanlar ve yaz mevsimini Çukurova’da geçirenler sıtma hastalığı tehdidiyle karşı karşıyadır. İçme sularının yetersiz

⁶³ Khazanov, a.g.e., s.139.

⁶⁴ Khazanov, a.g.e., s.139.

⁶⁵ Mirzaoğlu, a.g.e., s.266.

⁶⁶ Doğaner, a.g.e., s.101.

⁶⁷ Aşırı sıcaklıklarda mavi dil hastalığı denilen koyun ve keçilerin ağızlarından salyalar akıttığı, vücudu ve dudaklarının şiştiği rahatsızlıklar görülmektedir. Çözümü için serin yerlere gidilir. Doğaner, a.g.t., s. 352; Tatar, a.g.t., s.12.

olması; hastalık barındırması hatta şiirde geçtiği biçimiyle yosun kokması yaz mevsiminde kışlakta kalınmama nedenleri arasında yer almaktadır.⁶⁸

Yayla, zamanı geldiğinde sevinçle karşılanırken artık yayla yolunu kaldıramayacak yaşlılar için ise bir daha yaylağa çıkamamanın kahrını gösterir. Zira yayla vakti çoşku demektir.⁶⁹ Göçerler, “*çit-çubuk devirerek, şikayetçilerin yetişemeyecekleri bir süratle yayla yolunda kaybolurlarmış.*”⁷⁰ Yayla zamanı gelince obanın bazı insanları, çoğunlukla erkekleri yaylada tüketilecek ürünlerin küçük bir kısmını kışlaklarına yakın yerlerden temin ederler ancak asıl beslenme maddeleri; bulgur, dövme gibi hububat ürünleri yaylalara yakın bölgelerden temin edilip develere yüklenmektedir.⁷¹ Kışlaktan erzak götürmek ya da kışlağa yakın yerden ihtiyaçları gidermek hayvanlar ve kendileri açısından ekstra bir yük olacağından tercih edilmemektedir. O yüzden yaylağa çıkış zamanları ve göçerlerin yaylalarına yakın yerlerde hırsızlık ve yağma faaliyetleri görülmektedir.⁷² Tüketimlerinde en çok ihtiyaç duydukları ürün olan hububatın başlıca çalınan mallardan biri olması tesadüf değildir.⁷³ Tabi bu hırsızlık faaliyetleri tüm göçer grubuna mâl edilememekle birlikte bazı gruplarda yağma, hırsızlık ve genel anlamıyla eşkıyalık hareketleri sıkça görülmektedir. Maraş tarafına yaylağa giden Tacirli aşireti ve yaklaşık 300 yıldır Uzunyayla bölgesindeki yaylaklarına giden Receblü Avşarları bu şikayetlerin uzun bir süre muhatabı olmuşlardır.⁷⁴ Yine de belirtmekte fayda olacaktır ki, her iki göçer grubun eşkıyalık eylemlerinde, ileride anlatılacağı üzere yaylaklarında ve kışlaklarında yaşanan değişimin doğrudan ilgisi olduğu anlaşılacaktır. Kısaca, anlatılmak istenen, eylemlerin yapıma sıklığı; bahsi geçen göçer grupların

⁶⁸ Cevdet Kırpık, “İskân, İsyân ve Değişim: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadirli” OTAM, S.40, Ankara, 2016, ss.431-435; Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II.*, s.332; Doğaner, a.g.t., s.638.

⁶⁹ “*Yaylada insanlar zaman zaman bir çadırdaki toplanır sabaha kadar türküler söylenir, sohbet edilir, oyunlar oynanırdı. Göç esnasında bilen kişiler türkü söyler. Hayvanlarını otlatırken, iş yaparken türkü söylenirdi.*” Doğaner, a.g.t., s.437.

⁷⁰ Aktan, a.g.m., s.4.

⁷¹ Aktan, a.g.m., ss.26-28; Doğaner, a.g.t., ss.118-119.

⁷² Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1997, s.56.

⁷³ Khazanov, a.g.e., ss.177-178; Nazmiye Taş, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2015, s.50.

⁷⁴ Özdemir, a.g.e., s.47.

alışkanlık edindiği davranışlar bütünü olarak düşünülmesinin, içinde bulunduğu şartlardan bağımsız olarak değerlendirildiğinde hata doğuracağıdır.

1.3.2. Kışlak

Eylül, Ekim aylarında; havaların soğmaya başladığı bu dönemde yayladan kışlağa göç başlamaktadır. Kışlak olarak seçilen bölgede yaylağa göre daha uzun süre bağlı kalınacağından aranan özellikler farklılık arz edecektir. Seçilen yer, karla kaplı ve çok soğuk olmamanın yanı sıra belirli bir eğime de ihtiyaç olmalıdır. Soğuk havada hayvanlar telef olurken düz ve özellikle toprak arazi, yağmur yağdığına oluşacak çamur yüzünden hayvanların çamura gömülmesine⁷⁵ ve yayılmaya gidememesine neden olur. Hayvanın uzun süre yattığı ve dolaştığı bölge daha fazla tahrip olacağından özellikle taşlık alanlar tercih edilmektedir. Bunun bir sebebi de hayvanların çamur ve kendi idrarları içinde yatarak hastalık kapmasını ve dışkılarının bölgede kalmasını engellemektir. Eğilimli arazi, bunu sağladığı gibi kışın göçer toplum üyelerine hem görüş alanı bakımından belli bir konum, hem de doğa şartlarından; rüzgardan korunmayı ve yayılmaya çıkarılan hayvanlar üzerinde takibi kolaylaştırır. Bu nedenle göçerler tarafından tasarruf edilen kışlak bölgelerine yeni sakinlerin getirilmesi ve bu alanların ellerinden alınması yahut kullanımının sınırlanması büyük tepki toplayacaktır.⁷⁶

İleride anlatılacağı üzere Akkoyunlu, Tacirli, Delikanlı ve Çelikanlı, Avşar göçerlerinin sırasıyla Ayas, Berendi, Kınık, Ceyhan nehrinin sol yakası, Maraş ve Uzunyayla'da karşılaşacağı durumlar bunlarla açıklanabilir. Değerli ve sınırlı kışlak bölgelerinin ellerinden çıkması, birçok göçerin yeni iskân edilmiş ahaliye

⁷⁵ Doğaner, a.g.t., ss.91-92.

⁷⁶ Aktan, a.g.m., s.17; Khazanov, a.g.e., s.358; Ayrıca Tacirli, Cerid kışlak arazilerine muhacirlerin yerleştirilmesi sonrası olaylar için 3. Bölüme bakınız.

karşı girişeceği mazarrat ve taaddiyatlarıyla birlikte tasallutlarını da açıklamaktadır.

1.3.3. Konalga

Göç vakti yaylaktan kışlağa ya da tersi istikamete gidecek göçerler ortalama 10-20 günlük bir yolculuğa çıkacaklardır. Anlaşılacağı gibi tüm bu yol, bir ya da iki kez mola verilerek aşılamayacak kadar uzundur. Yolculuk sırasında değişen hava koşulları ve hayvan ve insan ihtiyaçları molayı zorunlu kılacaktır. Konalga denilen yerler göçer grupların ana iki istikameti arasında bulunan geçici konaklama yerleridir. Her bir göçer grup uzun yıllarca göç faaliyetini yürüttüğü için ne zaman nerede duracağını ve hayvanlarının ihtiyaçlarını bilir. Konalgalarda kalma süresi Osmanlı kanunlarında bahsi geçtiği üzere üç gündür.⁷⁷ Konalgada üç günden fazla kalamazlar. Zira yerleşim yerlerine yakın olan bu bölgeler, yerleşik ahalinin hoşnutsuzluğunun en çok hissedildiği yerlerdir.⁷⁸ Ekin çığneme, tarlaya hayvan sürme ve genel anlamda yerleşiklerle göçerler arası yakınlaşma en çok bu zamanlarda görülmektedir. Merkeze şikayetler muhtemelen bu zamanlarda daha da artacaktır.⁷⁹

⁷⁷ Göçer "tâifesi karye yaylakların gelmekte (ve gitmekte) oturmakta lâzım gelen yerde üç gündün ziyâde oturmazlar. Ve oturdukları vakt dahi kimesneye ziyân itmeyeler. İderlerse şer'le sâbit oldukdan sonra zararları tazmîn itdirilür." Fatma Gül Karagöz, *The Evolution of Kânûnnâme Writing in 16th and 17th Century-Ottoman Empire: A Comparison of Kânûn-i 'Osmânî of Bayezid II and Kânûnnâme-i Cedîd*, Unpublished Master's Thesis, Department of History Bilkent University, Ankara, 2010, s.362; Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı..., s.20; Kuzucular, a.g.e., ss.53-54; Orhonlu, a.g.e., ss.104-105.

⁷⁸ Faruk Söylemez, "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik Münasebetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.103, S. 204, İstanbul, 2013, s.207.

⁷⁹ Hayvanların zarar vermeleriden dolayı sıkıntıya giren ekin sahibinin zararını karşılamak kapsamında hayvan sahibine tanzim ettirilen vergiye *Resm-i Deşt-bânî* denilmektedir. Hayvan sahibinin "ihmalî sebebiyle kendisine değnek vurulur ve hem de değnek başına bir akçe alınır...zararı tazmin ettikten sonra, davar başına beş değnek urup ve beş akçe alma, bir koyun girse ikisine bir değnek urub bir akçe alınur...bu vechile cürm edeler ve olan ziyânı ödedeler...müslümanların ve kâfirlerin terikesi ve ekini harâb olmaya." Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap...*, s.186, 354, 357.

Yağmurlu bir göç zamanında hayvanlar çamur içinden yürütülemeyeceği ve göç süresini uzatacağı için mecburen ekinler içinden hayvanları sürme tercih edilebilir.⁸⁰ Böyle bir eylem, tüm ekinini kaybetmiş yerleşik ahali için bütün bir kışı aç geçirmek anlamına geleceği için ne denli tepkiler doğurabileceği anlaşılabilir.⁸¹ Ayrıca yerleşik ahalinin de hayvanları bulunduğu konalga yerlerinde otlaklar üzerinde tartışma ortaya çıkabilmektedir. Göçer grupların hayvanlarının büyük çoğunluğu koyunlardan oluşmaktadır. Koyunun gezdiği ve yattığı yere kokusunun sinmesi orada daha sonra beslenecek yerli ahalinin büyükbaş hayvanları için de sorun yaratabilir ve hayvanlar o otlakları kısa süreliğine de olsa kullanamayabilir. Tabi bu etki, bir sonraki yağmurla ya da belirli bir zaman sonra geçecektir.⁸² Konalga yerlerinin kullanımının sınırlandırılması, sayılarının azalması (-yerleşik halk tarafından engellenmesi yahut yeni yerleşim birimlerince kullanılması gibi) değişkenler, uzun süredir göç eden ve ne zaman hayvanlarının ve kendilerinin molaya ihtiyacı olduğunu bilen göçerler için hep sıkıntı yaratacaktır.⁸³ Bu cümleden olarak “*kazamızda durmayın ahar yere gidin*” söylemi, göçerlerin yaşadıkları yüzyıllarda birçok kez karşılına çıkacaktır.⁸⁴

Konalga yerlerindeki karşılıklı çıkarlar ve paylaş(ama)ma durumu yerli ve göçebe halkın en çok karşı karşıya geldiği noktadır.⁸⁵ İncelediğimiz dönemde göçer grupların sahip oldukları güç itibarıyla daha baskın gelip yerleşik ahaliye zararlar verdikleri gerçektir.⁸⁶ Ancak ileride bazı örneklerde işleneceği üzere, her zaman bu zararlar ve eşkıyalık faaliyetleri, halkın ısrarla merkeze gönderdiği şikayetlerdeki gibi olmamıştır. Göç faaliyetleri ve uzantılarının meşakkati hesaba katıldığında, tepkiler ve şikayetlerin fazlalığı ve niteliği anlam kazanacaktır.

⁸⁰ Doğaner, a.g.t., ss.132-133.

⁸¹ Celali isyanları ve etkileri incelenirken hem göçer toplumun hem de yerleşik ahalinin büyük oranda sıkıntılar çektiği ve zaman zaman göçerlerin, yerleşiklere durumdam istifade ederek zararlar verdiği ifade edilmiştir. Bknz: Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Dönemde Celâli İsyânları*, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2013.

⁸² Aile üyelerimizden Habibe Özhan'ın hayvancılık geçmişine bağlamında kendisinden birçok kez koyunun büyükbaş hayvanlara sıkıntı çıkardığını duymuştum. Ayrıca bunun, hususiyetle yaylama üzerinde hissedildiği de belirtilmişti.

⁸³ Doğaner, a.g.t., s.118.

⁸⁴ Gündüz, *Bozkırın Efendileri...*, s.125.

⁸⁵ Söylemez, a.g.e., s.207.

⁸⁶ Bir örnek için: Tatar, a.g.t., ss.161-164.

Yaylak, kışlak ve konalga dışında göçerlerin göç faaliyetleri sırasında yıl içinde uğrak noktaları olarak sayılması gereken *Güzlek* ve *Bahargâh* kavramları da mevcuttur. Güzlekte, bahargâha kıyasla daha uzun süre kalırsa da bahsi geçen konaklama alanları mevsimler şartların el verdiği ölçüde göçerlerin, ana göç hareketleri arasında (yaylak-kışlak) hayvanlarını, otlaklardan daha fazla istifade edebilecek şekilde yeni otlaklara sürmesiyle ortaya çıkmıştır. Yaz aylarında yaylağa yapılan göç, her nasıl karların erimesiyle kademeli olarak daha yukarılara – yeni ortaya çıkan yeşil otlara- doğru teşekkül ediyorsa, güzlek ve bahargâha yapılan göçlerin de yıllık mevsimsel değişimlerin gerektirdiği, şartların göçer toplum yorumlarıyla, dönemsel kararlarla ortaya çıktığı şekliyle okunması gerekmektedir.

1.4. GÖÇER GRUPLARDA TEŞKİLATLANMA SORUNSALI

Göçer grupların birçok araştırma eserinde boy, il, oymak, ulus, oba, cemaat, aşiret, taife ya da kabile gibi farklı bölümlenmelerle adlandırılmışlar ve böyle sınıflandırmalara tabi tutulmuşlardır. Orhonlu bahsi geçenleri üçe bölerken, Halaçoğlu ise altıya bölerek daha teferruatlı açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁷ Ancak yine de bu konuda tam bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte göçer toplulukların aile üstü yapılanmalarını temsil eden obalar ya da cemaat gibi daha büyük oluşumların da nasıl ve neden oluştuğu önemli bir soru olmuştur. Kan bağının, akrabalığın esas olduğu durumlar kendini gösterse de siyasi bir çıkarın ve tutumun da kan bağı gibi birleştirici bir etkiye sahip olduğu söylenmektedir. Özellikle Lindner'in yaptığı tanımlama, göçerlerin, içinde bulunduğu durumlara uyum sağlamak için ve kendilerini en iyi şekilde temsil

⁸⁷ Daha detaylı açıklamalar ve diğer ifadeler için: Orhonlu, a.g.e., s.14; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)*, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2010, ss.42-43; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, ss.16-17; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 6. Baskı, İstanbul, 2016, s.215. İlhan Şahin, "Göçebelikte Grup ve Akraba Kimliği: Oluşumu ve Şekillenmesi" *Yörükler: Orta Asya'dan Anadolu'ya*, ed: İlhan Şahin, Bursa OsmanGazi Belediyesi, İstanbul, 2019, s.24.

edebilecek gruplar içinde aidiyet hissederek ileriye dönük bir güvenceyle bu oluşumları gerçekleştirdiğini; kan bağından ziyade siyasal şartların etkili olduğunu belirtmiştir. Bu cümleden olarak “*aynı bölgeyi paylaşanlar’ aynı aileye mensup oldukları için değil, paylaşabildikleri ve birlikte iş yapabildikleri için bir aradadırlar.*”⁸⁸ Her ikisinin de doğruluğu görülmektedir. Kan bağıının birleştirici etkisini zaman zaman topluluğun ihtiyaçlarını karşılamadığı ölçüde yerini siyasi birleşmeye bıraktığı da anlaşılmaktadır.

Göçer cemaatlerin yapısı köylü ahalinin teşkil ettiği cemaatlerden daha esnek olması şaşılabilir bir durum değildir. Göçer grupların beraberliklerinin daha az kalıcı oluşu mevsimle ve siyasi düzenle doğrudan bağlantılıdır. Geçim kaygıları ve benzeri unsurlar bu yapılanmaların büyüklüğünü etkilemektedir. Dış dünyadan gelebilecek tehditler: Devlet ya da benzeri bir güç tarafından can ve mal güvenliklerinin tehlikeye düştüğü durumlarda daha güçsüz ve görece küçük göçer gruplar birleşme eğilimi içerisindedir. Bunun aksine toplumsal güvenliğin sağlandığı durumlarda ise herkes yine büyük topluluklardan ayrılarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Mesela XII. Yüzyıl Moğolları arasında görülen büyük kan davalarındaki kırımların kendilerini etkilemesinden kaçınan göçer grupların “Xürien”ler oluşturması, XVIII. Yüzyılda birkaç Kazak “aul”ının (ağıl) siyasi kargaşa sebebiyle birleşmesi, XIX. Yüzyıl Güney Azerbaycan ya da Kuzey İran’daki mugan ovasının Rus hakimiyetine girmesi ve otlakların göçer topluluklara kapatılması üzerine Şahseven gruplarının tekrar birleşmesi, Anadolu’da, bizi ilgilendiren kısmıyla Adana coğrafyasında kendi aralarında sürekli kavga halinde olan Bozdoğan, Cerid, Tecirlü, Avşar gibi grupların her defasında birbirleri içine sığınmaları ve yetkililere sığınanları teslim etmede hep sıkıntı yaşatmaları bundandır.⁸⁹ Cemaatlerin bu birleşmesi, yukarıda bahsi geçen örneklerde görüldüğü gibi siyasi düzenle ve güvenlik arayışıyla doğrudan ilgilidir.

Berber yaşama durumu ve gerçekleşecek bir ortak ata fikri, onların sosyal bütünleşmelerini ve birlikte yaşama kolaylığını sağladığı gibi tabîî kaynakların

⁸⁸ Lindner, a.g.e., ss.78-79.

⁸⁹ Xürien’ler için: Khazanov, a.g.e., ss.240-241; Şahsevenler için: Tapper, a.g.e., s. 221; Diğerleri için: Çelikdemir, a.g.t., ss.45-46; Tatar, a.g.t., s.190, 226, 231.

paylaşılmasını ve hayatlarını idame yönlerinin emniyetini sağlar. Bu her üyenin çıkarına olacak bir durumdur. Kısaca, her ne kadar kan bağı ve oluşturulan soy birliği çerçevesinde birleşmiş olmalarına rağmen her hanenin kendi geçimi için yapacağı üretimi korumak ve varlıklarının devamı için siyasal şartlara bir tepki olarak da bir araya gelmişlerdir. Zaten bu yapılanmalar siyasi kargaşanın düzeldiği zamanda kalıcı olmayıp dağılmıştır. Himaye etme örneği incelendiğinde kendilerinden, sığınanların ya da firarilerin teslim edilmesini istendiğinde devlet görevlilerine karşı göçer grup mensubunun “*aşiretimize dâhil düşmüştür*”⁹⁰ demeleri ve “...*ayrılmamız söz konusu değildir, eğer ayrılırsak yok oluruz*” sözleri manidardır.⁹¹ Ayrıca bu teslim etme durumu onların töreleri icabı yapacakları uygun bir davranış da değildir. Mâ'rûzâtta kendisine sığınan Mısdık Paşa oğlu Dede Bey'i teslim etmeyen ve iş bittikten sonra neden teslim edemediğini anlatan Ali Bekir oğlu Ali Ağa buna güzel örnektir. Zira “*kabile ve aşiretlerde töre gereğince, kendisine sığınan kişiyi himayeye mecbur olmuştur.*”⁹²

⁹⁰ Tatar, a.g.t., s.150.

⁹¹ Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.70-71.

⁹² Ahmet Cevdet, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*, Yay: Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2017, s.150.

2. BÖLÜM

XVII-XIX. YÜZYIL GÖÇER HALK HAREKETLERİ VE EŞKIYALIĞI

2.1. GÖÇER YAĞMACILIĞI

Selçulu Devleti'nin ilk zamanları ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamaları içinde göçer toplulukların özellikle öne çıktığı ve fetihlerde etkin rol oynadıkları görülür. Elbette bu durum bahsi geçen devletlerin ilk ordularının zaten göçerlerden oluştuğunun bir göstergesidir ancak burada anlatılmak istenen göçer grupların yağmacılık anlayışının farklı sahalara nakledilmesi, bu gücünün diğer bir şekliyle değerlendirilmesidir. Yağma, göçer ekonomisinin ve ihtiyacının önemli bir kısmıdır. Hele de ihtiyaçlarının belli bir yüzdesinin tarım ürünlerinden oluştuğu düşünülürse göçer grupların, yerleşiklere baskın geldikleri bölge ve zamanlarda ne denli etkili ve zarar verici faaliyetler içinde oldukları anlaşılabilir. 1040'ta Dandanakan ile birlikte Gazneli toprakları ve akabinde İran kapıları Türk göçerlere açıldığında Tuğrul Bey, yeni egemenlik kurduğu İran ve Irak sahasının ve müslüman halkın güvenliği için göçerleri Anadolu'ya yönlendirmek zorunda kalmıştı. Çünkü Tuğrul Beyin ve devletinin asıl gücü olan bu göçer gruplar sadece gayrimüslimleri değil yerli müslüman ahaliyi de yağmıyorlardı.⁹³ Eğer söz konusu devlet, Selçuklu ya da Osmanlı gibi geniş alanlara hakim ve başarılı fetihler gerçekleştiren bir durumdaysa bir anlamda kendi içinde barındırdığı göçerlere, kendi raiyyet ve “*tarımcılarını yağmalamama karşılığında, yabancılarını yağmalama hakkı*” sağlıyordu.⁹⁴ Bahsi geçen devletlerin kuruluş aşamasında bünyesinde tuttuğu göçer grupların yağmacı

⁹³ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev.: Erol Üyepazarcı, 4.Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.2; Halil İnalçık, “The Yörüks...”, s.469; M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin...*, s.48, 56-57; Ayrıca bu hususta bkz. Speros Vyronis, “*The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*”, Berkeley, Los Angeles, London, 1971.

⁹⁴ Khazanov, a.g.e., s.335.

kimliklerine ses çıkar(a)mamasının nedeni hem kendi kazanımları hem de isteseler de kolay kolay vazgeçiremeyecekleri göçerlerin tarihsel kimlikleriydi.

Göçer ekonomisinin geçimlik bir ekonomi ve ancak kendi kendine yetecek ürün sağladığı hatırlanırsa ne ölçüde dış dünyaya bağlı olacağı ve dış dünyadan gelen tabii ya da beşeri tehditler karşısında nasıl kırılgan ve saldırgan olacağı görülebilir. İran topraklarında yaşayan Şahseven göçerleri XIX. Yüzyılın sonlarında devletlerinin Rusya ile yaptığı savaş sonrası kadim kışlak alanları olan Mugan otlaklarını kaybetmişlerdi. Moğollar dahi Anadolu'ya fetih için geldiklerinde kendilerine buldukları en iyi otlak alan Mugan idi.⁹⁵ Şahsevenlerin değerli kışlak alanlarını kaybetmesi ve 1870'de yaşadıkları kuraklık ekonomilerini derinden sarsmıştı. Bu sıkıntılardan sonra Şahseven göçerleri arasında soygunlar ve yağmalar gözler görülür artış sergilemişti. Hem Rus hem de İran toprakları göçerler tarafından yağmalanmış ve zarar görmüştü.⁹⁶ Bahsi geçen göçer grubun yağmacılığa başvurması elbette geçmişten getirdikleri bazı alışkanlık ve refleksler bütünüydü. Ancak bu süreçte ekonomilerindeki gerilemeyi yağmacılıkla idame ettirmeleri içinde buldukları sıkıntılı ortama da bir tepkiydi.

İktisadî krizin baş gösterdiği, mahalli alanda otorite boşluğunun hissedildiği dönemlerde eşkıyalığın ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.⁹⁷ Göçer toplumlarda baş gösteren eşkıyalık olaylarında, temelde yatan sosyal ve ekonomik saiklerin etkileri görmezden gelinirse eşkıyalık, hem tam anlaşılabilir hem de çözümü için seçilen iskân ya da şiddet tedbirleri geçersiz kalır.⁹⁸ Öteden beri göçer toplumların yerleşiklerle ilişkileri, etrafa verdikleri zararların ve bu işi doğası bilinirken, yeni bir şeymiş gibi benzeri suçlamaları engellemek için çözümü iskânda aramak infial yaratacak bir durum olarak görülebilir.

⁹⁵ Khazanov, a.g.e., s.207.

⁹⁶ Tapper, a.g.e., ss.331-341.

⁹⁷ Eric J. Hobsbawn, *Eşkıyalar*, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul, 2011, ss.10-11, 19-20.

⁹⁸ Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Bellekten*, C. LIV, S. 211, Ankara, 1991, s.971.

Celali isyanlarıyla Anadolu köylerinde geçici de olsa bir boşalma yaşanmış ve bazı araziler istihsal yapamaz duruma gelmişti.⁹⁹ Nihayetinde devlet buralardan vergi alamamakla birlikte boşalan toprakların yarattığı boşluğu da kolayca dolduramıyordu. Kırsal bölgelerin boşalan topraklarını şenlendirme ve bölgede tarımsal üretimi arttırma işi göçerlerin iskânı ile sağlanabilirdi.¹⁰⁰ Bu sayede hem vergi gelirleri artacak hem de uzunca bir süredir devleti ve halkı rahatsız eden göçer kaynaklı eylemler son bulacaktı. Ancak bahsi geçen iskân teşebbüsleri istenildiği gibi bir taşla iki kuşu vuramayacak ve beraberinde başka sorunlar getirecektir. Eşkıyalığın etkisinin hissedildiği ortamlarda durumun daha da kötüye gittiği; üretimin azaldığı bir gerçektir. Otorite boşluğunun hissedildiği yerde üretim ilişkileri zayıflamaya mahkumdur. Zira “hiç kimse soyulacağını bilerek üretim yapmaz.”¹⁰¹ Bu da beraberinde başka sorunlar getirir: Ortamın yarattığı sıkıntılar üretimi azalttığı gibi işsizliği ve yeni eşkıya çetelerine katılımı arttırır.¹⁰² Elbette burada, normal eşkıya tipinden; hayatının büyük bir kısmını yol kesme¹⁰³, mal gaspı yaparak oluşturan, ekonomilerini, hayatını idame ettiren şakilerden, göçer eşkıya kavramını ayırmamız gerekmektedir.

Yağma ekonomisi, göçer toplulukların tarihin her safhasında hayvansal ekonomilerini destekleyici ve bazı özel durumlarda ikame etirici özelliği olduğu yadsınamaz. Ancak bu, burada, geçimini eşkıyalık üzerinden sağlamak ile eşkıyalığa başvurmak başlı başına farklı kavramlar olduğu için eşkıya olarak nitelendirilme yapılacağı vakit göçer grubun bu sınıflandırmaya ne ölçüde girdiğini belirtmek gerektiği için önemlidir. Bizim incelediğimiz dönemde göçerler, eşkıyalık olarak adlandırılan yolları kullanarak ihtiyaç duydukları malları bedelsiz

⁹⁹ Gülten Sadullah, “Osmanlı Anadolu’sunda Bir İskân Hikâyesi; Bozok Sancağı’nda Aşiretler, Köylüler, Celâliler (16-19. Yüzyıllar)”, *History Studies International Journal of History*, V. 11, Issue. 1, s.138; Ayrıca köylerin tekrar, kaçan reâyâ tarafından belirli bir süre sonra yerleşime açıldığına dair. Bu hususta bkz. Osman Gümüşçü, Emine Erdoğan Özünlü, Alpaslan Demir, *Türkiye’nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yayınları, 1. Basım. İstanbul, 2020; Alpaslan Demir, “Osmanlı Devleti’nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 11, S. 21, Ankara, Kış 2017.

¹⁰⁰ Öztürk, a.g.m., s.972.

¹⁰¹ Üner, a.g.e., s.79.

¹⁰² Hobsbawn, a.g.e., ss.12-14; Üner, a.g.e., s.75.

¹⁰³ “Büyük hırsızlık da denen yol kesme ... suçuna ...kat’-ı tarîk veya hirâbe denilmektedir. Bu suçta, devlete veya güvenlik kuvvetlerine rağmen anarşi çıkararak başkasının malını alenen ve cebr ile alma ... söz konusudur. Daha detaylı bilgi için bu husuta bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap...*, ss.112-113.

sahiplenmişler ve çoğunlukla da bunu devlete, yöneticiye ya da üst herhangi bir mevkiye karşı öç alma niteliğinden çok ekonomik sıkıntıları çerçevesinde hayvan yemi, hayvan ve hububat çalarak gerçekleştirmişlerdir. Elbette bu duruma istisna olacak öç alma örnekleri ve adam katletme durumları olsa da genel itibariyle bunlar ve bunların gerçeklikleri daha az yer kaplamaktadır. Yine de eşkıyalık olaylara, sırf ekonomik gerekçelerle ya da öç alma, kan davası gibi sosyal açılardan bakmak saiklerin arkasını görmek için eksik kalabilir. Öyle ki şan ve şöhret için dahi baskın ve gasp yapılmış hatta adam dahi öldürülmüştür. Bir yörük atasözüne göre “*Ağalık vermeye, yiğitlik vurmaya*”¹⁰⁴ olmuştur.

Özellikle yakın zamanda ya da XX. Yüzyılda hayatta kalmış Anadolu ve İran göçer grupları üzerinde yapılan görüşmeler ve saha araştırmaları¹⁰⁵ arşiv vesikalarında geçen ekin çığneme ve yayla ya da kışlağa giderken giderilmesi zorunlu ihtiyaçların eskiden nasıl karşılandığı ve şimdi nasıl olduğuna dair çok açıklayıcı bilgiler vermektedir. Göç yolu üzerinde artan ihtiyaçların temini ve otlak bulma ihtiyacı geçmişte olduğu gibi bugünün göçerleri arasında da zaruri bir ihtiyaç olagelmıştır. Örnekler detaylı incelendiğinde göçer grubun neden tez elden otlığa gitme ihtiyacı, mola verme durumu ve tüketim mallarına sahip olması gerektiği daha açık görülmektedir.

İncelediğimiz XVII-XIX. Yüzyıl evresine de tanılık eden bazı örnekler üzerinden hatırlatmak gerekirse eskiden sayıları yüz binleri aşan grupların bir nevi ritüel halini alan davranış kalıpları daha sert kurallar ve davranışları zorunlu kılmaktaydı. Khazanov’un de Planhol’dan alıntıladığı üzere göçerlerin, Anadolu topraklarında yerleşik halkla, dünyanın diğer bölgelerindeki göçerlere kıyasla daha yakın hayat alanlarına sahip olması bazı kuralları iki taraf için de çok katı bir şekilde uygulama zorunluluğu koymuştur.¹⁰⁶ Kırsal kesimin zirai ve hayvansal ürün üreten iki farklı toplumu kendi ekonomileri için günlerinin hatta hayatlarının çoğunu bu işlere adamaktaydılar ve işin sürdürülmesi onların nesillerinin devamı içi elzemdi. (Eğer ileride bir kısım göçer yerleşik hayata geçmiyor ya da eskiden yerleşik olan bir toplum göçer hayata dahil olmuyorsa.)

¹⁰⁴ Doğaner, a.g.t., s.543.

¹⁰⁵ Tapper, Matsubara ve Doğaner’in eserleri buna örnek teşkil eder.

¹⁰⁶ Khazanov, a.g.e., ss.119-120.

O yüzden ekonomilerinin devamı, hem yerleşik halkın (ve devletin) hem de göçer grubun yer yer artan ve azalan karşılıklı baskıları karşısında kendilerini korumaya ihtiyaç duyuyordu.

Yerleşik halkın, mahsullerini ve dolayısıyla geleceğini koruması; kışı aç geçirmemesi bu olası çatışmadan en az zararla kaçınmasıyla mümkündü. Çünkü XX. Yüzyıl göçerlerinin de anlattığı üzere eskiden sayıları ve etkinliği yerleşik halka baskın gelen göçer grupların ekin çiğneme olaylarına karışıp bundan kolayca kurtulması işten bile değildi. Yerel görevlilerin bölgeye ulaşmadan, göçer grubun hırsızlama yaparak aldığı malları kaçırmaması ya da neden olduğu zararları karşılamadan bölgeden uzaklaşması süratıyla hep mümkün olmuştu.¹⁰⁷ Otlak ya da konalga üzerinde gerçekleşen anlaşmazlık ya da kavgalarda çoğunlukla göçer grup, silahlı ve karşı tarafa göre üstün olması hasebiyle galebe çalıyordu. Ayrıca tüm bunlarla birlikte, ileride görüleceği üzere her zaman şikayetlere konu olan otlakları çiğneme, hayvan gaspı yahut adam katletme şikayetleri de gerçeği yansıtmayabilirdi.

Eskiden göçer kültürü ve gerekliliklerini yaşamış insanların bazı geçmiş davranış kalıplarından hemen kopması beklenemez.¹⁰⁸ Yağma ve baskınla bir diğerinin malına el koyma, ihtiyaçlarını masrafsızca temin etme yolu, bunlardan biri olarak sayılabilir. Bu anlamda eşkıyalıkları gereksinim duydukları maddelerin temini için başvurulan bir yol olmuştur. Bu yol yerli ahalinin can güvenliğini tehlikeye atarken kendilerine bedavadan mal sağlamıştır. Böylece, soygunculuk faaliyetleri göçer grupların bazı şahıslarınca yaşam biçimine de dönüşmüştür.¹⁰⁹

Ekonomik gerçekleri görmezden gelerek yapılan yorumlar sağlıklı olmayacaktır. Göçerlerin iktisadî faaliyetlerinin sıkıntıya düştükten sonra gözlemlenen gasp, yağma ve başka eşkıyalık durumlarına, alternatif geçim yolları arama amacıyla başvurulduğu görüldüğü gibi devletten veya onun temsilcisi yöneticisinden öç

¹⁰⁷ Aktan, a.g.e., s.19.

¹⁰⁸ Tapper, a.g.e., s.335.

¹⁰⁹ "Afşarlar iratlarını yağmacılıkla temin ederlerdi." Mehmet Paşabeyoğlu, *Afşar Elimiz ve Dadaloğlu*, Yeni Matbaa, Kayseri, 1968, s.10; "Buna yağmalama denirdi. Türkmen geleneğine göre bu hareket hırsızlık sayılmazdı. Çünkü hırsızlık gizlice, kimseye sezdirmeden" yapılırdı. Yağma ise "açıktan, herkesin gözü önünde, güç kullanılarak yapılırdı." Özdemir, a.g.e., s.43.

alma amacıyla da girişildiği görülmektedir.¹¹⁰ Bu nedenle olaylarda, göçerlerin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar belirleyici niteliktedir.¹¹¹ Eşkivalık kavramı da burada devreye girer, her ne kadar asıl geçim yollarını şaki olarak kazanmıyorsa da yaptıkları eylemler zaman zaman bu kategoriye girmelerine yol açmıştır. Ekonomik ve içtimai düzensizliklerin ve ahlaki çöküş ortamının yansımaları olabilecek bu durum, Anadolu'da Celali isyanlarıyla daha önce görülmüştü. Tabii bahsi geçen saikler "büyük kaçgunluk" döneminin tüm nedeni değil ancak başlıcaları olmuştu.¹¹²

Adana eyaletinde yer alan göçer grupların zaman zaman başvurduğu bu faaliyetler de aslında benzer ekonomik gerekçelerle; geçim kaygısıyla doğrudan ilgilidir. XIX. Yüzyılın büyük yerleştirme hareketine giden yolda, imparatorluğun merkezine özellikle Adana bölgesinden göçer odaklı birçok şikayet ulaşmıştı.¹¹³ Aynı yıllarda, Adana'nın yaklaşık 1000 km doğusunda; Mugan otlaklarında yaşayan göçer grupların hareketlerinde de eşkıyalık eğilimleri gözle görülür bir artış sergilemişti.¹¹⁴ Burada asıl dikkat çekmeye çalışılan nokta, iki örnekte de yer alan benzer göçer grupların kör bir tepki ve önüne geçene zarar verme durumu içinde olmadığıdır. Olaylar dikkatlice incelendiğinde anlaşılacaktır ki grupların, siyasi ve toplumsal tutumlarının daha karmaşık bir açıklamaya muhtaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kırsal kesimin görece daha "vahşi" kesimi olan göçer toplum üyelerinin eşkıyalık olarak nitelendirilen ve bazen de bunu aşan hareketlerinin ekonomik ve sosyal koşullara yönelik bir reaksiyon olduğu anlaşılmaktadır. Bu vesileyle önce Osmanlı konjonktürüne, göçer grupların rahatsızlık uyandıran hareketlerinin ortaya çıkış zamanına ve genel itibarıyla göçer mazarratlarının önüne geçilmek için alınan tedbirlere bakmalıyız.

¹¹⁰ Akcakoyunlukların, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası Voyvodası İsmail'in çadırlarını basma olayı için: Tatar, a.g.e., ss.175-179.

¹¹¹ Hobsbawn, a.g.e., s. 46; Üner, a.g.e., s.75.

¹¹² Daha detaylı anlatım için: Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013; White, a.g.e.

¹¹³ Çelikdemir, a.g.t., s.42, 45-46; Tatar, a.g.t., s.37, 141-142, 155, 183-184, 209, 226; Taş, a.g.t., ss.60-61.

¹¹⁴ Tapper, a.g.e., ss.345-357.

2.2. XVII-XIX. YÜZYIL OSMANLI SİYASİ VE SOSYAL KONJONKTÜRÜ

XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti topraklarında baş gösteren sosyal ve askeri yapıdaki değişiklikler ve bozulmalar çeşitli alanlarda isyanların çıkmasına neden olmuştur. Celali isyanları olarak bilinen ve hususiyetle yerleşik halkın iştirak ettiği bu baş kaldırılara göçer gruplar da katılmış ve devlet büyük zafiyete uğramıştır. ¹¹⁵ İsyandar neticesinde özellikle kırsal alanlardaki yerleşimler büyük zarar görmüş ve halk topraklarını bırakıp kaçmak zorunda kalmıştır. Kırsal alandan gelen vergiyle imparatorluğu idame ettiren devlet için olayın vehameti ortadır. Osmanlı Devleti yöneticileri asayişini sağlamak ve eski düzeni tekrar teşekkül edebilmek için bir takım ıslahatlara girişmiştir. Bizim konumuzu da ilgilendiren bu değişikliklerden en önemlisi: yerleşik halkın terk etmek zorunda kaldığı bölgeleri tekrar şenlendirmek, âbâdan etmek için göçerlerin, harap olan köylere yeniden imar ve istihsalin devamı için yerleştirilmesi olacaktır. Göçerlerin toplum içinde asayişsizliğe sundukları etkiyi yok etmek, azalan vergi gelirlerini tekrar arttırmaya çalışmak ve genel anlamıyla topluma huzur sağlamak, başarmak istenen hedeflerin başında gelmektedir. Ancak tahmin edilebileceği gibi her şey planlandığı gibi kolayca yapılamayacaktır. Çünkü değişikliklerin öznesi olan ve içinde bulunduğu değer yargılarıyla insan, hayat tarzlarında yerleşikliğe geçme ile gelecek yeni girdilere kolay kolay uyum sağlayamayacak ve iskânı çabucak kabullenemeyecektir. Ayrıca devletin bu sıkıntılı zamanlarda iskâna tabi tuttuğu gruplar sadece göçerler olmamıştır. Yaşanan toprak kayıpları imparatorluğun diğer bölgelerinden Anadolu'ya insan akınlarına yol açacaktır. Bu, iskâna tabi tutulacak yeni özneler ve onların uğraşları açısından önemli olduğu kadar göçerlerin yakınlarına ve hatta içlerine yapılacak yerleştirmelerin sonuçları açısından da önemlidir. Zira bahsi geçen iskânlar göçerlerin otlak alanları

¹¹⁵ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.32.

üzerinden sağlanacağı için verilecek tepkiler ileride örnekleriyle daha da anlam kazanacaktır.

XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren ve bilhassa XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin savaşlarda aldıkları yenilgiler, büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanmıştı. Kaybedilen topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman ahali kaderine terk edilmeyerek Anadolu içlerine getirilmeye çalışıldı. İmparatorluk arazilerinin içlerine doğru gelen insan akınlarının yerleştirilme işi de iç iskân olarak adlandırılabilir.

Böylece, göçmen akınından yaklaşık 150 yıl önce dahi iskânıyla uğraşılan göçer toplumların yanında muhacirler de iskân nesnesi olmuşlardı. Bahsi geçen kayıpların, imparatorluk gelirlerine hanel getireceği ve tâ Celali isyanlarıyla birlikte birçok kırsal yerleşim yeri boşaldığı bir gerçektir.¹¹⁶ Atıl arazilerin değerlendirilmesi ve tekrar imara açılarak vergi verir düzeye gelmesi görevi, büyük bir nüfus potansiyeli barındıran aynı zamanda da öteden beri sık sık tekrarladıkları mazarratlarıyla yerleşik halka zararlar verdiği telakki edilen göçerlere düşmüştür. Bu büyük nüfus potansiyeliyle birlikte imparatorluğun düştüğü ekonomik buhrandan kurtulma fikri asıl saiklerden biriydi.¹¹⁷ Ne var ki incelenen dönemde göçer grupların çoğunluğunun iskân fikrine sıcak baktıklarını söylemek yanlış olacaktır. Kaldı ki tedricen ya da hemen iskâna intikal ettirilmeye çalışılan göçerlerin yaylak ve kışlak arazileri işgal edilince, iskân tehlikesiyle karşılaşınca saldırgan olmaları kaçınılmaz olmuştur. Yukarıda değinilen muhacirlerin bir kısmı Tacirli, Cerid, Reyhanlı, Avşar gibi büyük göçer grupların ya yaylaklarına ya da kışlaklarına yerleştirilmişti. Zaten iktisadî buhranın etkisinin hissedildiği ve vergi yolsuzluklarının arttığı bu ortamda göçerlerin bağlılıkları ve kanunlara uymaları zayıflamıştı. Tüm bunlara savaşlara

¹¹⁶ Celali isyanlarının bir çok köyü uzun bir süre atıl vaziyete dönüştürmesine karşın, köylü halk; çeyrek yıllar geçse dahi zamanla boşalttıkları köyleri doldurmaya başlamışlardır. Bkz: Osman Gümüştü, Emine Erdoğan Özünlü, Alparslan Demir, a.g.e; Ayrıca, XVII. Yüzyılın ikinci yarısına doğru terk edilmiş kırsal yerleşimlerin *"azımsanmayacak bir kısmının (%30), belki birkaç kez terk edikten sonra, 1830'ların başında yeniden meskûn köy olarak karşımıza çıktığı"* görülmektedir. Oktay Özel "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.591; Bununla birlikte Alparslan Demir ise XVI. Yüzyılda kayıp köylerden *"%55-60'inin günümüze ulaştığını"* ifade etmiştir. Alparslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde...", s.27.

¹¹⁷ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, ss.40-41.

giden askerleri kuvvetin ardında bıraktığı boşluk da eklenince göçerlerin kendilerine kâfi gelecek otlak ve arazi bulma ihtiyacı yerini giderek eyleme bırakacak ve başka göçer ya da köylülere ait araziler işgal edilecektir. ¹¹⁸

İskâna giden yolda uygulanan adımlar ve alınan tedbirler zamanla kendini yetersiz olarak göstermiş ve 1865'e kadar neredeyse çoğu yerleştirme girişimi başarısız olmuştur. Elbette başarısız olan iskân girişimi sadece göçerlerin başka yerlerde yine göçer olarak faaliyetler sürdürmesine olanak vermemiş aynı zamanda onları devlet gözünde tedricen kanunlara mugayir tavır takınanlara dönüştürmüştür. İlerde detaylı şekliyle anlatılacağı üzere iskân bir nevi, incelenen Adana Eyaleti göçerleri üzerinde ters tepmiştir. Ancak sadece iskân değil vergi politikaları ve yerel yöneticilerin tutumları da hem iskânı zorlaştırmış hem de göçer olarak dahi zamanında alınabilen bir takım vergilerin artık alınamamasına neden olmuştur. ¹¹⁹

İktisadî krizlerin toplumsal düzendeki değişimlere etkisi yadsınamaz. Osmanlı Devletinin özellikle harp zamanlarında artan harcamaları ve bunların yansımaları halka vergi olarak dönüyor ve sıkıntıların çoğunluğunu da bu vergi meseleleri oluşturabiliyordu. Savaş zamanlarında toplanmaya çalışılan olağanüstü vergilerin, yerel yöneticiler ve idare adamlarının farklı farklı bahanelerle ve usulsüzlüklerle toplamaya çalışması, geçimlik ekonomilere sahip göçerlerin ve bilhassa daha zayıf gelirleri olanları zorlayacağı hatta ödeme konusunda büyük sıkıntılar çıkaracağı muhakkaktır. Bu vesileyle vergilerini yeteri miktarda ödeyemeyen ve görevlerini yerine getiremeyen göçerlerin olduklarından daha da hareketli olup yerlerinden kaçmaları ve başka yerlere konmaları gayet tabiidir. Bahsi geçen mukavemet ve vergi vermemekte diretme, nihayetinde onların eşkıya ilan edilmelerine vesile olacaktır. ¹²⁰ Ölçülü vergi alınamamasıyla birlikte yerel görevlilerin ilave ve zorla aldıkları vergiler, göçerlerin kendilerine tayin edilmiş arazilerinden kaçmalarına vesile olduğu gibi onları, devlet kanunlarına mugayir tutum içine de sokuyordu. Yerlerinden kaçanların, diğer göçer gruplar içine sığınma ve saklanmaları ile yıllık vergilerini

¹¹⁸ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.45.

¹¹⁹ İskândan firar ettikten sonra yıllık vergilerini ödememelerine dair: Tatar, a.g.t., s.177.

¹²⁰ Sakallu Ceridi örneği ve bazı İfraz-i Zülkadiriyye göçerleri için. Tatar, a.g.t., ss.199-200.

tamamen ödememe durumu artık onları iyiden iyiye şaki grubuna sokuyor ve içlerinden çıkardıkları bazı bağımsız gruplar Saruca ve Sekban gibi gruplarla birleşerek eşkıyalığı bir nevi meslekleştiriyorlardı.¹²¹

2.3. İSKÂN VE CEZALANDIRMALARA GİDEN YOL İLE İSKÂN SONRASI YAŞAM TARZLARINDA YAŞANILAN DEĞİŞİKLİKLER

Modern çağlarda yerleşik toplumların askeri ve ulaşım alanlarındaki gelişmeleri göçer grupların yegane güçlerine galebe çaldı. Orduların uzun menzilli ateşli silahlarla donatılması, yıkıcı güçlerinin Braudel'in dağlarına ulaşması göçerlerin düzensiz süvarilerinin gücünü kırdı. Neticede göçerler, “önce askeri üstünlüklerini daha sonra da siyasi bağımsızlıklarını yitirip...dış tesirlerle-modern veya modernleştirici yerleşik dünyanın iktisadi yapısına dahil olmak ve uyum sağlamak zorunda kaldılar¹²².” Fırka-i İslâhiye'nin görev yaptığı dağlık coğrafyada bu denli etkin olması ve 200 yıldır uğraşılan göçerlerin etkinliğini sonlandırma başarısında dağlık bölgeye soktukları yeni toprakların ve silahların büyük katkısı vardır.¹²³

Akdeniz havzasındaki ülkelerin nüfusunun XVI. Yüzyılda büyük bir artış sergilediği Fernand Braudel'in, ünlü *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* eserinde belirtilmiştir.¹²⁴ Ömer Lütfi Barkan ise, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmua'sında* ve *Türkiyat Mecmuasında* sırasıyla 1951 ve 1953 yıllarında yazdığı eserlerle bahsi geçen nüfus artışının Osmanlı Devleti topraklarında da vuku bulduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Nüfusun çoğunluğuna ev

¹²¹ Orhonlu, a.g.e., s.41.

¹²² Khazanov, a.g.e., s.52.

¹²³ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.138; Çelik, a.g.t., ss.88-90.

¹²⁴ Braudel, a.g.e., s.518; Özel, a.g.e., ss.108-110.

¹²⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Philippe II. Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Memleketleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 12, S. 3-4, İstanbul, 1951, ss.180-181; Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografî Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, S. 0, İstanbul, 1953, s.16-17.

sahipliği yapan kırsal bölgeler kendini doyuramaz ve barındıramaz olunca tarihçilerin bahsettiği “nüfus baskısı” adeta ünlü Malthus teorisini yürürlüğe sokmuştur.¹²⁶ Zirai ve hayvansal üretim artışlarının nüfussal büyümeyle paralel seyretmemesi eninde sonunda yaşam refahını düşüreceği ön görülmüştür. XVI. Yüzyılda bahsi geçen nüfus artışının ve Sam White, Oktay Özel gibi tarihçilerin öne sürdüğü iklimsel katalizörün etkisi yahut Halil İnalıcık ve Mustafa Akdağ gibi tarihçilerin tespitleriyle bu durum, Osmanlı Devleti’nde Celali isyanlarına giden yola ön ayak olmuştur.¹²⁷ Osmanlı Devleti topraklarında artan asayişsizlik ve otorite eksikliği köylülerin üretimini sınırlandırmış ve nihayetinde %30-40lara varan yerleşim yeri boşaltma örnekleri görülmüştür.¹²⁸ Adana eyaletinde de benzer “kaçgunluk” dönemi yaşanmış, zirai üretim yapan halkın yerleri İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerince doldurulmuştur.¹²⁹ Zirai üretim ülkenin birçok yerinde zarar gördüğü için vergi gelirleri, dolayısıyla devlet hazinesi çok ciddi tehdit altında kalmıştır. Öyle ki Çukurova ve çevresi göçerlerin hareket sahası olduğundan, hiçbir yerde zirai faaliyet gözlemlenmemektedir. Kışın yerleşim yerlerine dair göçerlerin çadırları ve ocak taşlarından gayri bir şey yoktur.¹³⁰ Tüm bunlar yüzünden üretim yapamayan arazileri şenlendirme ve âbâdan etmek gerekmiş ve bu rol göçerlere biçilmiştir. Bu dönemlerdeki iskân faaliyetlerinin, devletin kuruluş dönemlerinde giriştiği saiklerden farklı olarak önceliğinin zirai üretimi arttırma amacı taşıması bundandır. Zirai üretimi ve bundan gelecek verginin devamını sağlamak bazı zaruri politikalar doğurmuştur. Yerleştirme ile boşalan topraklar değerlendirilirken bir yandan da çiftçiler ya da yeni iskân edilenler kendi ekili alanlarını göçerlerin tasarrufunda bulunan yerlere doğru öyle ya da böyle genişletmiştir.¹³¹

¹²⁶ Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkivalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, Osmanlı’dan Günümüze Eşkivalık ve Terör, ed. Osman Köse, Kültür Yayınları, Samsun, 2017, ss.14-15, 17.

¹²⁷ Detaylı anlatım için. Özel, a.g.e; White, a.g.e.

¹²⁸ Oktay Özel, Celali isyanlarının Amasya örneğinde ne etkiler bıraktığını anlatırken nüfusun %80’inin ortadan kaybolduğunu ve yerleşim yerlerinde ise %40’a varan terk etme örnekleri yaşandığını belirtmektedir. Özel, a.g.e., s.115.

¹²⁹ Tatar, a.g.t., s.312.

¹³⁰ Ahmet Cevdet, *Ma’rûzât...*, s.174.

¹³¹ İleride anlatılacağı üzere yayla ya da kışlak alanlara yapılan iskânlara ve buna hem muhacirlerin zorunlu yerleştirmesi hem de çevre köylerin bahsi geçen alanları ekili olarak değerlendirme örnekleri girmektedir. Ayrıca Khazanov, a.g.e., ss 52-53.

Göçer toplulukların iskânı meselesi eşkıyalığa zemin hazırlayan ve olayları tırmandıran bir saik olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle iskân konusu ve bunun her şekliyle göçerler üzerine yansımaları, göçerlerin tepki ve hareketleri; eşkıyalık faaliyetlerine yönelimlerini etkileyeceği için iskân fikri eşkıyalıkla önemli ölçüde ilgili olacaktır. Özellikle XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar iskân meselesinin bir devlet politikası gereği gibi hep gündemde tutulduğunu ve bazı grupların 1691'den 1865'e kadar yaklaşık 200 yıl boyunca iskân teşebbüsüyle karşı karşıya kalmış olduğunu gördüğümüzde, onların kendi sosyal hayatlarını ne gibi tehdit altında hissettikleri anlaşılabilir. Zira bu süre zarfında göçerlerin hal ve hareketleri kontrol altına alınmaya çalışılmış, en çok başvurulan unsur da sürgün ve iskân cezası olmuştur.

Devletin, bahsi geçen uygulamalarla her ne kadar ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel bazı yararlar gözetmiş olmasına rağmen ve hatta iskânın onlar için en iyi şey olduğunu düşünmesine karşın, göçerler açısından ahvalin mutalaası hiç de öyle değildir. Yeni hayat şartlarına uyum sağlamak bir yana yüz yıllarca bellirli bir kültürü yaşamış, farklı bir hayat tarzını benimsemiş insanlar için yerleşikleşme, sadece yeni bir ekonomik sistem içerisinde kendilerini farklı tarzda ancak yine özüne bağlı gerçekleştirme durumu da değildir. Öyle olsa bile bu kolay kolay kabul edilememiş ve korkulan bir durumdur. Zira alışık oldukları geçim yollarını terk edip neredeyse hiçbir şey bilmedikleri zirai faaliyetlere girişmek ve geçimlerini buradan temin etmek sanıldığından çok daha zordur. Her ne kadar kışlaklarında iptidai tarımla uğraşsalar da tamamen toprağa bağlı bir üretim bambaşka bir şeydir.¹³²

Yeni yerleşmiş göçer toplum üyelerinin saban sürmeyi, ayakkabıcılığı hatta ev yapmayı bile uzun sürede öğrenememiş olmaları bunun göstergesidir. Çoğunlukla bu bilgileri kendi köylerinde yerli ahali olan ya da sonradan yerleştirilen Ermeni, muhacir, göçmen ya da başka gruplardan öğrenmişlerdir ve tabii şans, sadece o gruplarla yaşama bahtına sahip olanlara aittir.¹³³ Gelişmiş

¹³² Zira, yarı göçer toplumlarda tarımsal üretim ikincil iktisadî bir faaliyet olsa bile ihtiyaçlara cevap vermez. Bu hususta bkz. Khazanov, a.g.e., s.101.

¹³³ Bu hususta bkz. Özdemir, a.g.e., s.80.

bir ticaret sisteminden uzaktırlar.¹³⁴ Tarla ve bahçe işlerini henüz daha 20. Yüzyılda bile öğrenememişlerdir. Evleri bile eski çadırlarını andırır vaziyette inşa edilmiş, çoğu zaman pencereleri tavanda olan ve eğer varsa bir tarafı yamaca işlenmiş, duldalanmış pozisyonundadır.¹³⁵ Tüm bunlar yaklaşık iki asırlık bir süreyi iskân tehlikesiyle geçirmiş ve zaman zaman iskân edilip bir şekilde kaçmayı başarmış grupların hayatlarının bir döneminde tecrübe ettikleri durumdur. Tüm şekliyle bahsini ettiğim örnekler hayatlarında değişiklik gösteren müşahhas durumlardır.

Öte yandan iskânla değişen sadece görünen hayatları olmayacaktır. Bu, göçer toplumların zihinlerinde olan çöküştür. Kültürel kimliklerinin değişmesi, farklı kalıplara sokulması; onların dünyalarını da tamamen değiştirmiştir. Psikolojik bir sarsıntı yaşatmış, kendilerini ifade etme biçimlerine ket vurmuştur. Şiirleri incelendiğinde yüzlerce örnekte yayla yaşamına özlem, dağın, bayırın ve hayvanlarının sesleri işlenmiştir¹³⁶. Aslında bu görüldüğü gibi basit bir dışavurum da değildir. Hayvanlarının sesleri onların müziklerine yansımış; kuzunun, keçinin sıçramaları, devenin bozlaması onların edebi; düşünsel dünyalarının çok önemli bir parçası olmuştur.¹³⁷ Haliyle yaşam biçimleri kendilerini ifade etmenin ve kimliklerini oluşturmanın anahtarı da olmuştur. Kekliğin öttüğü kekiğin bittiği yer onun yaylası, Turaçın öttüğü nergisin bittiği yer ise onun kışlağıdır.¹³⁸

Başlangıçta kolayca fark edilemeyecek olan bu zihinsel değişim, onların asırlarca yaşayageldikleri hayatlarından kopuşun bir sancısı olduğu kadar sözlü kültürle bezenmiş düşünce ve ifade biçimlerinin başka kalıplara sığdırılmasıyla da ortaya çıkmıştır. O yüzden değişimi daha önce tecrübe etmiş grupların tamamen yeni hayat şartlarına uyum sağlamaları, kabullenmeleri beklenemez

¹³⁴ Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, Yay: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.155, 161; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.162, 167.

¹³⁵ Orhonlu, a.g.e., s.14; Ayrıca Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Paşalı köyünde, 1970'lerde öğretmenlik yapan Kenan Özhan'ın anlattıklarına göre halen benzeri yapılanmalar görünmekteydi.

¹³⁶ Bakınız 53. Dipnot; Mirzaoğlu, a.g.e., s.263, 269-271.

¹³⁷ Doğaner, a.g.t.,ss.435-436; Özdemir, a.g.e., s.145.

¹³⁸ Özdemir, a.g.e., s.31.

ve onların her defasında iskândan kaçmak istediklerini anlamlandırır.¹³⁹ Bir de bahsi geçen kaçınma durumlarına devletin siyasi konjonktürünü eklediğimiz vakit değişmekte olan talepler ve dünya düzeni, göçer tepkilerini daha görünür kılacak ve anlamlandıracaktır.

İleride detaylıca anlatılacağı üzere Devlet, göçerlerin artık iskân edilmesi gerektiğini yoksa yerli ahaliye ve asayişe verdiği zararların önüne geçilemeyeceğini; dolayısıyla devlete, halka; genel anlamıyla Osmanlı toplumuna yaşattıkları sıkıntıları giderme ve onların iskânıyla getirilen yeni taleplerin karşılığının alınması amacını hedefleyecektir.¹⁴⁰ Giriş bölümünde 4 oyunculu olarak dizayn edilen ilişkiler bağlamında yerli halk ve yöneticiler de büyük oranda devletin benimsediği yahut benimseyeceği iskân politikasıyla cezalandırma yoluna bir nevi meşruiyet katar tarzda destekleyici şikayetler ve argümanlar sunacaktır.

İleride örneklerle gösterileceği üzere, incelenen belgelerde halkın merkeze ulaşan göçer odaklı şikayetleri her zaman gerçeği yansıtmamakta ve aynı kalemden çıkmışcasına benzer ifadelerle aynı suçları isnat etmektedir.¹⁴¹ Bunun yanında mukataaların kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesi; burada vergi kaynağını korumak ve geliştirme amacı taşımayıp azami kâr güden mültezimlerin ve yöneticilerin eliyle, zaten vergi vermede isteksiz olan göçer gruplara yüklenen aşırı vergiler, olayların çözülmesine yönelik sorumlu ve itidalli davranmayıp çoğu kez göçerlerin muhatap tutulduğu şikayetleri bir üst makamlara sevk eden ya da aşırı cezalandırma usullerine gidip bazen de işlenen suçu tüm göçer grupça işlenmiş gibi gösteren davranışlar, göçer halkı gittikçe sıkıştıran ve istenmeyen duruma sokmuştur.¹⁴² Halkın sanki politik havayı okurcasına kendi muhitleri yanında bulunmasını istemedikleri göçerleri kovmak için yönelttikleri aşırı suçlamalar, yöneticilerin tehlikeli davranış ve

¹³⁹ Ali Rıza Yalman'ın *Cenupta Türkmen Oymakları* adlı eserin I. cildinde, konuşma fırsatı bulunduğu Kara Hasan Efendinin hâlen, içinde bulunduğu zaman olan 1920'lerden 1691'lere kadar uzanan iskân ve iskânın getirdiği acı hatıraları hatırlaması buna güzel bir örnektir. Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, s.49.

¹⁴⁰ M. Said Doğan, Cihangir Doğan, "Tarihsel Gelişim Sürecinde Yörükler", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, C. 0, S. 30. İstanbul, 2004, s.22; Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s.11.

¹⁴¹ BOA, A.İMKT, nr, 155/71; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.57-61; Söylemez, "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik...", ss.209-211.

¹⁴² Öztürk, a.g.m., s.964; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.76, 82, 92.

talepleri onları devlet gözünde suçlu pozisyona sokacaktır.¹⁴³ Elbette göçerlerin herhangi bir mensubunun ya da belli bir grubunun işlediği suç, topluluğun tamamına mâl edilemeyeceği gibi, bazı yöneticilerin istenmeyen davranışları da bütünüyle devlete mâl edilemez.

Göçebe hayatın en büyük sorumluluklarından biri, bir ritüel halini almış göç hareketleridir. Yaylaya gidip gelme durumları, yaylak ve kışlak arazilerinin bir birine uzaklığı ölçüsünde Anadolu içlerinden ve hatta Kuzey Suriye topraklarından bir diğerine ya da yine kendi coğrafyasına olmak üzere toprakları örümcek ağı misali bir birine bağlamış ve dağ yollarından merkez bölgelere kadar birçok yolu ve geçidi hem işlek tutmuş hem de buna mecbur olmuştur. Ortalama bir yaylak-kışlak göçünün 10-20 günden bir aya kadar sürebileceğini ve yaklaşık 15-20 kere de konaklama ihtiyacı doğurduğunu hesaba katarsak göç mevsimlerinde nüfusları 10 binlere varan ve hayvanlarıyla birlikte neredeyse milyonları bunlan canlıların geçişini içeren bu eylemler, elbette yakınına temas ettiği çevreyi etkilemiştir. Arşiv vesikalarına yansıyan şikayetlerin de büyük çoğunluğunda işte bu geçişler ve konaklamalar sırasında yazılacaktır. Göçün kullandığı yol üzerinde yer alan tarlalar, köyler, ticaret kervanları ister bilinçli ister bilinçsizce olsun, bu durumdan fazlaca etkilenmiştir.

Yaylağa gidiş ve geliş sırasında yaşanan olaylar göçerlerin eşkıyalık faaliyetleri olarak adlandıracağımız eylemlerinin büyük çoğunluğunu temsil edecektir. Çünkü yaylaya artık ulaşmış olan bir göçer grubun 1500 ila 2500 rakım üzerinde bir platoda kendi ekonomisini idame ettirmekle meşgul olacağından (eğer bir çadırın üretim için gereğinden fazla nüfusu yoksa) köy ve kasaba arazilerine inip daima eşkıyalıkla meşgul olması beklenemez.¹⁴⁴ En fazla çadır üyeleri, ellerinde azalan yaylada tüketecekleri bakliyat ya da benzeri ürünleri temin etmek için yahut ürettikleri peynir gibi süt ürünlerini satmak için köylü halkla temas içine girerler. Kışlada yani kendilerine ulaşmanın görece kolay olduğu, yükseltisi az yerlerde bu tür eylemler nispeten daha az görülmektedir.¹⁴⁵ Eğer

¹⁴³ Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s.125; Söylemez, "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik...", s.211.

¹⁴⁴ Matsubara, a.g.e., ss.40-44.

¹⁴⁵ Göçer gruplardan Tacirli ve Cerid'in yayla yolları civarında çaldıkları mallar o kadar fazlaydı ki sırf bu malların satışlarından bilhassa Maraş esnafı çok fazla kâr ederdi. Gasp ve yağma özellikle yaylak yolunda hissedilir olmuştu. Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât*, ss.140-141; Murat Polat,

kendi kışlaları öyle ya da böyle istenmeyerek ellerinden çıktıysa olayların çehresi değişecektir. Ayrıca yayla ve kışla göçü dışında, yani ekili tarlaları hayvanlarına çığnetme¹⁴⁶ ve zahire gibi besin ürünlerinin gaspı dışında eşkıyalık eylemlerinin daha yıkıcı olduğu durumlarda, çoğunlukla; herhangi bir göçebe grubun bizatihi kendisi dışında çeşitli göçer gruplarca oluşturulan karma yapıların dikkati çektiği unutulmamalıdır.¹⁴⁷

Receplü Avşarı¹⁴⁸ gibi kendi aşiretiyle eşkıyalık babında görece daha fazla nam salmış gruplar ya da Yörük cemaati'nin *Yogurtcu Bel'i*nde yaptığı katliam gibi örnekler genel tablo içinde istisnai örnekleri oluşturacaktır. Tüm bunlarla birlikte, iki örneği teşkil eden grupların eşkıyalık faaliyetlerini belirtirken sırf bir vandalizm içinde değil, kendi haklı sebepleri doğrultusunda yanlış veya doğru bu eylemlere girişebildiği de görülecektir. Kısaca bu göç hareketleri üzerinde gerçekleşen birçok olay göçerlerin yerleşik halk nezdinde istenmeyen olmasına neden olmuş, birçok şikayetin kaynağını oluşturmuş ve neticesinde göçer kavramıyla (ve onun getirdiği *serbestlik*¹⁴⁹ sayesinde) eşkıyalığı birleştirmiştir.

Her yıl tekrarlanan göç hareketleri ve göçebe faaliyetleri, bir süre sonra giderek daha rahatsız edici olarak hissedilmiş ve de göçer gruplar değişen toplumsal, iktisadî ve merkezi düzende daha az kabul görmüş olsa gerektir ki Osmanlı Devleti, göçer grupların yerli halk üzerinde yaptıkları mazarratların önünü kesin olarak almak istemiş ve çözümü onların iskânı hususunda bulmuştur. Temel olarak eşkıyalık mevzusuna engel olması ve göçerlerin üzerinde kontrolün sağlanarak vergi ve askerlik gibi talep ve hizmetlerin temini için tercih edilen iskân metodu birçok sıkıntıyı ortaya çıkaracaktır. Ayrıca ileride bahsedileceği üzere yerli halkın da böylesi bir durumu lehlerine çevirmeleri ve siyasi havayı iyi okumaları, göçerlerin hep kaynaklarda geçtiği hallerle; eşkıyalıkla anılmalarına

"Arşiv Belgelerine Göre Tacirli Aşiretinin İskân ve Islâhı", *Journal of History School*, Year 11, Issue XXXV, 2018, s.690, 695-699, 708.

¹⁴⁶ Orhonlu, a.g.e., ss.39-40.

¹⁴⁷ BOA, A.İMKT. UM, nr, 116/36; BOA, A.İMKT. UM, nr, 138/87; BOA, A.İMKT. UM, nr, 166/95; BOA, DH.İMKT, nr, 2797/45; BOA, C.DH, nr, 161/8034; BOA, HAT, nr, 1664/9; Ayrıca Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.62-63; Tatar, a.g.t., s.230.

¹⁴⁸ Receplü Avşarlarının taaddiyatları için: BOA, A.İMKT.MVL, nr, 3/75; BOA, A.İMKT.MVL, nr, 71/32; BOA, A.İMKT. UM, nr, 116/2; BOA, A.İMKT. UM, nr, 367/73; BOA, A.İMKT. UM, nr, 391/2; BOA, A.İMKT. UM, nr, 406/76; BOA, A.İMKT. UM, nr, 441/37; Tatar, a, g, e, s.141.

¹⁴⁹ Matsubara, a.g.e., s.273.

yol açacaktır.¹⁵⁰ Neticesinde XVII. ve XIX. Yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti seçeceği iskân yoluyla bu ve benzeri sorunları çözmeyi hedeflemiştir. Göçer toplumların, yerleşik halk gibi kontrollerinin sağlanması, onların istenilen düzen içinde yaşamlarını şekillendirmek ve bu sayede devletten gelecek talepleri güvenceye almak hem toplumsal düzenin devamını sağlaması hem de hazineyi güçlendirme esasıyla amaç edinecektir.

2.3.1. Rakka İskânlarına Giden Yol

Rakka'da etkin olan Fadl ve Mevali göçerleri, XVII. Yüzyılda yabancı iki göçer grup olan Aneze ve Şammar'ın gelmesiyle yerlerinden olmuşlardır. Güneyden gelerek alanı istila eden göçerler bölge halkının evlerini boşaltmasına ve üretim alanlarını bırakıp kaçmalarına neden olmuştur. Benzeri olaylardan sonra Suriye'nin kontrolü bahsi geçen Urban göçerlerine geçmiştir. XVI. Yüzyılda Rakka Sancağında tarımsal üretimin en fazla olduğu ve yıllık getirisi 1.339.629 akçe olan Belih Nehri kıyıları dahi bu istilalardan sonra atıl vaziyete bürünmüştür.¹⁵¹ Bu cümleden olarak, Şammar ve Aneze Urban aşiretlerinin Kuzey Suriye'yi işgale varan mazarratları bölgede yerleşik ahaliyi yerinden etmiş ve üretime darbe vurmuştu.¹⁵² Anadolu'da, özellikle Adana'da kışlayan birçok göçer grup ise yerleşik ahaliye zararları ve Rakka topraklarını şenlendirmek ve mazarratlara yol açan Urban göçerlerine set olmak için Rakka'ya iskân edilmek istendi.¹⁵³ Bu vesileyle 1691'de yerleştirme faaliyetleri başladı.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Söylemez, "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik...", ss.211-212.

¹⁵¹ Halil İnalçık, "The Yörüks...", s.476; Çelikdemir, a.g.t., ss.20-23.

¹⁵² Çelikdemir, a.g.t., s.18.

¹⁵³ Orhonlu, a.g.e., ss.45-51; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, ss.116-117; Üner, a.g.e., s.41; İskân için seçilen göçer gruplar çoğunlukla eşkıyalıktan sorumlu tutulan ve zararları engellenemeyen topluluklardı: Tatar, a.g.t., Giriş bölümü.

¹⁵⁴ Çelik, a.g.t., s.39.

Devletin Rakka iskânıyla amacı, boşalan toprakları Anadolu'da sıkıntı yaratan göçer gruplarca doldurarak hem istihali arttırmak hem de Anadolu ve Suriye'de asayiş sağlamaktı. İskân edilen grupların Urban aşiretlerine set olması, üretim yaparak bölgede istikrarı sağlaması; bir taşla iki kuş vurması hedeflenmişti. Planlanan durum birçok yarar sağlayacak gibi görülse de istenildiği şekliyle olmadı hatta Rakka'dan firar eden gruplar Anadolu'ya ve özellikle Adana'ya kaçarak sıkıntıları başka coğrafyalara taşıdılar.¹⁵⁵

Suriye'de yaratılmak istenen istikrar ortamı tekrar bozulduğu gibi Adana'da henüz Rakka'daki gibi 1691'de yeni iskân edilmiş Ayas, Berendi ve Kınık ahalileri de bu durumdan etkilendi ve iskân düzenlerini bozdular.¹⁵⁶ Bölgede sıkıntılıların kaynağı olarak görülen göçer grupların önünün alınarak, düzenin sağlanması iskân olayı ile çözülmeye çalışıldı ancak iskânın kabul görmemesi ve firarilerin Anadolu'ya, Adana'ya kaçması eşkıyalık olaylarını daha da arttırmıştı.¹⁵⁷ Firarilerin kaçtıkları yerlerden getirilip tekrar Rakka'ya döndürülme çabaları da birçok çatışmayı doğurmuştur. Bununla birlikte iskân mekanlarına götürülemeyen ve bazı göçer gruplarca himaye edilen grupların eşkıyalık faaliyetlerine giriştiği de görülmüştür.¹⁵⁸ Ayrıca, çoğunlukla etrafa verilen zararlardan sorumlu kesimin, göçer gruplar içinde yer alan küçük küçük birlikler ve diğer cemaat mensuplarınca oluşturulan karma yapılanmalar olduğu görülmüştür.¹⁵⁹ 1765 yılında hâlâ Rakka iskânlarının firarileri yerlerine götürülmek için aranıyorken, Hacebanlı, Karaşeyhli gibi göçer gruplar firari olarak gelip Rışvanlı göçerlerine sığınmışlardı. Daha sonra ise, firari yaşamın ne olduğunu bilen ve Rışvanlı göçerlerine sığınan grupların kendileri Türkânlı göçerlerini himaye etmişlerdi. Devletin durumu tespiti üzerine göçer gruplar uyarılmış ancak "*Bizim ittifaktan ayrılmamız söz konusu değildir, eğer ayrılırsak yok oluruz*" demişlerdi.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Çelikdemir, a.g.t., ss.41-42; Tatar, a.g.t., s.141; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.52.

¹⁵⁶ Tatar, a.g.t., ss.175-179.

¹⁵⁷ Tatar, a.g.t., ss.150-156.

¹⁵⁸ Çelikdemir, a.g.t., ss.45-46.

¹⁵⁹ Bakınız 147.Dipnot.

¹⁶⁰ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, ss.70-71.

Tacirli, Cerid, Avşar, Beğdilli gibi büyük göçer gruplar Rakka'dan kaçtıktan sonra birbirlerini himaye ederek özellikle kışlak ve yaylak mekanlarına yakın yerlerde soygun ve baskın hareketlerine girişmişlerdir. Rakka, Hama, Humus iskânından kaçan Tacirli, Cerid, Lekvanik Ekradı, Avşar Türkmenleri, Alcı, Çepni, Kılıçlı mensupları tekrar eski kışlakları Çukurova'ya gelmeye başlamışlar ve yeni tertip edilen asayiş bozmuşlardır.¹⁶¹ Firariler, bölgeden Rakka'ya sürülmemiş ancak İfraz-i Zülkadiriyye göçerlerinin dahil olduğu Ayas, Berendi ve Kınık iskânından kaçmış olan Kara Hüseyinli Ceridi gibi gruplarının içine girmişlerdir. Devlet yöneticilerinin, iki tarafta da iskân düzenini korumak için teslimini istediği firarilerin verilmemesi üzerine çatışmalar çıkmış ve ortam daha da karışmıştır.¹⁶²

Rakka firarileriyle birlikte Adana'ya gelen diğer göçer grupların, eyalette henüz yapılan yeni iskân düzenini bozması ve eşkıyalığa doğru zincirleme etkisi bölgenin asayişsizliği ve fiziki şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Firarilerin bölgede etkinliği, eşkıyalık faaliyetlerinin hem sebebi hem de sonucudur. Zira Rakka'dan kaçan gruplar hem bölgeye alışmamış, aşırı sıcaklıklardan kaçınmışlar hem de zaman zaman Urban aşiretlerinin saldırılarına maruz kalmışlardır.¹⁶³ Zaten göçerlerin Rakka'daki görevleri arasında çift sürmek olduğu kadar oluşabilecek Urban akınlarına da muhafızlık göreviyle karşı koymaları hedeflenmişti.¹⁶⁴ Hayvanlarıyla birlikte iskân edilen grupların yaz geldiğinde yeterli otlak alanları bulamaması ve bölgenin aşırı sıcaklığı onların burada kalmasını imkansız kıldı. Ayrıca kışın bile yeterli sayıda eve sahip olamayanlar için şartlar oldukça zordu.

165

Rakka iskânının, sadece, çoğu yerlerin topraklarının verimsiz, havaların sıcak ve yetersiz otlak alanlarına sahip olması, göçerler için istenilmeyen; sürgün yeri olarak anılmasıyla sınırlı olmamıştır. Ayrıca, Aneze ve Şammar göçerlerine set

¹⁶¹ Tatar, a.g.t., s.177.

¹⁶² Çelikdemir, a.g.t., ss.45-46; Tatar, a.g.t., s.288.

¹⁶³ Kaçanlar "*Hayvanlarına yetecek kadar ot yok, kendimiz ve bu kadar bin davarımız mahvoldu.*" demekteydiler. Ayrıca Urban göçerlerinin saldırıları da onları bezdiren bir başka nedendi. Çelikdemir, a.g.t., ss.38-40; Ayrıca, Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, ss.94-95. Halaçoğlu, Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.60, 84; Özdemir, a.g.e., s.142.

¹⁶⁴ Bahsi geçen bir takım sıkıntılar sıkıntılar şiirlerine yansımıştır. Bu hususta daha detaylı bilgi için bkz. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)...*, ss.296-302

¹⁶⁵ Orhonlu, a.g.e., ss. 55-56; Çelikdemir, a.g.t., ss 38-39.

oluşturmak ve bahsi geçenleri yerleşik ahalden koruma fikri, iskânın önemli amaçlarından birini; muhafazlık görevini ifade ediyordu. O nedenle iskân için yukarıda sıralanan engellerin yanı sıra Urban göçerlerinin “taaddi”leri birçok yeni yerleşmiş Türkmen ve Kürt göçeri de yerinden etmiş ve ciddi zaiyat vermelerine neden olmuştu.¹⁶⁶ Nitekim Rakka, Hama ve Humus iskânlarından da geriye kalan göçerlerin şiirleri duruma ışık tutabilir.

*Ilgıt Ilgıt bir yel esti Urum'dan
Duydum yaman olmuş hâli Afşarın
Kesildi kanadı kırıldı kolu
Yaylası kan ile yundu Afşarın*¹⁶⁷

Anadolu ve Adana'da göçer gruplara bağlı bazı kesimlerin yaptıkları eşkıyalık faaliyetlerini tüm aşirete mâl edip, her birini sorumlu tutmak ve iskân etmek zaten en başında onlar için haksız ve istenilmeyen bir durumdu. Tüm bunlar hesaba katıldığında, göçer grupların iskân tamamlandıktan ve iskâna kadar kendilerinden tedbir amacıyla alınan bazı önemli göçer mensuplarını ve hayvanlarını tekrar teslim aldıktan sonra, ilk fırsatta yerleşim düzenlerini bozup kaçmaları anlaşılabilir bir durumdur. Firari oldukları ve sıkıntıya düştükleri için hâl ve hareketleri artık daha göze batır olmuştur. Osmanlı Devleti, Rakka iskânından hemen vazgeçmemiştir; uzun bir süre firariler kovalanmış ve eşkıyalıkla ya da başka şekilde düzene zarar verenler Rakka'ya sürülmüştür. Devlet, bu iskânla her ne kadar büyük faydalar gözetmiş olsa da kendisi de bu iskân girişiminin muhatapları olan göçerler için bir sürgün ve ceza olduğunun bilincindedir.¹⁶⁸

Aslında Rakka büsbütün çorak, tarıma elverişsiz bir arazi değildir. Belih nehri civarı yeni yerleşecek ahali için uygun zirai ortamı ve şartları sunmuştur.¹⁶⁹ Ancak çoğunlukla diğer bölgeler, yeterli şartlara sahip olmadığından zaten

¹⁶⁶ Rakka'da Urban ve Türkmen göçerlerin mücadelesi ve çektikleri sıkıntılar için: Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, s.49, 94-95. Bahsi geçen bir takım sıkıntılar şiirlerine yansımıştır. Bu hususta daha detaylı bilgi için bkz. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)...*, ss.296-302; Çelikdemir, a.g.t., ss.39-40.

¹⁶⁷ Özdemir, a.g.e., s.141; Ayrıca benzer bir örneği için bu hususta bkz. Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, s.349.

¹⁶⁸ Çelikdemir, a.g.t., s.38; Orhonlu, a.g.e., ss.89-90; Tatar, a.g.t., Giriş bölümü.

¹⁶⁹ Çelikdemir, a.g.t., s.18.

ziraatı yeterince bilmeyen ve hâlen hayvanları olan bu gruplar için çok sıkıntı doğurmuştur. İskân şartları içerisinde gösterilen taş evler yaparak yerleşme durumu dahi başarısız olmuştur.¹⁷⁰ Göçerler taş evler yapıp oturmadığı gibi Türkmen çadırlarında oturmaya devam etmişler ve hatta ziraatle bile yeteri kadar uğraşmadan yerlerini terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁷¹ Tüm bunlar üzerine zorunlu bir iskân olan Rakka'nın göçerlerce kabul edilmeme nedeni anlaşılabilir. Yerlerini benimseyememiş gruplar, bir de başka göçer grup olan Arap aşiretlerinin saldırılarına maruz kaldığında zaten kırılğan olan iskân düzenleri çabucak bozulacaktır. En nihayetinde Rakka iskânı için seçilen göçerler, tekrar eski yerlerine dönecekler ancak bu sefer firari olarak tutum ve davranışları daha asabi ve, aykırı olarak telakki edilecek yahut öyle görülecektir.

Kılıçlı Ekradı 1706 yılında Rakka'ya iskân edilmek istenmiş ve bunda kısmen de başarılı olunmuştu. Ancak iskân sonrasında yerleşemeyen bu gruplar firari olarak Elbistan'a gelmişlerdir. Eşkivalık yapmamak şartıyla da yeni bölgelerdeki varlıkları ileride kabul edilecektir.¹⁷² Ancak göçer hayatın doğası ve sorumlulukları, kabul edilmiş yeni iskân bölgesinde de bir takım sıkıntıları ortaya çıkaracaktır. Öyle ki Kılıçlı Ekradı'nın bir süredir yaşadığı Elbistan çevresi göçer toplumun "*yaylak bahanesi*" ile işgale uğrayacak ve halk rahatsızlıklarını dile getirmeye başlayacaktır. Kasaba ve köylü halkına yapılan baskınlar, mal gasplarıyla; çoğunlukla zahire ve hayvan yemi hırsızlıklarıyla sonuçlanmış ve hatta köyün imamı dahi bu baskınlarda öldürülmüştü. Hırsızlık ve öldürme eylemi sonrasında göçer grubun cezalandırılması ve sonrasında Kıbrıs'a sürgün edimesi istenmiştir. Eşkivalık yapan göçer grubun erkek mensuplarının çoğunluğu da haklarında çıkarılan ferman gereği katl edilmiş ve aşiretin geri kalan, çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan grubu da Kıbrıs'a iskân ettirilmiştir. Tüm bu iskân ve cezalandırma yöntemiyle istenen durum iskân ettirilen çocukların büyümesiyle tekrar ilk haline dönmüştür. Neticesinde

¹⁷⁰ Tatar, a.g.t., s.159.

¹⁷¹ Orhonlu, a.g.e., ss.89-93.

¹⁷² Tatar, a.g.t., s.162.

Kıbrıs'tan firarlar artmış, gruplar Maraş ve Kilis taraflarına kaçarak babalarının eski eylemlerini sürdürmüşlerdir.¹⁷³

Yeni İl Türkmenlerinden olan Musacalu Cemaati de uzun bir müddet yaşamış olduğu Tarsus ve Sis taraflarından eşkıyalık hareketleri hasebiyle Rakka'ya sürülmek istenmişti. Diğer cemaatler gibi Musacalu göçerleri Rakka'dan firar ettiler ve Sandıklı kazası civarında kondukları yaylaları kullanmaya; diğer bir tabirle işgale başladılar. Bu cebren yerleşme durumuyla beraber adı geçen firariler yayla topraklarının etrafındaki bölgelere, köylere baskınlar yaparak yerleşik halkın mahsullerine zarar vermişler ve hayvanlarını çalmaya başlamışlardı.¹⁷⁴ Tüm bunlar toplum huzurunu bozduğu gibi bölge halkının yerlerini bırakıp dağılmalarına da sebep oluyordu.¹⁷⁵ Bunun gibi eşkıyalık faaliyetleri, özellikle Rakka'dan kaçıp gelen ve yakalanmamak için etrafa dağılan gruplarca Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve özellikle bu grupların yaylak ve kışlak yolu üzerinde her sene olağanlaşmaya başladı. Şikayetlerden anlaşıldığı üzere yolları üzerinde yer alan ekinler çiğneniyor, yolcular, kervanlar soyuluyor ve bazen de daha kötüsü, insan katletme durumları görülüyordu. Hatta bazen yolcular kaçırılıp esir alındıktan sonra fidye dahi istendiği olmuştu.¹⁷⁶

Tüm anlatılmaya çalışılan olaylar döngüsü Kılıçlı Ekradı, Musacalu cemaati ya da diğer göçer grupların neden bu kadar firar ettiklerini ve hemen bir yaylaya konma, cebren işgal etme ve ayrıca konalga, göç güzergahında otlaklar üzerinde çatışma doğurduğunu açıklamaya yetebilir. Ekili alanların artması yahut konalga sürelerinin öyle ya da böyle kısaltılması, yaylakların etrafındaki köylerce göçerlere kapatılması göçer faaliyet alanlarının daraldığını ve tehlikeye düştüğünün göstergesidir.¹⁷⁷ Ayrıca, göçer ve yerleşik halkın nüfus artış oralarında paralellik göstermemeleri, en nihayetinde göçer alanları kısıtlayacak ve onları "*kimsenin gelip de buraya niye konuyorsun demeyeceği*" yerelere

¹⁷³ Alparslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde...", s.23; Tatar, a.g.t., s.161-164.

¹⁷⁴ Tatar, a.g.t., s.155.

¹⁷⁵ Çelikdemir, a.g.t., ss.41-42; Tatar, a.g.t., s.141, 144-145.

¹⁷⁶ Tatar, a.g.t., s.157.

¹⁷⁷ "*Kazamızda durmayın ahar yere gidin.*" Gündüz, *Bozkırın Efendileri...*, s.125.

mahkum edecektir.¹⁷⁸ Bu vesileyle göçerlerin daha da agresifleşmesi ve elindekine sahip çıkma arzusu anlaşılabilir.

Osmanlı Devleti iskân ettiği grupların kaydını tutmuş ve aşiretin ileri gelenleri üzerinden göçer grubun sorumluluklarını taahhüt altına almıştır. Rakka'dan Adana eyaletine firari olarak gelen göçerlerin engellenmesi için belli başlı noktalardaki geçitlere askerler yerleştirilmiş ancak bu durumun önü alınamamıştır.¹⁷⁹ Ayrıca gizlice bölgeye gelenlerin başka göçer gruplar içinde himaye edilmesini engellemek için uyarılmalar ve tehdit edilmeler yaşansa dahi alınan önlemlerin yine yetersiz olduğu görülmüştür.¹⁸⁰ Bazen tenbihte bulunma ve göçer beylerini sorumlu tutma dışında taahhüt anlaşmaları da bir süre sonra yapılmaya başlanacaktır. Rakka iskânları ve ileride anlatılacağı üzere Ayas, Berendi ve Kınık iskânları istenildiği gibi sonuçlandırılmayınca devlet herhangi bir eşkıyalık hareketinden sorumlu olanları ya da firar girişimlerini engellemesi amacıyla caydırıcı cezalandırma yollarına başvurmuştur. Bu cümleden olarak, 1697-1703 arası taahhüt parası (*nezr*) ücretleri göçerlere kabul ettirilir.¹⁸¹ Bu anlaşma, eğer göçerler verdikleri sözleri tutmazsa ödemek durumunda kalacakları cezai bir yaptırımdır. Firariler, artık yakalanınca daha da kötü sayılacak (Kıbrıs yerine Rakka gibi) iskân mahallerine gönderilip iskân edileceklerini ve yüklü bir nezr ücreti ödeyeceklerini biliyorlardı.¹⁸² Ancak bu tedbirler de yine pek işe yaramadı. Zira İskân bölgesinden kaçan gruplar kaybettikleri hayvanlarının öcünü alırcasına gittikleri bölgede yer alan yerli ahaliye ya da kendilerinden daha güçsüz göçer gruplara saldırdılar.¹⁸³ Cezalandırmadan kaçarken eylemlerinin çehresi daha da sertleşti. Yapılan

¹⁷⁸ Khazanov, a.g.e., s.66, 164; Atilla Erden, "Günümüz Toros Yörüklerinden İzlenimler", I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosya-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara 1996, s.145.

¹⁷⁹ BOA, HAT, nr, 1664/9.

¹⁸⁰ Tatar, a.g.t., ss.181-182.

¹⁸¹ Aktan, a.g.m., s.12.

¹⁸² 1518 tarihinde İcel yöresine kayıtlı Bozdoğan göçerlerinin 76.744 akçe vergi kayıtları varken 35.000- 40.000 akçeye çıkan nezr ücretlerinin ne kadar fazla olduğu anlaşılabilir. Zira Tacirli, Recebli göçerleri hemen hemen bu miktarlarda taahhüte bağlanmışlardı. Taş, a.g.t., s.22; Ayrıca 1772 yılında Malatya Sancağı mutasarrıfı Rişvanzade Ömer Ağa'nın beş mukataasının bir yıllık bedeli 55.313 kuruş olduğu düşünülürse göçerlerin taahhüt altına alındıkları nezr akçelerinin kıyaslaması daha da anlam kazanabilir. Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.135-136.

¹⁸³ Firarilerin Çukurova'ya gelmesine dair: Çelikdemir, a.g.t., ss. 38-40; Tatar, a.g.t., ss.37-40.

tahkikatlar sonrası bir kısım firarilerin Adana eyaleti'nde yer alan diğer göçer gruplar içine saklandıkları ortaya çıktı. Kaçakların teslimini yapmayanlar Rakka ve Kıbrıs'a iskânla tehdit edildiler.¹⁸⁴ Yakalanan grupların, merkezden yazılan emr-i şerif üzere yakalandıkları Adana'dan Rakka'ya kadar mutasarrıflar bilgilendirilerek tekrar nakilleri gerçekleştirildi. Ancak yine de iskânda kalıcılık sağlanamadı. Her defasında iskân düzeni bozuldu, göçerler ya eski coğrafyalarına döndüler ya da kendilerini güvende hissedecekleri Adana bölgesine gittiler. Adana'nın, XVII-XVIII. Yüzyıllarda iskân firarilerince ve birçok yörük gruplarınca tercih edilmesi, doğal ve verimli bir kışlak alanı olmasıyla birlikte Bradudel'in dağlarına sahip olmasıyla ¹⁸⁵ ; onlara, sıkıştırıldıkları ortamdan güvenli bir yaşam tarzı sunmasıyla da yakından ilgilidir.¹⁸⁶ Zira, bölge dağlarında hakim yerel Türkmen beylerinin derebeyi tarzı yapılanmalarla göçer gruplara sağladığı ve sunduğu imkanlar, her iki grup için de kâr getiren ve kendi güvenliklerini temin eden yapılarıdır.¹⁸⁷

Rakka iskânlarının yaklaşık yarım asır süren yerleştirme çabasından ve 1691'den sonra Rakka iskânını öyle ya da böyle benimseyememiş gruplar özellikle Çukurova içlerine gelmeye başlamışlar ve bölgenin asayişini tehlikeye atmışlardır. Bununla birlikte 1691-1750 dönemleri arasında gerek Çukurova'da yer alan cemaatler gerekse Çukurova'nın güneydoğusuna iskânı gerçekleştirilen İfraz-ı Zülkadiriyye cemmatleri de bölgenin huzur ve güvenliğini bozan gruplar olarak addedilecektir. Firarilerin bölgeye dönmeleri ya da gelmeleri yerleşik halkta ve yerli bazı göçer gruplar üzerinde huzursuzluğa

¹⁸⁴ Rakka Firarilerlerini teslim etmeyenlere Rakka iskânı ile korkutma örneği için: Çelikdemir, a.g.t., s.48.

¹⁸⁵ Braudel, dağların, özellikle mevcut siyasal güçle ya da farklı güç odaklarıyla kavgalı grupların yaşam alanı olduğunu belirtmiş; buraların, tüm Akdeniz coğrafyasında bahsi geçenlere sığınma alanları sağlayarak aykırı yaşam tarzına sahip toplulukların ancak dağ sahalarında kendi kuralları çerçevesinde yaşayabilecek alanlar bulduğu ifade edilmiştir. Braudel, a.g.e., ss.69-71; Ayrıca, "Türkistan sahası için "Bozkır", ama Anadolu sahası için "Dağlar", hür yaşamının bir görüntüsü kabul edilebilir." Tuncer Baykara, "Zeybekler, Eşkîya mı İdiler?", Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör, ed. Osman Köse, Kültür Yayınları, Samsun, 2017, s.22.

¹⁸⁶ BOA, A.İMKT.NZD, nr, 69/50; BOA, A.İMKT.NZD, nr, 96/61.

¹⁸⁷ Biri Kozanoğulları aleyhinde laf söylese dahi aşiretleri üzerine musallat ederdi: Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.138; Çelik, a.g.t., ss.45-49; Göçer gruplardan bağımsız yerel beyler her zaman istediklerini göçebe topluma yaptırıyorlardı. Ancak üzerlerinde büyük bir saygı ve güce sahiptiler: "Onları dilediği zaman savaşa sevk edebilirdi. Fakat her istediğini onlara yaptıramazdı." Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.143, Ahalinin Kozanoğullarına karşı sevgi ve saygısı için ss.179-180; "Kozanoğluna tüfenk atmamız." Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, s.186.

neden olmuş ve eşkıyalık faaliyetleri artmıştır.¹⁸⁸ Firar eylemlerinin önünün alınamaması üzerine Devlet, daha fazla sıkıntıda olan askeri kuvvetini ve idari kadrosunu meşgul etmemek için Rakka iskânlarından vazgeçmeye başlamıştır. Eşkıyalıktan sorumlu tuttuğu ve iskânla cezalandırdığı grupların yıllık vergilerini düzenli verecekleri ve eşkıyalık yapmayacakları sözlerine güvenerek onların önceki davranışlarını affetmiş, bir nevi onları, kötünün iyisine tav ettirmiştir. Onlar artık Rakka'ya değil, hep sakin oldukları bölgeye yerleşeceklerdir.¹⁸⁹

2.3.2. Adana ve Çukurova Üzerine

Adana, Yavuz'un Mısır seferi sırasında 1516'da Osmanlı hakimiyetine girmiş¹⁹⁰, bir süre Halep Beylerbeyliğine bağlı yurtluk ocaklık sancak olarak Ramazanoğulları tarafından yönetilmeye devam etmiş¹⁹¹, 1608 yılında yurtluk-ocaklık usulüyle yönetilmesine son verilmiştir.¹⁹² Daha sonra Adana'yı eyalet statüsünde görmekteyiz. Bu durum 1864 Vilayet Nizamnamesiyle kaldırılmış ve Adana yine Halep vilayetine bağlanmıştır. Adana'nın müstakil bir eyalet olarak teşekkül ettirilmesinden sonra, daha önce Kıbrıs'a bağlı olan İçil(Anamur-Silifke), Sis(Kozan), Alâ'iyye(Alanya) ve Tarsus Sancakları 1700 ila 1740 yılları arasında Adana eyaletine dahil edilmiş, bunlar arasına XIX. Yüzyılda Payas da sancağa katılmış ve İçel sancağı iki farklı sancağa ayrılarak Anamur ve Silifke sancakları oluşturulmuştur.¹⁹³ Bölge, Osmanlı hakimiyetine girdiğinde sancakta 9 nahiye

¹⁸⁸ Çelikdemir, a.g.t., ss.41-42; Tatar, a.g.t., s.141.

¹⁸⁹ Tatar, a.g.t., s.227.

¹⁹⁰ Orhan Kılıç, "Adana Hükümeti'nden Adana Eyaleti'ne", Tarihte Adana ve Çukurova, C. II, Akademisyen Kitabevi, Ed. Yılmaz Kurt, Fatih Sansar, Ankara, 2016, s.11.

¹⁹¹ Orhan Kılıç, "Adana Hükümeti'nden...", s.15.

¹⁹² XVII. Yüzyılın başlarında Adana Sancağı Halep Eyaletine bağlıydı. Orhan Kılıç'ın *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*'nden aktarmasına göre 1653 yılına geldiğimizde dahi Adana, hâlâ Halep Eyaleti sınırları içinde gösterilmekteydi. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı –Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997, ss.55-56; Buna mukabil, Adana, 1632-1641 yıllarına ait tevcih kayıtlarının bulunduğu sancak-tevcih defterlerinde *Eyalet-i Adana* olarak geçmektedir. Orhan Kılıç, "Adana Hükümeti'nden..." s.27.

¹⁹³ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında...*, s.59; Orhan Kılıç, "Adana Hükümeti'nden..." s.28.

bulunmaktaydı.¹⁹⁴ Bunlar: Merkezi Adana olan Yüreğir, Ayas, Berendi, Kınık, Sarıçam, Dünderlu-Bulgarlu, Haculu ve Kara İsalu'dur. Bahsi geçen nahiyeler sancağın alt birimi olarak telakki edilebilir.

Adana'yı hakimiyetleri altında bulunduran Ramazanoğulları, Osmanlı yönetimini kendi istekleriyle kabul ettikten sonra gecikmeli de olsa Adana, tahrir edilmiş; toprakları has, zeamet ve tımar olarak ayrılmıştır. Bununla birlikte Ramazanoğulları beyleri ve oğulları da kendilerine tahsis edilen dirliklere sahip olmuşlardır. Bu imtiyazın 1608'de kaldırılması dirlik sahiplerinin isyanlara katılmasına sebebiyet vermiş ve bölge asayiş sıkıntısı çekmiştir.¹⁹⁵ Dirliklerin tekrardan eski sahiplerine geçmesi olayların yatışmasında önemli rol oynasa da Ramazanoğullarının yönetimden uzaklaştırılmasından sonra bölge, Osmanlı Devletince tam olarak kontrol altında tutulamamıştır.¹⁹⁶

Adana sancağının 1572 yılındaki göçer nüfusu %84 civarındaydı.¹⁹⁷ XVI. Yüzyılda Çukurova'nın Ayas, Berendi ve Kınık kazaları çoğunlukla müslüman nüfustan oluşuyor ve bölge Zülkadiriye Türkmenleri tarafından kışlamak amacıyla kullanılıyordu. 1608 yılına dek Ramazanoğulları otoritesi altında sağlanan huzur, Celali isyanlarıyla sekteye uğrayacaktır. Saldırlara maruz kalan halk, Anadolu'nun diğer coğrafyalarında olduğu gibi burada da topraklarını terk etmiş ve başka bölgelere kaçmıştır. Neticede boş kalan topraklar uzun müddet ekilememiş ve bahsi geçen problemler Osmanlı vergi gelirlerine yansımıştır. Boş kalan alanların bir kısmı bölgeyi daha önce kışlak olarak kullanan Zülkadiriye Türkmenlerine ayrılmış ve arazinin Türkmenlere taksimatları sonucu göçerler ayrı bir birim olarak İfraz-ı Zülkadiriye Türkmenleri adıyla bölgede yerleşmeye ve ziraate başlamışlardır.¹⁹⁸

Çukurova coğrafyasını batıdan, kuzeyden ve doğudan çevreleyen yüksek dağlar, yaz mevsiminde kuzey rüzgarlarına kapalı olması vesilesiyle

¹⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Adana", *TDVİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.350.

¹⁹⁵ Çelik, a.g.t., s.38.

¹⁹⁶ Çelik, a.g.t., s.14.

¹⁹⁷ Yılmaz Kurt, "1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufassal Tahrir Defteri", *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri (Edebiyat-Kültür-Sanat)*, ed: Alaattin Aköz ve Şahin Panahov ve Doğan Yörük ve Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya, 2018, s.291.

¹⁹⁸ Tatar, a.g.t., s.312.

Çukurova'yı bunaltıcı; Haziran ayının ilk günlerinden Eylül ayının son günlerine kadar sıcak ve kurak yapmaktadır. Bu durum bölge insanı için yaz mevsiminde bölgeyi yaşanılması zor bir hale getirmektedir. Çukurova için havaların ısındığı ve halen sıcak kaldığı 6 aylık bölümün en düşük sıcaklık ortalaması 20.8 derecedir. Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında en yüksek sıcaklık her zaman 40 derece üstüdür. En düşük ise kışa en yakın ekim ayında 3.5 derecedir.¹⁹⁹ Hava sıcaklıklarının bu kadar yüksek seyrettiği Çukurova coğrafyası yaz aylarında göçerlerin hayvanları için sağlıklı bir ortam olmaktan çok uzaktır. Otlakların, Mayıs ayından itibaren, özellikle de kıyı kesimlerinden başlayarak kurumaya başladığını hesaba katarsak yaylak ihtiyacının ehemmiyeti anlaşılacaktır.²⁰⁰

Çukurova'nın üç tarafının dağlarla çevrili ve geriye kalan kısmının da denize bakıyor olması, onu mükemmel bir kışlak yaparken coğrafyayı da dış ilişkilerden soyutlayacak bir konuma sokmuştur. Dağlık coğrafyanın önemli yollar üzerinde bulunması; (Doğu tarafındaki Suriye yolunun Anadolu'nun iç kısımlarına bağlanan geçitlere sahip olması gibi özellikler) hesaba katılırsa bölge, sahip olduğu coğrafi unsurlar nedeniyle devamlı olarak eşkıya gruplarını çekmiş ve birçok göçer gruba da iktisadî gerekçelere ya da sığınma ihtiyacına binaen ev sahipliği yapmıştır.²⁰¹ Anlaşılacağı üzere açık ve düz bir saha olan Çukurova'nın etrafında kümelenen dağlar eşkıyalara ya da firari göçerlere müsait bir ortam sunmuştur. Dağlık bölgenin yapısını iyi bilen bu gruplar, yaptıkları eşkıyalık faaliyetleri sonrası devlet görevlilerini ya da bölgeye gelen diğer güçleri kolayca atlatabilmekteydiler.²⁰²

¹⁹⁹ Tatar, a.g.t., s.12.

²⁰⁰ Doğaner, a.g.t., s.102; Ayrıca bir önceki dipnot.

²⁰¹ Tatar, a.g.t., aynı yer.

²⁰² Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, s.114.

2.3.3. Adana İçlerine İskânlar ve Uygulanan Cezalandırmalar

Anadolu'dan ve Adana'dan birçok göçer grup 1690-91 yıllarında Rakka iskânları için yerleştirilmeye tabi tutulurken, Adana içinden İfraz-i Zülkadiriyye gibi bazı göçer gruplar yine Adana içlerindeki Ayas, Berendi ve Kınık taraflarına yerleştirilmeye başlamıştı. 11 Ocak 1691'de verilen emir ile İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin Demurkapu'dan Misis'e kadar uzanan bölgenin güvenliğini sağlamaları ve Ayas, Berendi ve Kınık arasında oturmaları istenmişti.²⁰³ İskân için kararlaştırılan 56 cemaat yapılan çalışmalar sonucunda Kapucubaşı Yeğen Mehmed Ağa tarafından yerleşmeyi kabullendiler. Devletin iskân düzeninin bozulmaması için şart koştuğu hususlardan biri, yerleştirilen grupların yaz kış bölgede sakin olmaları ve yerleşim bölgelerini terk etmemeleri üzerineydi. Ancak henüz yerleşikliğe ve bunun getirdiği durumlara alışık olmadıkları yaz gelip havalar ısınınca ortaya çıktı. Zaten yerleştirilen İfraz-i Zülkadiriyye cemaatlerinin kışlak mekanları Adana'ydı. Kışı burada geçirmek, belki de iskân düzeni için *huğ*²⁰⁴ yerine taş evler yapmak sıkıntı doğurmadı. Ancak yazın gelmesiyle yerleştirilen ahali göç ihtiyacı hissetmeye başladı. Çünkü halen hayvanlara sahiptiler.²⁰⁵

Hayvanlarının olması, onlara sunulan yeni iktisadî hayat tarzına karşın alışık oldukları geleneksel yaşam tarzlarını ve geçim güvencesini temsil ederken göç ihtiyacını da zorunlu kılıyordu. Yüzlerce hayvana yeterli besini bulmak ve hayvanların sıcaktan telef olacakları bölgeden uzaklaşmak gerekiyordu. Bu vesileyle Maraş'a bağlı Göksun, Mağara(Tufanbeyli) ile Ördekli, Sarus gibi yaylalara gittiler. Yeni iskân düzeninin bozulması üzerine durumun tahkikatının yapılması istenmişti. Diyarbakir Valisi Vezir Ali Paşa'nın teftişi sonrası bahsi geçen göçer grupların kethüda ve ihtiyarları kışlak bölgesi olarak kullandıkları Adana'nın yazın kalınamayacak kadar sıcak olduğunu, eğer burada kalırlarsa hayvanlarıyla birlikte telef olacaklarını bildirmelerine rağmen sözleri *makul*

²⁰³ Tatar, a.g.t., ss.173-174.

²⁰⁴ Otlar ve kamışlardan yapılan ilkel evler. Bu hususta bkz. Ahmet Eyicil, "Maraş'ta 1855'te Tacirlü Aşireti'nin İsyanı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.30, 1997, s.102.

²⁰⁵ Tatar, a.g.t., ss.173-174.

bahaneler olarak anlaşıldı ve ara bir yol bulunmaya çalışılarak, iskânlarıyla başarılmak istenen bölgenin muhafazası şartıyla içlerinden bazı kişilerin yaylaya 3 aylığına gitmelerine müsaade edildi.²⁰⁶

İlk bakışta mantıklı gibi görülse de bu durum sorunları çözmekte yeterli olmadı. Yaylağa, birkaç ya da yüz kişi ve maiyetindeki hayvanlarla çıkan gruplar hayvanların bakımında sorun yaşamış olsa gerektir. Khazanov'un ve Tapper'in inceledikleri dönemlerde henüz iskân edilmiş gruplarda da bu usule gidildiği anlatılmaktadır. Kazak, Kırgız ve Şahseven grupları Rusya ve İran tarafından tedricen iskâna alıştırılmaları amacıyla benzer yönelimlere gitmişlerdi.²⁰⁷ Hatta Rakka'ya ilk iskânların gerçekleştiği dönemde de hayvaların, belirlenen çoban grubu üzerinden otlaklara götürülmesi planlanmış ve yapılmıştı.²⁰⁸ Danişmendli Türkmenlerinin iskânının ilk yıllarında da benzeri örnekler görülmüştür. Göçer grupların yaylaya çıkmaları yasaklandıktan sonra sadece çobanları vasıtasıyla otlak alanlara hayvanlarını salmalarına izin verilmiştir. Bahsi geçen göçer grubun 1656 yılında 205.478 koyunu ve 1259 devesi olduğu hesaba katılırsa kararın neden olacağı sıkıntılar rahatça anlaşılabilir.²⁰⁹

Binlerce hayvana bakmakla sorumlu olan çobanların her defasında yetersiz olacağı anlaşılabilir. Zira en basitinden sağılma ihtiyacı ortaya çıktığında birkaç yüz kişinin yetersiz olduğu ve hayvanların da bu durumdan sıkıntı çektiği görülmüş olmalıdır. Sağılamayan hayvanların memelerinde sütün kalması ateşlenmelerine neden olmakta, hastalıklara sebebiyet vermektedir. Bu nedenle geçici çözüm de hâlen hayvanlara sahip olan göçerler için tatmin edici olmadığından iskân düzeni her defasında bozulmaya mecburdur ve bozulmuştur. Örneğin, Avşarlar da hayvanlarının otlak ihtiyacını gidermek için 100 kadar hanesiyle beraber hayvanlarına güç bela geçiş ruhsatını almış ve yola çıkmışlardı. Ancak hayvanlarının geçişi sağlandıktan sonra kendileri de diğer 100 hanenin ve hayvanlarının yanına gitmek için gizli yollar seçmişler ve iskân mahalinden kaçmaya teşebbüs etmişlerdi. Mürur tezkiresini içeren

²⁰⁶ Tatar, a.g.t., s.175.

²⁰⁷ Khazanov, a.g.e., ss.64-65; Tapper a.g.e., s.467.

²⁰⁸ Göçerlere 50-60 günlük otlatma süresi tanınmış yalnız bunu otlakçıları vasıtasıyla yapmaları şart koşulmuştu. Orhonlu, a.g.e., s.83; Çelikdemir, a.g.t., s.35.

²⁰⁹ Gündüz, *Danişmendli...*, s.81, 137.

belgeden anlaşılacağı üzere otlak alanlara zaruri ihtiyaç çerçevesinde yapılmak istenen göçler hem çok yaygındı hem de otlaklara izinli ve sınırlı gidişin göçer gruplarca sürekli suistimal edildiği belirtiliyordu.²¹⁰

Nitekim ara yollar çözüm olmayacak ve beklenildiği gibi olacaktır: Sadece kışlak olarak belirli bir süre kullanılan iskân bölgesinin fiziki ve beşeri şartları göz önünde bulundurulduğunda 56 kadar göçer grubu sürekli kaldıramayacağı aşıkardır. Sıcaklıklar herhangi bir etki yapmasa bile (ki bu imkansız) o kadar insanın tâ Mayıs aylarında kurumaya başlayan otlaklarda, sahip oldukları hayvanlarını doyurmaları mümkün değildir. Birçok örnekte iskânın var olan durumu göçerler açısından daha da sıkıntıya soktuğu düşünüldüğünde ve yukarıdaki örnekler incelendiğinde iskânın bozulması ve göçerlerin firari duruma düşmesinden daha doğal bir şey yoktur. Daha önce de bahsedildiği üzere zorunlu iskânın, uygulandığı göçer grup üzerinde yaptığı psikolojik baskı ve baskının geri tepmesi bir yana ekonomik olarak da yerleştirmenin kabul edil(e)memesi saiki ortadadır. Zaten iskânın esasında zorunlu olduğu göz önünde bulundurulursa daha fazla çabaya ve ilgiye muhtaç olduğu açıktır.

İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin yerleştirilmesinden bir süre sonra iskân bölgelerinde başka problemler de ortaya çıkmıştır. İskânı emredilen İfraz-i Zülkadiriyye cemaatleri için tek sıkıntı, yaz ayında sıcaklarda yaşamaya çalışarak hayvanlarına yeterli besini bulma endişesi değildi. Bahsi geçen göçer gruplar daha önceki zamanlarda Akcakoyunlu göçer gruplarınca kullanılan kışlak sahalarına yerleştirilmişti. İskân sahası olarak tayin edilen Ayas, Berendi, ve Kınık'ın Akcakoyunlu göçerlerinin uzun süredir tasarruf ettiği kışlakları olduğu bilinmesine rağmen yapılan yeni yerleştirme adeta kışlakları ellerinden alınan Akcakoyunlu göçerlerinde infial yarattı. Daha önce hiçbir eşkıyalık sıkıntısı çıkardığı belirtilmeyen bu grubun kışlaklarını kaybetmesi müzâyaka yarattı.²¹¹ Wilhelm Radloff 1860'lardaki Kırgızlar üzerine çalışmalar sonucu "yaz otlaklarının göçerlerin ortak malı sayıldığını, fakat iyi kışlaklar için kavga çıkabileceğini" söylemektedir.²¹² Özellikle bu bağlamda Çukurova'da, göçerler

²¹⁰ BOA, A.İMKT. UM, nr, 391/27; BOA, A.İMKT. UM, nr, 391/31.

²¹¹ Tatar, a.g.t., ss.293-295.

²¹² Aktan, a.g.m., s.17.

arasında birinin diğeri kışlağa sokmadığına dair anlatı ve şiirler daha da anlam kazanmaktadır.²¹³

Kışlak bölgelerinin ellerinden alınmasına sinirlenen Akcakoyunlu göçebe grup mensupları bu durum karşısında yeni iskân ettirilen diğeri göçerleri korkutarak yerlerinden kaldırmaya çalıştı. Hatta *Sünme* adı verilen evlerini yıktı ve hâlen sonuç alınamayınca İfraz-ı Zülkadiriyye mukataa sahibi İsmail'e 400 kişiyle baskın yaparak kışlaklarının tekrar kendilerine verilmesini ve ahalinin bölgeden kaldırılmasını talep ettiler. Daha sonra Voyvoda İsmail'in 1500 gurusunu da gasp edip kaçtılar.²¹⁴

Daha önce bölgede herhangi bir eşkıyalık faaliyetine karıştığı tespit edilmeyen ve devlete taleplerini zamanında temin eden Akcakoyunlu göçerlerinin bu şekliyle tepkilerini dile getirmesi şüpheli olduğu kadar mümkün de gözükmemektedir. Ancak burada önemli olan, iddia edilen bu tepkilerinin göçer grupların haksız yere hayat sahalarına müdahaleye karşı nasıl davranabilecekleridir. Daha sonra bahsedileceği üzere haksız vergi talepleri de benzeri tepkilere yol açacaktır. Akcakoyunlu cemaatinden nakliye için geçen yıllara göre 10 kat artan deve talebi karşılan(a)mayınca haksız cezalandırılmaya tabi tutuldukları ve Rakka'ya sürüldükleri dahi görülecektir.²¹⁵

Bölgede göçerlerin ortaya çıkan ihtiyaçları, özellikle Rakka firarilerinin buraya gelmesi ve Akcakoyunlu gibi diğeri değişkenler iskân nizamının giderek bozulmasına sebep oldu. İfraz-ı Zülkadiriyye göçerlerinin zamanla kendilerine belirlenen alanların dışına çıkmaları kaçınılmaz hale gelmiştir. İskân düzeninin bozulmasına ve verilen tepkiler için tüm anlatılanların yanında fazla vergi talebi ve aşırı nezr ücretleri, eşkıyalıkla ya da iskân firarilerinin geri döndürülmesi sürecinde yerlerini terk etmeyenlere uygulanan işkenceye varan hareketler ve tüm bunların doğurduğu otorite boşluğu giderek artan düzeyde iskân nizamının bozulmasına yol açmıştır.²¹⁶

²¹³ Yaşar Kemal, *İnce Memed 1*, Yapı Kredi Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2009, ss.290-291.

²¹⁴ Tatar, a.g.t., ss.175-179.

²¹⁵ Akcakoyunlu deve talebi için Tatar, a.g.t., s.297.

²¹⁶ Tatar, a.g.t., ss.179-199.

Firar eden İfraz-ı Zülkadiriyye göçerleri üzerine yapılan askeri hareket sırasında yayla yahut dağlık bölgelere kaç(a)mayan göçer gruplar Vezir Yusuf Paşa maiyetindeki askerler tarafından yağmaya uğramışlar hatta kadın ve çocukları dahi tasalluta maruz kalmıştır denilmektedir. Birkaç bakire kıza tecavüz ve fazladan öşr bedeli adı altında alınan nakdi ve aynı ücretler sonrası 300 keseden fazla akçe ve 3000'den fazla koyunla 10.000 kile buğday gasp edilmiştir. Bahsi geçen malların kaçan grupların da vergi borcuna sayıldığı bilinmesine rağmen istenildiği gibi yerleşmiş olan ve sırf burada buldukları için işkenceye uğrayan bu gruplar daha sonra da bölgedeki diğer göçer grupların saldırılarına hedef olmuşlardır.²¹⁷ Neticesinde maruz kaldıkları muamele sonrası onların yerleşikliği sürdürmesi yahut bunu istenilen bir şey olarak görmeleri beklenemez. Mütegalibe yöneticilerin zaten ipek ipliğine bağlı yerleşme düzeninin muhafazasından çok bozulmasına hizmet ettiği ortadır. Rakka iskânı firarilerinin Adana'ya gelmesi, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin iskân düzenini bozması ve zorba yöneticilerin fazla vergi talepleri bölgenin bir türlü huzura kavuşamamasına neden olmuş ve birçok voyvoda sırf bu yüzden görevden azl edilmiştir.²¹⁸

İfraz-ı Zülkadiriyye göçerlerinin yerleşmesinden sorumlu olan Yeğen Mehmet Ağa'nın da çıkan anlaşmazlık sonrası öldürülmesi, uzun bir süre İfraz-ı Zülkadiriyye Voyvodası olan Cin Hasan'ın bölge halkından haksız vergi aldığına kanıtlanmasına ve İstanbul'a bildirilmesine rağmen görevinin devam etmesi buna örnek teşkil etmektedir.²¹⁹ O vesileyle göçer grupları firari duruma iten ve durumun kötüleşmesine sebep olanlardan biri de zorba yöneticilerdir ve etkileri yadsınamayacak kadar fazladır. Daha önce benzeri nedenlerle dağlık alanlara kaçan göçer grupların sayısı artacak ve etraflarına başka küçük bağımsız gruplar da toplayarak bir nevi intikam ve eşkıyalık işlerine girişeceklerdir. Öyle ki dağlık bölgeye iskân düzenini bozup kaçan Sakallu Ceridi gruplarına 1000 kişiye yakın katılım olmuş ve bu grup kendilerini takip

²¹⁷ 1691-1750 yılları arasındaki yarım asırdan uzun süre içerisinde, Adana Eyaleti'ne 75 defa Beylerbeyi veya Vali ataması gerçekleştirilmiştir. Atanan kişilerin bazıları henüz görev süresinin bir ayını doldurmadan ya vefat etmiş ya da azledilmişlerdir. Tatar, a.g.t., s.3, 186 -187.

²¹⁸ Tatar, a.g.t., ss.214-225.

²¹⁹ Cin Hasan için bkz. Tatar, a.g.t., ss.215-220.

eden ve daha önce bazı göçerlere yağma yaptığı bilinen Vezir Yusuf Paşa'nın 19 askerini katletmişlerdir. Bu olayların engellenememesi ve tabiri yerindeyse yapılanların göçerlerin yanına kâr kalması ise benzeri hareketlerin önünü açmıştır.²²⁰

İfraz-ı Zülkadiriyye göçerleri üzerine yapılan tekrar yerlerine döndürme ve tedib hareketleri sırasında Vezir Hasan Paşa ve sıkışan bazı göçer gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalarda eşkiyanın bir kısmı katledilirken ele geçirilerden kazığa oturtulanlar da olmuştur. Cezalandırmanın ve hareketin şiddetinden korkan gruplar itaatlerini bildirmişlerdir. Daha sonra da vermektен kaçındıkları ve eskiye dönük vergilerin temini yoluna gidilmiştir. Önce *nezz* ücretleri firari oldukları ve eşkiyalık yaptıkları için tahsil edilmiş sonra ise geriye dönük borçlarını ödemeleri istenmiştir. Ancak ellerinde ödeyecekleri paranın olmadığını ve nezri bile zar zor ödediklerini bildirmeleri üzerine ellerinde mevcut olan hayvanları ve gümüş kılıç gibi metaları satılarak bu yol aşılmaya çalışılmıştır. Göçer grubun ellerinde herhangi bir şeylerinin kalmadığı ve hâlen borçlu oldukları görülmesi üzerine tahsil işlemi daha sonraya bırakılmıştır. Alınabilecek tüm meblağın tahsili sonrası ise tekrar iskân düzenini sağlamak ve olası çatışmayı engelleyebilmek için göçer grubun at binmesi yasaklanmış ve ellerinde bulunan silahların toplanılması yoluna gidilmiştir. Ancak askerin bölgeyi terk etmesinden kısa bir süre sonra iskân düzeni tekrar bozulmuştur.²²¹

Eşkiyalıktan suçlanan ve mahkemeye çağrılan bu gruplar kendilerini suça itenlerin Avşar ve Tacirli gibi başka göçer grupları olduğunu ve onlara tabi olma zorunluluğu yüzünden ellerinin bağlı olduğunu ancak onlar bölgeden uzaklaştırılırsa tekrar yerleşebileceklerini bildirmişlerdir. Bu istekler kabul edilmiş ve sorumlu tutulan göçer gruplar Rakka'ya sürülmüşse de değişen bir şey olmamıştır. Bu sefer de yıllık vergilerin fazla olduğundan şikayet edip dağa kaçan Sakallu Ceridi gibi bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Ayrıca eşkiyalıktan sorumlu tutulmaları değişmeyen İfraz-ı Zülkadiriyye göçerleri çağrıldıkları mahkeme sonrası bu defa da sorumluyu başka bir göçer grup olan Dağ Ceridleri olarak göstermişler ve onların da bölgeden çıkarılmalarını talep

²²⁰ Tatar, a.g.t., s.187.

²²¹ Tatar, a.g.t., ss.193-195.

etmişlerdir. Bu talep ise uzaklaştırılan ve dağa kaçan göçer grupların yıllık 5.000 kuruşa varan vergilerinin kendilerince ödenmesi şartıyla gerçekleştirmiştir. Bu durum, alakasız ve haksız vergi talebi neticesinde yıllık vergilerini toptan vermek istemeyen gruplar doğurarak iskân düzeninin iyiden iyiye bozulmasına yol açmıştır.²²² İskân düzeninin temini ve iskân bölgesinin güvenliği için Tacirli göçerleri Rakka'ya gönderilirken Sakallu Ceridi ise iskân kararına uyması babında tahkikata uğramış ve göçer grubun vergi gelirlerini teminat altına almak için cemaatin önde gelen bazı kişileri yakalanarak Adana Kalesine hapsedilmiştir.²²³

Göçer grupları iskân etmek ve eşkıyalık olaylarına karışmalarını engellemek için birçok yol denenmiştir. Göçer grupların yayla-kışla yolları; geçiş güzergahları tutulmuş, itaat altına alınanlar nezre bağlanmış, vergilerin düzenli alınması için cemaatin ileri gelenleri rehin tutulmuş, hayvancılık dışındaki yapılması istenen zirai ekonomileri sürdürsün diye bazı hayvanları zorla öküz gibi ziraate uygun hayvanlarla takas ettirilmiş ve tekrar göçer hayata dönmemeleri, en azından bu hayatın sağladığı serbestliği yaşamamaları için at binmeleri ve olası çatışmalar için silah toplatma usulleri uygulanmıştır.²²⁴ Ancak daha sonra anlaşıldığı üzere yukarıdaki önlemler olayların çözülmesinde hep yetersiz kalmış ve sağlanmak istenen nizam sekteye uğramıştır. Ayrıca her seferinde itaat alınmasında başarı sağlanan gruplar ilk başlarda isteklere boyun eğip yerleştirilse ya da bölgeden uzaklaştırılrsa dahi bir süre sonra şikayet edilen davranışlardan tekrar sorumlu tutuldukları görülmüştür.²²⁵

Birçok kez iskân çabasıyla göçer grupların mazarratlarını engelleme girişimi her defasında sekteye uğramıştır. Ayas, Berendi ve Kınık'a iskânı gerçekleştiren cemaatler bu durum karşısında yavaş yavaş iskân düzenini bozmaya ve eski yaşamlarına dönmeye başlamışlardır. Bu dönemde Ayas, Berendi ve Kınık dışında Kurtkulağına yapılan derbentçi iskân gruplarının da bölgede artan

²²² Tatar, a.g.t., ss.193- 200.

²²³ Tatar, a.g.t., s.200.

²²⁴ Rakka'ya 84.000 ev olarak Colap'a iskân olunan Beydili, Cerit göçerleri yerleştirmeyi kabul etsinler diye davarlarından bir sürü ve obalarının yiğitlerinden bazıları esir alınmıştır. Göçerler yerleşimlerini tamamladıktan ve esir edilen hayvan ve insanların geri teslim aldıktan sonra kaçmışlardır. Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, s.49.

²²⁵ Tatar, a.g.t., ss.181-204.

asayişsizlik ortamından nasibini aldıkları anlaşılmaktadır. Güvenliği sağlayamama sonucunda kendilerini de tehlike altında hissetmeleri, henüz kurulmuş yerleşim yerlerinin tekrar boşalmasına neden olmuştur. Asayişin temin edilemediği zamanlarda yerli ahali gibi göçer gruplar da bazı saldırılara maruz kalmışlardır. 1730'lardan itibaren Bahrili, Receblü ve Karagündüzlü Avşar grupları Kırıntılı cemaati mensuplarıyla birleşerek kendilerinden daha güçsüz göçer grupların hayvanlarını sürmüşler ve onları yerlerinden etmişlerdir.²²⁶ Gavurdağı'nın göçer eşkıyaları, 1865'teki Fırka-i İslâhiye zamanına kadar etkinliklerini öyle geliştirmişlerdir ki, 1865'ten birkaç yıl önce Burnaz köprüsünden geçen Surre-i hümayun gasp edilmiştir. Bu olaydan sonra ise Fuad Paşa Üsküdar'dan Şam'a kadar deniz yoluyla yolculuğa girişmiştir.²²⁷

Yeğen Mehmet Ağa'nın, 1691 Aralık ayında öldürülmesi sonrası aynı yıl içerisinde yerine atanan Bayram Ağa benzer çalışmalar yaparak iskânı bozmuş göçerlerin büyük çoğunluğuna tekrar yerleşmeyi kabul ettirmiştir. Bahsi geçen çalışmalar sonucu tekrar iskânı benimseyen ve nezr ücretiyle taahhütleri nezre bağlanan Kara Hüseyinli Ceridi gibi gruplar hem iskân düzenini bozmuş hem de taahhütlerine aykırı davranmışlardır. Bunun neticesi olarak yakalandıkları zaman büyük bir ceza vermeleri ve iskânı kabullenmeleri gerekecektir. Firarilerle birlikte onların akrabaları olan göçer grupların bölgede yaptıkları cüretkar davranışlar yeni iskân edilmiş bazı gruplara cesaret vererek iskân düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Kara Hüseyinli Ceridi, Avşarlar gibi bazı göçer gruplar iskân nizamını bozarak günümüz Hatay'ın güneyinde yer alan Şuğur ve Eriha taraflarına doğru kaçmışlar ve yıllık vergilerini vermemeye başlamışlardır.²²⁸ 1699 yılında firarilerin yine bölgeye gelmeye başlaması karşısında devlet, Adana eyaleti dahilinde bulunan bütün geçitleri ve köprüleri tutma yoluna gitmiştir. Tüm bu önlemler başarılı olamamış, Receblü ve İlbeğlü Avşarları ile Lekvanik Ekradı, Çukurova'ya ve İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri arasına girmişlerdir.²²⁹

²²⁶ Tatar, a.g.t., s.37.

²²⁷ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.146 .

²²⁸ Tatar, a.g.t., s.174-179.

²²⁹ Tatar, a.g.t., ss.181-182.

Tacirli göçerlerinin, yine bu dönemde; ilk defa 1702'den sonra bölgede isyanlara varacak hareketlere başladığı görülmüştür. Kara Hüseyinli Ceridi ve Anamuslu, Karalar, İsalu, Musa Fakihlu gibi iskân düzenini bozan göçerler oluşturdukları 200 kişilik silahlı gruplarla İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataa sahibine saldırmışlar ve yıllık vergilerini ödemek istememişlerdir. Yıllık olarak yükümlü oldukları vergileri vermekten kaçınan gruplar, üzerlerine “*adam gönderildikçe daha da hırçınlaşmakta*²³⁰” ve aşırıya kaçan tepkiler verdikleri görülmektedir. Buna göre Kıbrıs'a sürgünü emredilen Yörük cemaati göçerlerinin yakalanıp işlemlerinin tamamlanması için askerler gönderilmiştir. Hamid sancağında bulunan Anamus Dağına firar eden grubun önü *Yogurtçu Beli* adlı yerde kesilmiştir. Yörük cemaati grupları yollarının kesildiğini anladıktan sonra topluca askerlerin üzerine saldırmışlar ve askerlerden “*30 kişiyi katl edip, 15 kişiyi diri diri yakıp, 7-8 kişiyi ağaçlara asarak*”²³¹ tekrar Anamur Dağı'na kaçmışlardır. Daha sonra yakalanan gruplar Çukurova'ya dahil Sarıçam kazasına iskân edilerek 30.000 kuruş tutarında muazzam bir nezr ücretine bağlanmışlardır.²³² Yaz geldiğinde yaylağa çıkmak için İstanbul'a izin istemek amacıyla gitmişler ancak istediklerini alamamışlardır. Hatta gönderilen ferman üzerine kat'i suretle yerlerinden kaldırılmamaları dahi istenmiştir. Yine de Yörük cemaati göçerlerinin bir kısmı iskân sahasını terk ederek Teke ve Hamid'e gitmişlerdir. Yapılan tahkikatlara rağmen firariler Adana'ya getirilememiş ve etrafa dağılmışlardır. Yörük cemaatinin yaptığı eşkıyalık, tabiri caizse katliam, incelenen dönemde; -XVII-XIX. Yüzyıl arasında- karşılaştığım örnekler arasında göçerlerce yapılan en aşırı örneklerden biri olarak görülmektedir.

XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren Çukurova çevresine gelen ve bölgenin asayişsizliğinde artışa sebep olan göçer topluluklarından birisi de Yörük cemaatleriydi. Karaman ve İçil bölgesinde sakin olmalarına karşın 1650'li yıllardan itibaren kışlamak için Adana içleri ve özellikle Çukurova coğrafyası seçilirken yaylak ihtiyaçlarını da artık Niğde ve Kayseri üzerinden

²³⁰ Tatar, a.g.t., ss.179-184.

²³¹ Tatar, a.g.t., s.283-286.

²³² 1792 yılında valide sultan haslarına bağlı mukataa üzerinden vergilerini veren büyük Türkmen aşiretlerinden Rişvan göçerlerinin yıllık gelir potansiyeli 42.220,5 kuruş olduğu görülürse yıllık vergiye tekabül eden bu ceza miktarının ne kadar büyük olduğu anlaşılır. Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.127.

karşılıyorlardı.²³³ Ayrıca bahsi geçen göçerlerin 1690'lı yıllardan itibaren bölgede artması ise Rakka, Ayas, Berendi ve Kınık ya da Kıbrıs iskânları gibi yerleştirme politikasıyla karşı karşıya kalma durumları olduğunu, bir nevi diğer göçer topluluklar gibi yüzleştikleri iskân durumuna karşı güvenli olarak addettikleri bölgeye sığınmış olabileceklerinin göstergesi olabilir. Zira, Yörük cemaatinden olan Kara Hacılı göçerleri yaylamak için gittikleri Yahyalu kazası civarında, Yeni İl Türkmenlerinden bazı Avşar göçerleri ve İfraz-i Zülkadiriyye göçerlerinden Rakka firarileri, diğerleriyle birleşerek bahsi geçen bölgenin yaylaklarını 1100 kadar ev olarak işgal etmişlerdir. Çevre köylerin mera ve yaylaklarına cebren girdikleri bildirilen bu grupların, yaptıkları eşkıyalık olayları sonucu 1705'te İçil'e iskânı düşünülmüş ve iskân sahasındaki Aladağ yaylaklarını kullanmaları söylenmiştir. Bu iskân olayında da yerleştirme başarılı olamamış, Yörük göçerleri dışındakiler Niğde Sancağı'ndaki Yahyalu kazasına kaçarken, Yörük göçerlerinin bazılarında da Kıbrıs'a yerleştirilme yolu görülmüştür. Ele geçirilen Yörük Cemaati göçerleri gemilerle Kıbrıs'a taşınmak istenmiş, hava muhalefeti nedeniyle 70 gün kadar uzun bir süre deniz üzerinde hareketsiz kalınması göçerleri tedirgin etmiş ve gemi memurlarını öldürerek kendi başlarına karaya çıkmalarına neden olmuştur.²³⁴ Anlatılanlardan birine göre ise uzun bir süre denizde tutulan göçerlerin, kendilerini ölüme götürdüklerinden korktukları ve bu yüzden kaptanlarını öldürdükleri ve kaçtıkları söylenmektedir.²³⁵

Türkmen ve Kürt gruplarının buraya gelmesi yanında XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Yörük grupları ile Yeni İl ve Halep Türkmenlerinin de bu bölgeyi yani Çukurova'yı seçmeleri tesadüf değildir. Her şeyden önce Çukurova, iklim şartları ve sağladığı otlaklar itibariyle büyük bir kışlak mekanıdır. Ancak buranın göçer gruplara sunduğu fiziksel özellikler, yani dağlık ve aşılması zor olan yolları onu Braudel'in dağları da yapmıştır. Zira göçer grupların tüm hareket sahası boyunca uzanan dağlar silsilesi, onlara doğal sığınak ve ekonomik faaliyetlerini koruyacak ve sürdürecektir ortamlar sunmuştur. Dağlar; eşkıyalık

²³³ Tatar, a.g.t., s.273.

²³⁴ Tatar, a.g.t., ss.276-278.

²³⁵ Erden, a.g.m., s.141.

faaliyeti içinde olan grupların sığınma yeri olmasıyla birlikte yüzlerce göçer grubun da buraları; Kurt Dağı, Gavurdağı, Binboğalar, Kurtkulağı gibi mekanları, özellikle de iskân arifesinde ve sonrasında tercih etmesi, onların; sığınılacak yer aradığının yani kendi varlıklarını tehlikede hissettiklerinin göstergesidir.

Dağlar, tarihsel dönemler boyunca hükümetlerle; geçerli siyasal düzenle kavgalı grupların, kaçakların, eşkıyaların genel itibariyle mevcut toplumsal düzende kabul görmeyenlerin yeridir. Çünkü o dünyada dağlar, onlara istedikleri hayatları yaşama imkanı ve özgürlüğü sunacak yegâne yerlerdir. Devletin kanun ve hükümlerinin işlediği ve kontrol altında tuttuğu yer onun teknolojisinin imkanı ölçüsünde kendini hissettirmiştir. Dağlar da bu kontrol mekanizmasından uzak bir yaşam alanıdır.²³⁶ Zira: “*Ferman padişah’ın, dağlar bizimdir*” söylemi tam da bu düşünüşün bir ürünüdür.²³⁷

Bayram Ağa’nın girişimleri gibi, tüm iskân çalışmaları da, Akcakoyunlu gibi henüz göçer olan ve iskân sahasında kışlağa sahip olanların karşı çıkışları, hâlen Rakka’dan gelmekte olan firariler sorunu ve bölgenin fiziki yapısı gibi nedenlerle geçersiz kılınmıştır. Nitekim cemaatlerin yerleştirilmesiyle elde edilen başarı kısa sürmüş ve tekrar göçer hale gelmişlerdir.²³⁸

Bir anda iskânı benimsemenin her örnekte ne kadar zor olduğu görülmesine rağmen göçerlerin hâlen hayvanlara sahip olması nedeniyle bu durumun belirli ihtiyaçlar doğuracağı muhakkaktır. Bazı örneklerde açıklanacağı üzere devlet, yeni iskân edilen grupların hayvanlarının bir kısmını geriye dönük vergi borcuna saymış ve bir kısmını da ziraat için gerekli hayvan ve yerleşim yerlerine karşılık almıştır.²³⁹ Her halükarda ellerinde kalan hayvanların bağlı buldukları coğrafyanın kaldırabileceğinden fazla olduğu unutulmuştur. Her örnek için aynı

²³⁶ Braudel, a.g.e., s.518.

²³⁷ Paşabeyoğlu, a.g.e., ss.4-5.

²³⁸ Tatar, a.g.t., ss.175-179.

²³⁹ Tacirli göçerlerinin nezr ücretlerinin karşılanması için deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarının sattırılmasına dair: Tatar, a.g.t., ss.194-195, Rakka’ya iskânı değil de Anavarza’ya yerleşmeyi kabul eden Lek Ekradının belirli bazı hayvanları satılarak yerine öküz almak suretiyle ziraate başlamaları taahhüt altına alınıyor. Tatar, a.g.t., s.253.

durum geçerli olmasa da yaylak ihtiyacı az ya da çok tüm göçerlerce hissedilmiş ve sınırlı bölgede bakabileceklerinden daha fazla hayvana sahip olmuşlardır.²⁴⁰

İncelenen XVII. ve XIX. Yüzyıl aralarında iskân husuna birçok kez başvuracak olan Osmanlı devleti gittikçe tecrübe kazanacak ve herhangi bir iskânı bir öncekinden daha farklı şartlar koşacaktır. Bu, iskân fikrinin göçerlere daha kolay sirayet etmesini ve onları rahata erdirmeyi amaçladığı gibi Osmanlı devletinin iskân politikasının büyük eksiklikler barındırdığının da kanıtıdır.²⁴¹ Bu nedenle iskân etme örnekleri, (iskâna uğrayarak daha sonra iskân düzenini bozmuş göçerler için) onların neyi beklediğini bildikleri ve verecekleri refleksler açısından da elzemdir. Zira göçerleri iskân meselesi, eşkıyalığı kolaylaştıran bir saik olarak değerlendirilmelidir.²⁴²

Dönemler incelendiğinde devletin iskân politikasında iyileşmeye gittiği, bir nevi her iskân teşebbüsünde tecrübe kazanarak yeniliğe gittiği görülmektedir.²⁴³ Aslında iskân fikrinin zorunlu olduğu her durumda zaten kısa sürede başarıya ulaşma çok zor görünmektedir, hele ki iskân alanı olarak seçilen sahaların birçok dış değişkenle daima etkilendiği göz önüne alınırsa daha iyi anlaşılacaktır. Elbette göçerlerin ellerinden sahip oldukları hayvanları almak pek mümkün değildir en fazla onlar, geriye dönük borçları icabı hayvanlarının çoğunu kaybedebilir ve artık güvenilir geçim yoluna sahip olmayan gruplar ancak bu şekilde çetrefilli ortamdan iskânın görece daha güvenli ama mecbur sahasına katılabilirler.

Nezr ücretlerinin çok yüksek olması, halktan gelen şikayetlerin dur durak bilmeden tekrarlanması, yerel yöneticilerin keyfi ve fazla vergi talepleri, bir kere kaçak duruma düşmüş ve iskânı yahut nizamını bozduğu addedilen gruplar için

²⁴⁰ Hâlâ hayvanlarına sahip olan göçerlerin sınırlı bir alanda hayvanlarına bakamayacaklarına ellerinde bulunan alanların er geç kifayetsiz olduğunun hissedileceğine dair. Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.45; Orhonlu, a.g.e., ss.55-56; Tatar, a.g.t., ss.173-174.

²⁴¹ İfraz-i Zülkadiriyye göçerlerinde gördüğümüz iskân teşebbüsleri havalanın sıcaklığından, otlak alanların yetersizliğinden ve hatta Rakka göçerlerinin bölgeye firari olarak gelmesinden dolayı bozulmuştu. Ancak daha sonraki iskân girişimlerinde benzer sıkıntıların tekerrür etmemesi bağlamında nezre bağlama, silah toplatma, at binmeyi yasaklatma, firarileri bölgeye sokmamak için geçitlere adam yerleştirme, taş ev yapma zorunluluğu ve ziraati teşvik etmek için Lek Ekradı örneğinde gördüğümüz öküz satın aldırma örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Tatar, a.g.t., ss.181-182, 253, 256, 329; Aktan, a.g.m., s.12.

²⁴² Öztürk, a.g.m., s.984.

²⁴³ Bakınız: 241.Dipnot.

hep kaçma ortamı oluşturmuştur. Nezir ücretleri bazı örneklerde, yıllık vergilerin çok üzerine çıkmış ve ödenmesi imkansızlaşmıştır.²⁴⁴ Dört bir yandan gelen şikayetlerin muhatabı olanlar, davalarının görülmesi için gelecekler eğer suçlularsa nezir ücretini ve vergilerini ödeyerek iskân edileceklerdir. Eğer suçlu değillerse bu sefer de firari iken ödemekten kaçındıkları vergileri ödeyip yine iskân edileceklerdir. Kısır döngüye girmiş gibi görünen mevcudiyetleri dönemsel olarak tehlikeye girmiştir. Rakka, Ayas, Berendi ve Kınık firarilerinin tekrar tutulup iskâna mecbur tutulma durumu yaklaşık yarım asır sürmüş, en sonunda da Osmanlı Devleti göçer grupların çoğunu teker teker affederek iskândan vazgeçmiştir.²⁴⁵ Osmanlı Devleti iskân kararlarıyla istediğini elde edememişti. İskândan kaçanlar birçok yerlere dağılmış ve gittikleri alanlarda ister istemez huzursuzluğa sebep olmuşlardı. Bu durumda devlet bazı göçerleri iskân kararından muaf tutarak affetti. Neticesinde durum iskân öncesi hallerden de daha vahim oldu. Birçok firari, kaçtıkları bölgelerdeki düzeni bozmakla kalmadı. Orada girişecekleri eylemleri kendi halinde geçinen diğer göçerlere de yansıttı.

246

Rakka ile Ayas, Berendi ve Kınık'a yapılan eş zamanlı iskânlar başarı sağlamamış; düzenlemeye tâbi tutulanlar başka coğrafyalara kaçarak yeni sıkıntılar doğurmuşlardır. İskân olmak istemeyen bu gruplar nezir ücretlerini vermek istemedikleri gibi yıllık vergi vermekten de kaçınmışlardır. Zira yakalanıp iskânın kabul ettirildiği zamanda bile geriye dönük vergi ve nezir borçlarının tahsili büyük sıkıntılar doğurmuştur.²⁴⁷ Tüm bunlar yanında yerel yöneticilerin ihmalkarlığı ve işlerine gelen tutumları sonucu, etrafa zarar vermeyen, suçsuz halk, zulme varan davranışlarla karşı karşıya kalmıştır.²⁴⁸ Bölgenin huzura

²⁴⁴ Tacirli göçerleri ve İfraz-i Zülkadiriyye göçerleri iskândan kaçtıktan sonra Vezir Hasan Paşa'ya teslim edilmişler ve taahhüt ettikleri nezir ücretlerini ödemeleri istenmişti. 22 göçer grup tüm paralarını, ellerinde bulunan gümüş kılıç gibi metaları ve hayvanlarını satmışlar ancak parayı ödeyememişlerdi. Ellerinde hiçbir şeyin kalmadığı anlaşılınca tahsil işi sonra halledilmek üzere ertelenmişti. Tatar, a.g.t., s.194.

²⁴⁵ Rakka iskânlarından devletin vazgeçmesine dair: Çelikdemir, a.g.t., ss.48-51; Ayrıca 1691-1750ler arası Adana iskânlarında dahi 15-20 yıl sonra yakalanan firari göçerler iskân sahalarna sürülüyordu. Tatar, a.g.t., s.193.

²⁴⁶ Çelikdemir, a.g.t., s.51.

²⁴⁷ Geriye dönük vergi tahsili ve vergileri güvenceye almak için rehin örneği için: Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, s. 49; Çelikdemir, a.g.t., s.52; Tatar, a.g.t., s.201.

²⁴⁸ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşiyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti

kavuşamamasında, iskân düzenini tekrar sağlayabilmek için isyan halindeki bir kısım İfraz-i Zülkadiriyye göçerlerine karşı girişilen ve halkın can, mal ve ırz güvenliğini tehlikeye atan hareket sahibi yöneticilerin²⁴⁹ payı büyükken yıllık vergilerini vermeyip eşkıyalık yaparak dağlarda bulunan grupların, geride kalan göçer üzerinde uyguladıkları tedhiş hareketleri de önemli yer kaplıyordu. Geride kalanlar korkutularak eşkıyalık yapan göçerlerin saflarına çekilmek istenmişti. Nihayetinde iki arada bir derede kalan zayıf ve suçsuz göçerler kendilerine yapılanlar sonucu çareyi bölgeyi terk etmekte çareyi aradılar.²⁵⁰

Rakka iskânından Osmanlı Devleti'nin vazgeçmesi sonrası göçerlerin çoğu istedikleri yerlere sakin olmayı kabul ettiler. Bu şekilde Anavarza'ya iskân olunan Lekvanik Ekradı ilerleyen yıllar içerisinde herhangi bir eşkıyalık faaliyetine karışmamıştı. Olası çatışma ya da aykırı bir davranış sergilenmemesi için ata binmek, silah kuşanmak yasaklanmış ve ziraatin zorunlu olarak tercih edilmesi için bazı hayvanları sattırılarak öküz almaları istenmiştir. İçlerinde eşkıyaların barındırılmaması tenbih olunduktan sonra tekrar nezre bağlanarak önlemler alınmıştır. Ancak önlemler, 1718 yılında Anavarza'da yaşayan bu göçerlerin, mültezimlerin, olağan yıllık vergilerinden 4-5 kat daha fazla vergi talebi sonrası yerlerini terk ederek tekrar eski yaşamlarına dönmelerine engel olmadı. Hatta şikayetlerin İstanbul'a bildirilmesi dahi herhangi bir değişiklik yaratmamıştı.²⁵¹

Lekvanik göçerlerinde yine durum değişmemiş 1726-1727 yıllarında haksız ve çok miktarda vergi talepleriyle göçerlere bir nevi eziyet ettirildiği bildirilmişti. Bu ve benzeri davranışlar, göçerlerin yeni iskân coğrafyasını ve hayat tarzını benimsemelerine engel olmuş ve yerleşme nizamlarını bozmuştu. Bu sefer de Nevşehir'e Lekvaniklerin iskânına karar verilmiş ve Nevşehir halkının da uygun görmesiyle iskân gerçekleşmişti. Karara göre, göçerler kendilerine gösterilen

Örneği (1590-1750)", *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Ankara, 2012, s.891; Süleyman Demirci, Hasan Arslan, "Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Isparta, 2012/2, s.68; Tatar, a.g.t., s.186, 214-215, 264, 327-328.

²⁴⁹ Tatar, a.g.t., ss.327-328.

²⁵⁰ Tatar, a.g.t., s.330.

²⁵¹ Tatar, a.g.t., ss.254-264.

sahalarda sakin olup ziraatle uğraşırken yaz mevsimi geldiğinde eski yaylaları olan Göksun ve Mağara taraflarına gidebilecekti.²⁵² Yerleştirilmesi kararlaştırılan Lekvanik göçerlerine bu hakların tanınması, aslında Osmanlı Devletinin yeni bir iskân politikası geliştirmesinden daha çok; kendisinin de iskân olayını tecrübe ederek şartlara ve öznelere göre farklı kararlar verdiğinin göstergesidir. O vakitte hayvanlara sahip göçerlerin doğacak yaylak ihtiyacını gözeterek otlak hakkını güvenceye alma, iskânı kabul ettirme ve bunu yaparken ziraate alıştırmaya; tedrici bir mümaserenin kanıtıdır.

Devlet iskân nizamında birçok değişkenin olduğu bilincine vararak ya da yerleştirmenin tedricen yapılması gerekliliğini benimseyerek adım atmaya başlamıştır. Rakka iskânlarından farklı olarak, topluca götürüp bazı obaları dağıtarak yerleştirme ve yerleşimin sağlanması için hayvan ve insan rehin alımından²⁵³ sonra Akbaş göçerlerinde gördüğümüz gibi yeni iskân siyaseti benimsenmiştir. Akbaş göçerleri Anavarza'ya iskân edilirken ziraatle uğraşmaları ve taş ev yapmaları istenmiş, tekrar eski hayat tarzlarına dönmelerinin engellenmesi içinse at bilmeleri ve kılıç kullanmaları yasaklanmıştı.²⁵⁴ Kendi içlerinde, eşkıyalıkla anılanları, firarileri barındırmamaları için nezre bağlanmışlar ve olan bitenleri devlete haber vermekle yükümlü tutulmuşlardı.²⁵⁵

Neticede iskândan kaçıp iç bölgelere dağılan grupların giriştiği eşkıyalık hareketleri, üzerinden henüz 100 yıl bile geçmemiş olan Celali olayların sonuçları gibi yerli ahalinin yahut yeni iskân edilen göçerlerin topraklarını bırakıp kaçmasına da neden olmuştur. Göçerler tarafından sık sık başvuru alan soygunlar, bölge ahalisini ve asayişini tehdit etmiş; üretim büyük oranda sekteye uğramıştır.²⁵⁶

Her defasında Rakka'ya ya da Adana içlerine iskân edilen göçerlerin ilk fırsatta taahhütlerini bozması ve firari olarak Adana'ya gelmesi ya da çevre yaylalara

²⁵² Tatar, a.g.t., s. 264.

²⁵³ Orhonlu, a.g.e., s.56; Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, s. 49.

²⁵⁴ Tatar, a.g.t., s.195.

²⁵⁵ Tatar, a.g.t., s.259.

²⁵⁶ Çelikdemir, a.g.t., ss.41-42; Tatar, a.g.t., s.141; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.52.

kaçarak başka göçer gruplar içine sığınmaları gözlemlenmiştir.²⁵⁷ Bu durum karşısında göçer gruplar devletten af talebinde bulunmuşlar ve iskân düzenlerinin bozulmasını istemişlerdir. Çoğu istediklerini elde etseler de her zaman af talepleri kabul edilmemiştir.²⁵⁸ Ancak ne Rakka'da ne de Ayas, Berendi ve Kınık taraflarında yapılan iskânların başarılı olmadığı ve her defasında bu işin kısır döngüye girdiği anlaşılınca Osmanlı Devleti de iskân kararlarından tedricen vazgeçmeye başlamıştır.

XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Venedik ile yapılacak savaş bölgede idareci ve askerlerin azalmasına sebep olmuştur. Bu durum hem alanda otorite boşluğu yaratıp baskın ve benzeri eşkıyalık olaylarına yol açarak iskân düzeninin bozulmasını kolaylaştırmış hem de tekrar yakalanıp Rakka'ya ya da Kıbrıs'a gönderilecek göçer gruplar için yeterli askeri birliklerin noksanlığını ortaya koymuştur. Neticesinde düzenin sağlanması için daha fazla asker gerekliliği ve asker olsa bile yapılacak hareketin bölgeyi daha da huzursuzlaştırılacağı düşünülmüş göçer grupların bölgeden çıkarılmadan bağlı buldukları bölgelerde sakin olmaları istenmiştir.²⁵⁹ Yine de yapılan gasp ve baskınlar son bulmamış ve İsalu ve Karalar Ceridi gibi bazı göçer gruplar itaatsiz davranmaya devam ederek yıllık vergilerini vermekten kaçınmışlardır. Tüm önlemlere rağmen eşkıyalık devam etmiştir. Zira *"eşkıyalık demek, bu dönemde güç ve itibar anlamına gelmeye başlamıştır."*²⁶⁰ Nam salmak ve mal gaspı gibi başarılar, farklı farklı göçer grupların karma eşkıya grupları oluşturmalarına; İran sınır boylarında yaşayan göçerlerin XIX. ve XX. Yüzyılın sonlarında gösterdiği *eşrarlık* dönemi gibi siyasi ve toplumsal baskılar karşısında yeni tepkilerin ortaya çıkmasına yol neden olmuştur. *Eşrarlık (Hanhan* ²⁶¹) döneminde

²⁵⁷ Tatar, a.g.t., s.209.

²⁵⁸ Tatar, a.g.t., s.227.

²⁵⁹ Tatar, a.g.t., ss.209-227.

²⁶⁰ Tatar, a.g.t., s.230.

²⁶¹ *Hanhanlık* dönemi olarak da bilinen *eşrarlık* döneminde Şahseven göçerleri, kışlak arazilerini Ruslara kaybettikten sonra ekonomik olarak büyük sıkıntılara girmişlerdi. Bu kaos ortamında bir takım eksikliklerini (ihtiyaçlarını) küçük çaplarda oluşturdukları silahlı asi güçlerin soygunlarıyla ikame etmeye çalışan gruplar ortaya çıkmıştı. Buna göre oluşan silahlı gruplara, artık tâbi oldukları aşiret reisleri dahi karışamaz olmuştu. *"Kendileri dışında hiç kimsenin söylediklerine ve yaptıklarına kulak asmazlardı."* Ekonomik ve varoluşsal sıkıntıyla yüzleşenler için artık *"ayaklanma zamanıydı(eşrarlık), hükümet yoktu, şah yoktu. Zaman hanların zamanıydı. Kim daha güçlüyse o yağmalar, çalar ve soyardı; bu hanhan'dı."* Tapper, a.g.e., ss.357-358.

ekonomik ve varoluşsal sıkıntıya düşen Şahseven göçerleri geçimlerini sağlayabilmek için yağma hareketlerine daha da fazla başvurur olmuştur. Buna ek olarak eli silah tutan kişiler etrafında kümelenmeler ve yağma yapan gruplar artmıştı. Ancak ilginç olan kısım, yağma yapan kümelerin zamanla bağlı buldukları göçer grubun ve beylerinin kontrollerinden çıkıp kendilerini ve gruplarını şaki olarak geçindirip nam saldıkları gözlemlenmiştir. Bu kaos ortamında aşiret mensubu olan herhangi bir kişinin kendi ya da etrafındaki başka bir göçer gruptan topladıkları insanlarca eşkıyalık faaliyetleri arttı.²⁶² Elbette baskınlardan, hayvan çalmadan ve adam öldürmeden sadece yerleşik halk nasibini almamış bu durum herhangi bir göçer grubun kendinden daha güçsüzlere saldırmalarıyla ya da bazı göçer grupların birleşip bir diğerine saldırmasıyla da tezahür etmiştir. Tacirli cemaatinin, Receblü Avşarlarının, Bozdoğan ve Ceridlerin dönemsel olarak birbirleri ile münakaşaları, bölgede sakin olan Çerkez ve Nogay muhacirleriyle yerli halka yansıttıkları sıkıntılar kadar fazladır.²⁶³

Rakka, Kıbrıs ya da Ayas, Berendi ve Kınık gibi birer sürgün mahalli olan alanlara iskânlar neredeyse tamamen başarısız olmuş ve kaçıp gelenler ya akraba göçerlere ya da kendilerini himaye edecek güçte olanlara sığınmışlardır.²⁶⁴ Devlet firarilerin teslimi için himaye eden göçerleri Rakka'ya iskânla²⁶⁵ ya da yıllık vergilerine yapacağı zamlarla²⁶⁶ tehdit etse de göçer grup mensupları sığınanları büyük oranda teslim etmemiştir. Benzeri durumda himaye edilenlerin teslim edilmesi emrine karşı göçer grup mensubunun "*Aşiretimize dahl düşmüşlerdir*"²⁶⁷ söylemi, himaye eden ve edilen grupların, bir birleriyle ne kadar kanlı olduklarını, savaştıklarını²⁶⁸ hesaba katmaksızın

²⁶² Tapper, a.g.e, s.357.

²⁶³ BOA, A.İMKT. UM, nr, 432/27; BOA, A.İMKT. UM, nr, 440/37; BOA, A.İMKT. UM, nr, 483/67; BOA, A.İMKT. UM, nr, 502/60; BOA, A.İMKT. UM, nr, 528/85; BOA, HR. SYS, nr, 2941/87; Taş, a.g.t., s.55.

²⁶⁴ BOA, A.İMKT. UM, nr, 116/36; Çelikdemir, a.g.t., ss.45-46; Tatar, a.g.t., ss.142-143, 145, 147-148, 181-182, 190, 226, 244, 289; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.70-71; Üner, a.g.e., s.16.

²⁶⁵ Çelikdemir, a.g.t., s.48.

²⁶⁶ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.53.

²⁶⁷ Tatar, a.g.t., ss.148-149.

²⁶⁸ Bozdoğan, Avşar, Tacirli, Sarkıntılı, Kırıntılı, Kara Hacı ve Cerid gibi göçer grupların birbirleriyle çekişme halinde olduklarına dair: Önder, a.g.e., s.9; Kemal, a.g.e., s.290; Özdemir, a.g.e., s.141; Kuzucular, a.g.e., s.173.

değiştiğini gösterdiği için sadece göçer grupların artık kendinden olan unsurlara sahip çıktıklarından daha fazla göçer toplumların içinde buldukları buhrandan ancak yardımlaşarak ya da işbirliği yaparak kurtulacaklarının bir göstergesidir.

Özcan Tatar'ın 1691 ve 1750 tarihleri arası Çukurova'da eşkıyalığa dair yaptığı araştırmada, incelediği tüm göçer topluluklardan kendiliğinden mezraalarında ziraate başlayanlarda eşkıyalık hareketleri diğerlerine kıyasla çok az görülürken, henüz yerleşmemiş göçer hayatı sürdürenlerin eşkıyalığa karışma sayıları oranı 5'te 1, iskân edilenlerde ise bu oran yarı yarıyadır. Buna göre 82 tane, hâlâ göçer olan gruptan 15'i, kendiliğinden yerleşen ya da mezraalarda ziraate başlayan 33 grubun 2'si ve iskân edilenlerden ise 51 göçer grubun 27'sinin eşkıyalığa girdiği tespit edilmiştir.²⁶⁹ Anlaşıldığı üzere iskân edilen göçer gruplarda gözlemlenen itaatsizlik, ya bunların daha da önce benzer davranışlar sergilediği ve bu yüzden iskân edildiği ile bu davranışlardan henüz kopmadıklarını gösterebilir ya da iskân edilme durumlarına ve iskân hayatına bir tepki ile eşkıyalıklarını ve mukavemet sürdürdüklerini ortaya koyabilir.

Sonuç olarak İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin iskânı Rakka iskânları gibi 1691'de başlamış ve başarısız olmuştur.²⁷⁰ İskân fikrinin endişesi, haksız vergi talebinde bulunan yöneticilerin varlığı, Rakka iskânından kaçıp gelen bölgenin eski sakinleri ve yeni iskân ettirilmiş göçerlerin olayı henüz kabullenememesi yahut uğradıkları haksız muameleler göçer mensuplarının etraflarına başka firariler toplayarak çevre bölgelerde eşkıyalık yapmalarına neden olmuştur.²⁷¹ Bununla birlikte eşkıyalığa karıştığı bildirilen ve hep itaatsizlikle suçlanan göçerlerin yeri geldiğinde askeri güçlerinden de yararlanmışlardır. Bu yüzden göçerlerin itaatsizlikleri cezalandırılacağı vakit olası yararları gözetilerek sert bir cezalandırma uygulanmamıştır.²⁷² (Bazı örneklerde görülen yetişkin erkeklerin hepsinin idamı dışında.) Örneğin Lekvanik Ekrad'ından 150 kişi sefere çağırılmış ve 135'i göreve iştirak etmiştir. Bazı durumlarda ise Akbaş göçerleri gibi gruplar askere erkeklerini göndermemiş ve çatışma çıkmıştır.

²⁶⁹ Tatar, a.g.t., ss.34-139.

²⁷⁰ Yavuz, *Fırka-i İslahiye*, ss.25-26.

²⁷¹ İfraz-ı Zülkadiriyye göçerlerinin uğradığı haksız müdahaleler için bu hususta bkz. Tatar, a.g.t., ss.175-179, 186, 193-194, 199, 214-215, 240-241.

²⁷² Öztürk, a.g.m., s.972; Çelikdemir, a.g.t., ss.22-36.

Aslında, çadırdaki iş gücünün yoğun gereksinimi hesaba katıldığında ailelerin erkek evlatlarını; iş gücünün en büyük temsilcilerini vermemelerindeki isteksizlik gayet anlaşılmalıdır. Dünyanın her tarafında zorunlu askerlik sistemiyle gelen benzer talepler halktan hep aynı tepkileri görmüştür.²⁷³ Tüm bunların yanı sıra bir diğer sıkıntı, askere yollanacak göçer mensuplarının iş hayatındaki noksanlıklarının hissedilmesinden ziyade obayı zayıf durumda bırakacakları düşüncesi de hissedilmiş olmalıdır. Öyle ki güçlünün zayıfı ezebileceği bu ortamda sefere giden Lek göçerlerinin obası, Karaman eyaletinde yaşayan Karaulus göçerlerinin saldırısına uğramıştır. Karaulus tayfasının 300-400 kişiyle yaptığı baskınla koyun, sığır ve develeri yanında ev eşyaları ve bazı hububat ürünleri de yağlamamıştı. Lek göçerlerinin bu dönemde yıllık vergilerini vermelerine rağmen kendilerinden zorla alınan fazladan 13 kuruş, durumu daha da zor hale sokmuştur. Nitekim yağmaya uğrayan Lek göçerlerinin, obalarını, olası asker talebi sonrası bir daha korumasız bırakmaları pek de isteyecekleri bir şey değilmiş gibi görünmektedir.²⁷⁴

2.3.4. Fırka-i İslâhiye İskânları ve Uygulanan Cezalandırmalar

Fırka-i İslâhiye'ye varana kadar bölge, artan eşkıyalık olayları yüzünden zaten çok sıkıntılıydı. İslahatın yapılmasının eşkıyalık yanında bir nedeni de bölgeden

²⁷³ Mesela, Japonya'da 1873 yılında yürürlüğe giren zorunlu askerlik yasası sonrası halk, zoraki görevden muaf tutulmak için kendilerini yaralamaya ve sakat bırakmaya çalışmıştı. Zira o dönemde askerlik görevi, köy hanelerinin en güçlü ellerinden mahrum olması demekti. Roger F. Hackett, *Yamagata Aritomo in the Rise of Modern Japan 1838-1922*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971, ss.60-66; Göçer hayatı yaşayanlarda ise hayat tarzının ne kadar yoğun ve meşakatli olduğu anlaşılırsa isteksizlik anlaşılabilir. Ayrıca askere çağrılacak erkek eğer evlenmişse kendi hayvanları, çadırı ve ailesi; sorumlulukları fazla olacağından askerlik görevine iştirak etmemedeki ısrarlı davranışları netlik kazanır. Doğaner, a.g.t., s.787; Göçerler iskân edildikten sonra dahi asker vermeme alışkanlıklarını devam ettiren bazen de yerli ahali askerlik yaşındaki kendi çocuklarını göçer topluluk içinde saklıyordu. BOA, A.İMKT. UM, nr, 441/37; BOA. HAT, nr, 509/24997.

²⁷⁴ Tatar, a.g.t., ss.238-239.

alınamayan vergilerdi.²⁷⁵ Elbette ortamın otoritesini sarsan ve asayişsizliği arttıran eşkıyalık olayları durumun hem nedeni hem de sonucuydu. Adana'da özellikle dağlık kesimde yaşayan göçer gruplar, Kozanoğulları gibi bir üst yönetim odaklarınca kollanıyor ve iki taraf karşılıklı çıkarlar babında devletin taleplerine karşılık vermiyorlardı. Kozanoğullarının Adana'da etkinlikleri özellikle aşiretler üzerinde çok fazlaydı. Kendileri de Türkmen bir aileden geldiği bilinen Kozanoğulları, göçerlere doğal bir kışlak arazisi, sığınacak dağlar ve başka yararlar sağlarken göçer gruplar da Kozanoğullarını sever, bazen onun için savaşır ve onlara hediyeler yahut eşkıyalık faaliyetleriyle elde edilen ganimetlerden paylar verirlerdi.²⁷⁶ Karşılıklı yararların gözetildiği bu durumlarda ilişki çehresini sadece siyasi ilişkiler ve çıkarlar belirlemiyordu. Avşarların beyliğini üstlenen Receplü Avşarlarının²⁷⁷ boy beyi Çerkez Bey aynı zamanda Kozanoğullarından olan Kozan Kaymakamı Mehmet beyin damadıydı.²⁷⁸ Zaten sırf bu ilişki yüzünden uzun süre devlete iyi hizmet etmiş ve bölgede diğer göçerler ve devlet arasında arabuluculuk ederek kapucubaşılık rütbesiyle ödüllendirilen Çerkez Beyin, Kozan'a yapılacak ıslahat için sunduğu layiha güvenilemeyecek kabul edilerek reddedilmişti.²⁷⁹ O yüzden göçerler ve Kozanoğulları arasındaki ilişki, yönetenle yönetilenden ziyade akrabalık ilişkilerini de kapsadığından daha derindi.

1719'da Adana ve Karaman eyaleti mutasarrıfı Osman Paşa, Sis sancağı ve İçil sancağını kapsayan bölgelerdeki iskânla ve tahrirle görevli olan memurlara gönderdiği hükümde, Anadolu'daki diğer göçer gruplar raiyyet rüsumunu verdikleri halde Adana tarafından bu taleplerin karşılık bulmadığını bildiriyordu.²⁸⁰ Özellikle bölge idarecisi Kozanoğulları, yaklaşık 10 yıldır bölgenin toplam tekalifi olan 15 yükü (1.500.000 guruş) hazineye aktarmamış ve vergiye

²⁷⁵ Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s. 19; Paul Dumont, "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islâhı", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, İstanbul, 1979-1980, s.370.

²⁷⁶ BOA, A.İMKT. UM, nr, 502/60; Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, ss.186-187; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s. 188; Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s.42.

²⁷⁷ Adnan Menderes Kaya, *Avşar Türkmenleri*, Geçit Yayınları, 1. Baskı, Kayseri, 2004, s.118, 190-192.

²⁷⁸ BOA, A.İMKT. UM, nr, 283/38; Kapucubaşılık rütbesi için: BOA, A.İMKT.NZD, nr, 164/68; BOA, A.İMKT. UM, nr, 217/33; BOA, MVL, nr, 293/47.

²⁷⁹ BOA, A.İMKT. UM, nr, 283/38; Ayrıca, aralarındaki ilişkiye dair: BOA, A.İMKT. UM, nr, 246/56.

²⁸⁰ Çelik, a.g.t., s.40.

el koymuşlardı. Bu sebeple bir nevi Adana, vergi bakımından devlete hiçbir katkıda bulunmuyordu²⁸¹

Fırka-i İslâhiye'ye gelene kadar özellikle Adana, Kayseri, Ankara, Sivas ve Maraş civarındaki göçer topluluklar birçok kez yerleştirme politikasına dahil edilmişlerdi. 1691 Rakka ve Adana içi iskânlar ve bunların uzantıları ile 1849 yahut 1863 gibi tarihlerde münferit boylar üzerinden yapılan yerleşikliğe geçirme uygulamaları görülmüştü. Fırka-i İslâhiye ise 1864 sonlarında Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta yaşadığı birçok sıkıntılar dolayısıyla uzun süredir tam olarak ilgilenemediği ve büyümesinden çekindiği göçer odaklı problemleri çözme üzerine kurulu bir ıslahat ordusu olma amacıyla oluşturulacaktır.²⁸² Fırkanın çalışmaları ile bölgenin tekrar asayişe kavuşturulması ve üzerinde yaşayan göçerleri iskân ederek onlara medeni hayatın nimetlerini ulaştırma gibi sosyal hedefler olduğu kadar bölge ahalisini, devlet taleplerini temin edebilecek düzeye sokma; askeri ve idari hedefler ile sahada yer alan madenlerin işleyebilirliğini güvenceye alma, ticari yolların güvenliği sağlama ve zirai istihsal sağlayarak doğrudan hazineyi güçlendirme yolunda ekonomik faydalar gözetilmiştir.

Fırka-i İslâhiye ile bölgede pamuk üretimini arttırmanın da düşünüldüğü görülmektedir. İskân sonrası göçerlerin ilk ektiği ürünlerden birinin pamuk olması bölgenin pamuk ekimine uygun olması dışında ihtiyaç duyulan ve üretilmesi istenilen bir ürün olduğunun da kanıtıdır.²⁸³ Zira Halil İnalçık'ın deyişle "*pamuk sanayii, üretim ve ticaret boyutları ile, Türkiye ekonomisinin*

²⁸¹ Yavuz, *Fırka-i İslahiye*, s.19; Dumont, a.g.m., s.370; Çelik, a.g.t., s. 68.

²⁸² Aslında bölgede yaşanıldığı belirtilen sıkıntılar Osmanlı hükümeti tarafından uzunca bir süredir bilinmekteydi. Kırım Savaşında bölgeden alınabilecek asker gruplarının hesabı yapılırken ve 1854-1855 sonlarına doğru bölge odaklı şikayetler merkeze ulaştığında göçerlerin başlarına buyruk davranışları ve kanunsuz tutumları bir hayli dikkati çekmişti. 16 Muharrem 1271 (9 Ekim 1854) tarihinde Adana ve Halep taraflarından gelen Avşar ve Delikanlı gibi göçer gruplar Yozgat, Kayseri ve o zamanlar Sivas'a bağlı Uzunyayla'da soygunculuk gibi bir takım eşkıyalık hareketlerinden sorumlu tutularak, üzerlerine gelecek bahar asker yollanacağı ve istihdam edilen birliklerle çevre yolların güvenliğinin sağlanacağı bildiriliyordu. BOA, A.İMKT. UM, nr, 166/95; Çelik, a.g.t., s.160; Yavuz, *Fırka-i İslahiye*, s.13, 19-20; Fatih Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskan Modeli - Fırka-i İslâhiye ve Güneydoğu Anadolu'nun İskanı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van, 2003, s.156.

²⁸³ Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, s.205; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.200; Topaloğlu, a.g.t., s.52, 55.

hububattan sonra en önemli sektörünü oluşturmakta idi.” Ayrıca bu ürünün ithalatının, XVII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun ekonomisini en çok etkileyen gelişmelerden biri olduğu hesaba katılırsa iskân bölgesinin önemi ortaya çıkmaktadır.²⁸⁴

Fırka-i İslâhiye'nin görev bölgesi olarak Çukurova Bölgesi, Amik Ovası, Kozan Dağları, Cebel-i Bereket ve Zeytun (Süleymanlı) Bögesi seçilmiştir. Aslında ilk başlarda ıslahat ordusunun görevleri tanımlanırken, Anadolu coğrafyasında uzun süredir otorite boşluğu çeken ve eşkıya yuvası olarak bilinen başka bölgeler de görev alanları olarak seçilmişti. Uzun süredir eşkıyanın bol olduğu ve isyan halinde olan aşiretlerin başıboş bir halde dolaştığı telakki edilen Dersim alanı bunlardan biridir. Bölgenin ıslah edilmesi kararlaştırılmasına rağmen Eflâk ve Boğdan'da meydana gelen sıkıntılar Tuna vilayetinde acil bir ordu kurulmasını zorunlu kılmış ve askerler Fırka-i İslâhiye içlerinden temin edilmişti. Neticesinde ıslahat başka bir zamana ertelenerek Anadolu'nun diğer yerleri geri planda kalmıştı.²⁸⁵

Adana bölgesinin Ramazanoğullarından alınmasından beri yaklaşık 250 yıldır istikrara kavuşturulamayan yerleri Fırka-i İslâhiye'nin çabalarıyla başarılmak istenmişti.²⁸⁶ Bu vesileyle Fırka-i İslâhiye için büyük bir ordu kurulacak ve başına askeriyenin en başarılı subayları getirilerek toplam giderler için 40.000 kese bütçe ayrılacaktı.²⁸⁷ Kurulacak ordu için Arnavut ve Zeybeklerden 7 tabur doğrudan doğruya Derviş Paşa'nın maiyetine verilmişti. Daha sonra bu orduya, 4 piyade taburu ve 1 süvari alayı ile Kurt İsmail Paşa, iki yüz Gürcü ve Çerkez süvarisi ile Arslan Paşa ve üç yüz Kürt süvari ile de Aleşkirdli Mehmet Bey katılacaktır. Ayrıca, Halep, Maraş gibi çevre bölgelerden toplanan 4 tabur piyade de bahsi geçen orduyla İskenderun'da birleşmek üzere yola çıkmıştır. Böylece Fırka-i İslâhiye, 15 piyade taburu ve 2 süvari alayıyla birlikte Kürt,

²⁸⁴ Halil İnalçık, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayısı (Metu Studies in Development 1979-1980 Special Issue), *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, Ankara, 1981, s.1.

²⁸⁵ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.131, 196.

²⁸⁶ Çelik, a.g.t., s.38.

²⁸⁷ Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, ss.196-197.

Çerkez ve Gürcü atlılarının olduğu bir gücü ihtiva edecektir. Ordu, büyük bir insan gücü yanı sıra 8 parça şeşhaneli dağ topuna da sahiptir.²⁸⁸

Askerlerin 1864-65 Haziranında bölgeye varmasıyla birlikte ıslahatın başlangıç yeri Kozan seçilmişken harekattan 3-4 gün önce askere, Kilis ve Halep yollarını ikmal için açık tutmak amacıyla Gavurdağı seçildi.²⁸⁹ Fırka-i islâhiye başlamadan önce Çukurova'dan göçerlerin çıkışları yasaklanmış, yayla yollarına askerler dikilmişti. Ayrıca göçerlerin olası bir direnme durumunda zahireye ihtiyaç duyacakları düşünülerek bölgeye zahire alımı ve göçerlerin zahirelere sahip olmaları engellendi.²⁹⁰ Ellerinde kalan bazı zahireler, Fırka ordusunca ya da Fırka'nın yardımcı kuvvetleri olan Reyhanlı göçerleri gibi bazı gruplarca ya toplatıldı ya da doğrudan yakıldı.²⁹¹

Bölgede göçer grupların olası başkaldırıları ve iskân olayına olan bakışları tahmin edildiği için muhtemel bir isyanı önlemek amacıyla 1864'te oluşturulan Fırkanın başına getirilen Cevdet ve Derviş Paşalara olağanüstü yetkiler verilmişti.²⁹² Yetkiler, olası göçer problemlerini yerinde çözmek ve gecikmeye mahal vermeden halletmek üzerine kurulu olduğu kadar halkı korkutmadan devletin öne sürdüğü şartların gerçekleştirilebilir olduğunu göstermekti. Halkın korkmadan iskâna alıştırılması için genel af çıkarılmış, geçmiş vergi borçları ve suçları affedilmişti.²⁹³ Kaldı ki bölgeden uzun süreli vergi alınamamasına karşın göçer halkın fakirliği dikkat çekmektedir.²⁹⁴ 1865 yılında Hacılar nahiyesi mensuplarından fakirlikleri dolayısıyla 193.309 gurusluk vergi alacağı da

²⁸⁸ Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s. 21; Dumont, a.g.e., ss.382-383; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.132-133; Çelik, a.g.t., ss.88-90.

²⁸⁹ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.153.

²⁹⁰ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.157.

²⁹¹ Çeceli ve Delikanlı Göçerlerinin zahirelerine el konulması ve yakılması için: Çelik, a.g.t., s.95, 104; Fatih Sansar, "Tanzimat Döneminde Çukurova Hanedan Ailelerinin Tasfiyesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S.1, Manisa, 2005, s.88; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s. 153, 157-158.

²⁹² Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, ss.135-136; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.135.

²⁹³ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.150; Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, ss.137-139; Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s.47.

²⁹⁴ "Bir tarafı Gâvur Dağı, diğer tarafı Kozan Dağları ile çevrili olan Adana eşkıyalığın merkezi haline getirilmişti. Bu sebeple, yıllık 100.000 kese varidat verebilecek olan Adana, vergi bakımından Osmanlı Devlet'ine hiçbir katkıda bulunmuyordu." Çelik, a.g.t., s.68; Ayrıca ahalinin fakirliğine dair. Çelik, a.g.t., s.105.

affedilmiştir.²⁹⁵ Zira, ıslahat başarılı olursa bölgeden alınacak zirai kaynaklı vergi, her halükarda bölgenin vergi açığını kapatacak potansiyele sahiptir. Bu esneklikle devlet, yeni kurmayı planladığı iskân düzenini ayakta tutabilmek için hem halkın güzünü korkutmamış hem de onlara sorumluluklarını unutturmamıştır.²⁹⁶ Ayrıca yakın tarihte kan davası gibi devam eden olayların sonlandırılması istenerek hem zamanlarına intikal eden suçlar engellenmiş hem de halkın güvenliği sağlanmak istenmişti. Böylece Fırka-i İslâhiye'nin görevi: Bölge ve bölge dağlarında yaşayan zorba yönetici ve eşkıya takımını her ne şekilde olursa olsun yenip “*halkı medeni bir hayat içerisine sokmaktı.*”²⁹⁷

İskân kabul ettirildikten ancak yerleşme yerleri henüz gösterilmeden önce ilk adım olarak göçer grupların ilgili kesimi kur'a işlemlerine tabi tutuldu.²⁹⁸ Kozan bölgesinde göçer grupların ve yönetici kesimin ileri gelenleri Adana'dan sürgün ettirildikten sonra ise göçer toplulukların iskânı işine başlanmıştı. Bir kısmı, iskân düzenini Fırka bölgeye gelir gelmez kabul etti ve aşiretinin nereye iskân edileceği hususunda görüşmelere başladı.²⁹⁹ Bir kısmı ise dağlara kaçarak direnme yolunu seçti.³⁰⁰ Dağdan indirilme de tamamlandıktan sonra zorla yerleşik hayata geçirme ve bu sefer kesinkes iskânı kabul ettirme için göçer grupların çadırlarda kalmaları yasaklandı hatta çadırlar toplatılıp yakıldı.³⁰¹ Ayrıca yerleşik hayatın devamını tesis etmek için köylere yerleşen göçerlere fidanlar tahsis edildi ve dikmeleri emredildi.³⁰² Ancak yine de göçer halkın şiiirlerinde bu iskânın da geçici olduğu ve yaşanan sıkıntılardan kurtulunacağı

²⁹⁵ Çelik, a.g.t., s.109.

²⁹⁶ Çelik, a.g.t., ss.107-109.

²⁹⁷ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.150; Çelik, a.g.t., ss.91-93.

²⁹⁸ Kur'a işlemleri o kadar hızlı tamamlanmıştıki bazen göçerlere yapılan hareketin bir gün sonrasında bazen de 1 ay içinde her birinin tanzim işleri bitmişti. 27 Mayıs 1865'te Adana sahiline varan Fırka-i İslâhiye, henüz bir ay bile geçmeden 25 Haziran 1865 tarihinde o yıl askere alınacak kur'aya tabi göçerlerin işlemlerini bitirmişti. Yavuz, *Fırka-i İslahiye*, s.47, 49, 66.

²⁹⁹ Reyhanlı göçerleri, Hacılı Nahiyesi göçerleri ve Tiyekli göçerler bunlar arasında ilk sırada yer alırken daha sonra ise Avşar ve bir kısım Tacirli göçerleri vb. bunlara örnek gösterilebilir. Bu hususya bkz. Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, ss.157-158, 160-162; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.197; Yavuz, *Fırka-i İslahiye*, ss.47-48.

³⁰⁰ Bakınız Ulaşlı göçerleri ve isyanları: Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, ss.165-170; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.165-170.

³⁰¹ Topaloğlu, a.g.t., s.52; Doğaner, a.g.t., ss.443-444.

³⁰² Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, s.204.

fikri vardı.³⁰³ İskân sonrası bahçelerine dikmeleri için verilen meyve ağacı fidanları, kökleri yakılarak toprağa ekiliyor ve bazen pamuk gibi ekili ürünler hasat zamanı hasat tamamlanmadan bırakılıyordu.³⁰⁴

Bu kabullenememe durumu sözlü kültürlerinden bizlere de yansıdı. Çukurova dışına iskân edilenlerin kadim kışlaklarına özlemi, kışlakta kalanların yayla yollarını gözlemeleri gibi özlem teması eserlerinde görülürken, Fırka'nın askeri işlerden sorumlusu 4. Ordu Müşiri Derviş Paşa'ya sitem ve iskân olduktan sonra düştükleri hallere kızgınlık da yer alıyordu. Dadaloğlu'nun şiirlerine yansıyan üzüntü ve kızgınlık aslında göçerlerin kendi hayat tarzlarından koparılıklarının bir tezahürü olarak okunabilir:

*Bize Haram oldu Çukurovalar
Şahin uçtu ıssız kaldı yuvalar
Türkmen kızı katarlamış mayalar
Bozuldu katarı, teli Avşarın*

*Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
Soldu bütün yurdumun gülleri
Karalar giydikte attık alları
Altınımız geçmez akça tunç oldu.³⁰⁵*

*Derviş Paşa gayri kına yakınsın
Böbürlensin dört bir yana bakınsın
Amma bizden gece gündüz sakınsın
Öç alırsız ilk fırsatı bulanda*

*Şu Feke'nin hanımları
Kara bilmez alınları*

³⁰³ Doğaner, a.g.t., s.638.

*"Göründü de Hemite'nin Kalesi
Hiç gitmiyor aşiretin belası
Yıkılıp Yarsuvat viran kalası
Bu yıllık da burada kalsın elimiz."*

³⁰⁴ Topaloğlu, a.g.t., s.52-56; Kemal, a.g.e., s. 291.

³⁰⁵ Doğaner, a.g.t., s.637; Çelik, a.g.t., s.141; Önder, a.g.e., s.11.

*Kör olası Derviş Paşa
Hep dul koydun gelinleri³⁰⁶*

*Emr-i iskân geldi de aşiret yasda
Kız gelin kalmadı oldular hasta³⁰⁷*

...

Bölgede, eşkiya direnişi sonlandırıldıktan ve göçerler iskân edilme aşamasına geçtikten sonra yetkililer ilk iş olarak asi göçerleri de kur'a çekme işlemlerine tabi tuttular. Daha sonra isyan edenler arasında öyle ya da böyle yer alan yerel bey ve ağalar, eğer iş birliği içinde davranmışsalar Adana dışına bir miktar maaş bağlanarak ve memuriyet verilerek sürgün edildiler. Ancak onlara sunulan anlaşmadan cayıp öyle ya da böyle tekrar isyana kalkışmışsalar veya tövbe etmiş olsalar da artık memuriyet verilmeyip sadece belirli bir maaş bağlanarak bölgeden uzaklaştırıldılar.³⁰⁸

Fırka-i İslâhiye'nin görevi 6 ayda başarıya ulaşmış ancak patlak veren kolera salgını tüm başarıları tehdit etmişti. Bölgeden uzaklaştırılan Eski Doğu Kozan Ağası Yusuf Ağa bazı göçerlerle birlikte bölgeye gelmiş ve isyana girişmişti.³⁰⁹ Bunun gibi bazı küçük isyan hareketleri görülmüş ve bu yüzden ıslahat çalışmaları bitse dahi Fırka-i İslâhiye yapılanmasının bölgeden bir yere ayrılmaması sıkı sıkıya tenbihlenmiş ve uzun süre bölgede kalması sağlanmıştı.³¹⁰

Fırka-i İslâhiye'nin faaliyetleri ve altı ayda kazandığı başarıları kolera salgını yüzünden felakete dönüşme tehlikesi atlattı.³¹¹ Askerlerden ve özellikle göçer gruplardan birçok insan ölmüş ya da perişan duruma düşmüştü.³¹² Doğu Kozan Ağası Yusuf Ağa Fırka-i İslâhiyenin harekate başlamasından sonra fırka

³⁰⁶ Özdemir, a.g.e., s.69.

³⁰⁷ Doğaner, a.g.t., s.631.

³⁰⁸ Sansar, a.g.m., ss.85-88.

³⁰⁹ Yusuf Ağa'nın kolera ile gelen isyanı: Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, ss.180-182; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.186-187; Çelik, a.g.t., ss.37-38.

³¹⁰ Çelik, a.g.t., ss.146-147.

³¹¹ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.187.

³¹² Kolera göçer halk arasında gecebaş olarak bilinmekte ve obalardan birçok genci hayattan kopardığı için sözlü eserlerinde rastlanılmaktadır. Doğaner, a.g.t., s.787; Özdemir, a.g.e., s.64.

birliklerine teslim olup iskân emrini kabullenmiş ve Adana dışında memuriyet kabul ederek bölgeyi terk etmişti. Ancak kolera salgınını öğrenmesi ve Sivas'a giderken göçerlerin onun yolunu kesmesiyle Adana'ya dönmeye ve isyana ikna oldu.³¹³ Ancak isyan girişimi başarısız olmuş, hileyle yeri öğrenilmiş ve vurulmuştu.³¹⁴ Ertesi gün de yaralı yaralı idam edildiği bilinmektedir.³¹⁵ Hatta bu hususta yazılan şiirde söylendiği itibariyle mezarının dahi ziyarete kapalı olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁶

*Aşağıdan Yusuf Paşam³¹⁷ geliyor
Düşmanına karşı koyan mert olur
Şahin kocasa da vermez avını
Aslı kurt yavrusu yine kurt olur*

*Arap atlar yağma oldu orada
Eğri hançer azgın işler yarada
Bana derler ne gezersin burada
Bu söz bana öleneçe dert olur³¹⁸*

...

*Kozan'a eller Kozan'a
Akıl ermez bu düzene
Öldürmüşler beyimizi
Yasak mezarın' gezene*

...

*Kara çadır eğmeyinen
Önü Çapraz düğmeyinen*

³¹³ Ali Esat Bozyiğit, "Halk Şiirimizde Kozanoğulları Olayı", I.Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildiriler 21-23 Kasım, Arif Ofset Baskı, Adana, 1990, s.292; Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, ss.56-57.

³¹⁴ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.189; Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, ss.187-188; Özdemir, a.g.e., s.136.

³¹⁵ Bozyiğit, a.g.m., s.292; Özdemir, a.g.e., s.136.

³¹⁶ Mezarını gezmenin yasak olduğuna dair: Bozyiğit, a.g.m., ss.292-293; Özdemir, a.g.e., ss.136-137.

³¹⁷ Doğu Kozan ağası Yusuf Ağa, göçerler arasında çok tutulur, şiirde geçtiği üzere Paşa olarak anılırdı. Ayrıca Yusuf Ağa, Doğu Kozan Ağalığı için kardeşi Hacı Bey ile çekişirken kendi tarafında yer alan Avşarlar sayesinde bölgede egemen olmuştu. Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, ss.37-38.

³¹⁸ Önder, a.g.e., s. 20; Özdemir, a.g.e., s.64.

*Kozanoğlu teslim olmaz
Beş bin atlı gelmeyinen³¹⁹*

*Kara çadır is mi tutar
Altın tabak pas mı tutar
Kozanoğlu ölmeyinen
Avşar kızı yas mı tutar³²⁰*

Yukarıdaki derlemeler, göçerler açısından cebren iskânın ne olduğunu göstermesi yanında verecekleri tepkileri de içermektedir: “Avşar kızı yas mı tutar” söylemi; “Ölen ölür kalan sağlar bizimdir” deyişiyile aynı minvaldedir. Yas tutmanın şimdi zamanı olmadığını ifade etmesiyle birlikte hem iskân kararının gecici olduğunu hem de mücadelelerin devam edeceğini bildirmesi bakımından önemlidir. Ancak göçerlerin umduğu durumlar istedikleri gibi olmamıştır. Fırka-i İslâhiye'nin bölgede gücünü hissettirmesiyle boy beyleri iskân kararını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu cümleden olarak şiiirlerinde hem iskânı kabullenememe, karşı koyamayış ve çektikleri sıkıntılar yer alırken, beylerine kızgınlıkları da görülmüştür:

*Gitti geldi baharları, yazları
Ağlattılar şahinleri, bazları
İskân oldu gelinleri, kızları
Duydum Kars'a gitmiş gülü, Avşar'ın*

*Avşar dediğin de bir büyük oba
Çağırsan beyleri etmiyor töbe
Al çuha üstüne boş beden oba
Giyinir, salınır eli Avşar'ın*

*Dadaloğlu'm bu iş bize güç oldu
Osmanlı'dan altınımız tunç oldu*

³¹⁹ Topaloğlu, a.g.t., ss.66-68.

³²⁰ Özdemir, a.g.e, ss.136-137.

Gözü kanlı şahpazların nic'oldu
*Ermedi çakmağa eli Avşar'ın*³²¹

İleride anlatılacağı üzere Tacirli boy beyi Süleyman'ın karısı tarafından boşanmasının muhtemel nedeni gibi örnekler, “*Ermedi çakmağa eli Avşar'ın*”, “*Döğüşerek ölemedik birimiz*”³²², “*Kavga ederek at üstünde ölmedik*” ya da “*Ok değmeden gözlerimiz kör oldu.*”³²³ gibi ifadelerle kendini; iskân kararının göçer gruplarda hoş karşılanmadığı ve buna karşı koyamadıkları anlamıyla gösterirken, “*Osmanlı'dan altınımız tunç oldu.*” gibi söylemlerde ise hayatlarının zengin yaşamlarını yitirdikleri anlaşılmaktadır. Yine de bazı göçerlerce iskân kararları hoş karşılanmış ve sevinç yaratmıştı. Zira Kozanoğullarının çevreye hissettirdiği olumsuz etki zaman zaman kendisine tabi göçerlere de sirayet edebiliyordu.³²⁴ Kolera salgınının ve bazı isyan girişimlerinin tehdidi ortadan kalktıktan sonra Fırka-i İslâhiye görevlerini büyük ölçüde yerine getirmişti.

Başlangıçta iskân için ayrılan 40.000 keseden yalnızca 5.000 kese harcama yapılarak İstanbul'a dönüldü.³²⁵ Ancak halkın iskânın üzerinden bir yıl geçmesine rağmen hâlen ev, yapım işleriyle meşgul olması, çadırlarda oturmalarının yasaklanması büyük sıkıntılar doğurdu.³²⁶ Fırka-i islâhiyeden sonra kışlak alanlara yerleştirilen göçerlerin iskânı sırasında yerleştirilecekleri alanların yakınında meraların olmasına özen gösterilmeye çalışılmıştır.³²⁷ Ancak Mayıs ayının gelmesiyle benzeri yerlerdeki otlak alanların kuruyacağını düşünürsek bu durumun pek de yararlı olmadığı anlaşılır. Halk bu iskânı da diğer yaşamak zorunda kaldıkları yerleştirme uygulamaları gibi geçici olarak

³²¹ Doğaner, a.g.t., ss.637-638; Özdemir, a.g.e., s.107; Önder, a.g.e., s.11.

³²² Doğaner, a.g.t., s.639.

³²³ Önder, a.g.e., ss.12-13; Fatma Akın, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Avşarlar'ın İskânı”, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s.229.

³²⁴ Kozanoğullarından Batı Kozan Kaymakamı Ömer Bey oğlu Ahmet Bey'in Sirkintili göçerlerine iyi davranmaması göçerlerin güvensiz hissetmelerine ve nihayetinde iskân olma isteklerine neden olmuştu. Çelik, a.g.t., ss.41-42.

³²⁵ Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, ss.196-197.

³²⁶ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.198-201.

³²⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân”, *Tarih Dergisi*, S. 27, 1973, İstanbul, ss.2-3.

telakki etmişti. Bu nedenle İskânın ilk zamanlarında iskân edildikleri yerlerden çıkma teşebbüsleri ve çektikleri sıkıntılar görüldü.³²⁸

Fırka-i islâhiye iskân çalışmalarını tamamladıktan sonra çoğu göçer grup kışlaklarına, bazılarıysa yaylaklarına iskânı kabul etmek zorunda kalmıştı. Adana'nın bazı bölgelerinde iskândan bir yıl sonra taş ev yaparak yerleşme gözle görülür şekilde artmıştı.³²⁹ Çadırdaki oturma yasak olduğu bu zamanlarda kışlakta iskânın pek de sıkıntı doğurmayacağı; huğ ev yapımını bilen göçerler için tedrici barınma yerlerinin olduğu varsayılabilir.³³⁰

Fırka-i islâhiye sonrası özellikle Avşarlar, yaklaşık 300 yıldır yaylak mekanları olan Uzunyayla civarında yerleşmek istediklerini bildirmişler ancak oraya daha önce Çerkez muhacirlerinin yerleştirilmesi başladığı için Avşarların yerleşmelerine izin çıkmamıştı. Avşar beyi Çerkez Bey oğlu Hacı bey³³¹, Fırka heyetiyle görüşmesinde isteklerini tekrarlamış yine de izin alamamıştı. Ancak yerleştirilmelerine izin verilmeyecekse de Uzunyayla'ya yakın Sarız civarına iskânlarının kabul edilmesini istemiş ve izni almıştı.³³² Bu sefer de Sarız yerel yöneticileri ve halkı Avşarları yanlarında istememişler ve bu iskâna da karşı çıkmışlardı. Aralarında Çerkezlerin de olduğu muhalif kesim, göçerlerin yanlarına yerleştirilmesine karşı çıkarken Fırka'dan sorumlu Derviş Paşa, Cevdet Paşa ve Kurt İsmail Paşa gibi isimler, zaten zorla kabul ettirilen iskânın sekteye uğramaması için inisiyatif alarak göçerlerin Sarız civarına iskânına karışılmamasını tehbih etti. Sarız'a ve kendiliğinden Uzunyayla'nın, Zamantı'nın ve Pınarbaşı'nın (Aziziye) bazı bölgelerine yerleşmeler başlamıştı.³³³ Ancak yerli halkla ve özellikle de Çerkezlerle çekişmeler bitmiyor, Avşarlar ata toprakları olarak addettikleri yerlerin tekrar kendilerine verilmesini istiyordu. Bu istekler kavgalara dönüşmüş ve Çerkezler nispeten daha fazla zarar görmüştü.

³²⁸ BOA, DH.MKT, nr, 323/30; BOA, A.İMKT. UM, nr, 519/54; Akın, a.g.t., s.233.

³²⁹ Cevdet Paşa'nın Pazarcık'taki gözlemleri için: Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.198-201.

³³⁰ Kırpık, a.g.m., s.430.

³³¹ Detaylı soy kütüğü için bu husuta bkz. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)...*, s.285.

³³² Akın, a.g.m., ss.232-233; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.164-165; Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, ss.157-158; Özdemir, a.g.e., s.48, 66-69.

³³³ BOA, A.İMKT. UM, nr, 514/51; BOA, A.İMKT. MHM, nr, 342/37.

Zaman zaman Çerkezlerin de toplanarak Avşarlara saldırdığı görülse de kaynaklarda daha çok Avşarların Çerkezlere baskıları görülüyordu.³³⁴

Bunlarla birlikte yaylağa iskân edilmiş göçerlerin kışı geçirecek ortama ilk kez girdikleri ve diğer göçerler gibi yapı işlerinde de acemi oldukları hesaba katılırsa kışın ne büyük sıkıntılar çekildiği tahayyül edilebilir. Yaylağa iskân sonrası ellerindeki hayvanlarının, kışın yiyecek ihtiyacının yeterli düzeyde depolanmadığı ve bu depolanma işinden sorumlu yöneticilerin ihmalkârlıkları olduğu ortaya çıkınca iskânın ilk yıllarında bu ve benzeri sıkıntılar yaşayanlara kışla için izin verildiği olmuştur.³³⁵ Bununla birlikte kış ayının Uzunyayla civarında çok sert geçtiği, göçer olmasa bile uzun süredir taş evlerinde kalan Çerkezlerin bile soğuktan muzdarip olduğu kayıtlara geçmişti.³³⁶ Hatta kış aylarından birinin çok soğuk geçmesi ve hayvanlarıyla göçerlerin bu duruma hazır olmaması nedeniyle iskân edilmiş bazı göçerler daha fazla acı çekmemek için kışın ortasında Çukurova'daki kışlaklarına gitmek için yola çıkmıştı. Bu yolculukta yola çıkan göçerlerin neredeyse tüm hayvanları telef olmuş ve kendilerinden de yitip gidenler mevcuttu. Neticede göç yarıda kalmış, telef olmuş hayvanlarının acısıyla göçerler iskân mekanına geri dönmüştü. Tüm sıkıntılar bunlarla da sınırlı kalmadı. Geçen kış, izinsiz, zamansız ve başarısız göç hareketiyle sürülerinin çoğunu kaybeden gruplar kayıplarının acısını çıkarırcasına bölge ahalisinin hayvanlarını çalmaya başlamışlardı.³³⁷ Yayla ve kışla özlemi içeren şiirleri, iskân edilmiş göçerler için geçmişe özlemin dışavurumu olduğu gibi çektikleri sıkıntıların ve hallerinin kaydıydı:

Aşağıdan bir yel esti Urum'dan

³³⁴ Çerkez ve muhacirlerin taaddileri için: BOA, MVL, nr, 638/85; BOA, MVL, nr, 638/104; BOA, A.İMKT. UM, nr, 502/60; Avşarların Çerkez ve muhacirlere saldırısı: BOA, A.İMKT.MVL, nr, 71/32; BOA, A.İMKT. UM, nr, 479/28; BOA, A.İMKT. UM, nr, 187/4; BOA, A.İMKT. UM, nr, 250/65; BOA, A.İMKT. UM, nr, 271/9; BOA, A.İMKT. UM, nr, 271/15; BOA, A.İMKT. UM, nr, 318/95; Ayrıca, devletin daha fazla Çerkezlerin yanında yer aldığı hissediilmesi Avşarlarca kızgınlıkla karşılanıyor ve şiirlerine yansıyor: Özdemir, a.g.e., s.66. Aziziye: Pınarbaşı'dır.

*Aziziye'ye vardım
Mızıklar Çalınıyor
Seni vuran Çerkezler'e
Binbaşılık veriliyor.*

³³⁵ BOA, A.İMKT. UM, nr, 519/54.

³³⁶ BOA, DH.MKT, nr, 323/30.

³³⁷ BOA, MVL, nr, 669/12.

*Gam kasavet kalkmaz oldu serimden
Bu dert bize beter oldu ölümden
Ellerin serdarı Avşar nic'oldu*

*Çukur'un köprüsü Avşar'ın yurdu
Nerede kaldı da aslanı kurdu
Aralıkta kaldı Hacılar Kürt'ü
Aralıkta kalan beyler nic'oldu*

*Bilmez misin sen Avşar'ın elini
Tor mayalar çekmezmiydi gelini
Sarı çiçek mor menekşe gülünü
Eli iskân gidik Avşar nic'oldu³³⁸*

...

İskân sonrası kışlakta kalanların ise durumu pek farklı değildi. Mayıs ayı gelince göçerler eski yaylaklarına; Binboğalara, Aladağlara çıkamaz olmuşlardı. Anlatıya göre Dadaloğlu, nerede kaldı bu aşiretler; Bozdoğan, Cerid, Tacirler'im nerede, diye etrafa sorar ve Derviş Paşa'nın, çadırları yaktırdığını, obalara zorla kerpiç kestirdiği ve çit ördürttüğünü duyar. Şiire göre, göçerlerin hali sinekten ve izevden perişan durumdadır:

...

*Gördüm Anavarza sur duvar daşlı
Aşiret isyanda binalar başlı
Altı Arap atlı böğrü kılıçlı
Eli guşlu kolbeyleri nic'oldu*

*Nerde aşiretleri edepli utlu
Otağ çadırımız pek muhabbetli
Üst yanın Bozdoğan altı Ceritli*

³³⁸ Önder, a.g.e., ss.21-22.

Kaplan postlu kıratlar nic'oldu

Der Dadal'ım biz bu çöle yurduduk

Her birimiz bin alıcı kurduduk

Kozanoğlu, Zulkadiroğlu, Cebelli'ynen dördüdük

Ben buradayım üç yoldaşım nic'oldu?³³⁹

Çukurova yana yana ört olur

Her sineği bir alıcı kurt olur

Eller göçer yüreğime dert olur

Kalk sürmelim yaylalara göçelim³⁴⁰

³³⁹ Doğaner, a.g.t., ss.443-444.

³⁴⁰ Doğaner, a.g.t., ss.468-469.

3. BÖLÜM

GÖÇER TEPKİLERİ: ZİHNÎ ARKA PLAN

Göçer toplulukların etraflarındaki dünyayı nasıl gördüklerini, aralarındaki ilişkileri anlamaya çalışmak, kendi uygulamalarında onları neyin, nasıl yönlendirdiğini ve tercih sırasının ne şekilde gelişeceğini tahmin etmek için önemlidir. Gerektiğinde oluşturduğu kendi silahlı grubu, aidiyet hissettiği obası ve kozmos içindeki ortak bilinci, bir nevi ona, küçük bir devlet içinde diğerleriyle (yerleşik halk, devlet ..) gerekmediği sürece ilişki kurmadan var olma imkanı tanımıştır.³⁴¹ Göçer toplumların vergi vermede isteksiz davranışları, yerleşik halkla ya da kendi gibi göçer bir toplulukla yaptığı kavgaları (eğer her iki gruba da gücü yetecek vasıftaysa) çoğunlukla bir üst kademeye bildirme ihtiyacı hissetmemesi, onun göçer karakterini yansıttığı gibi dış dünya kavramını kendisinin belirlediği anlamına da gelir.³⁴² Göçer toplum ve üyeleri yerleşik halka karşı tarihi ve varoluşsal bir üstünlük hissederken bunu sadece halk nezdinde dillendirmeyip yeri geldiğinde devlete de bu konuda üstünlük tasladığı, kendi soylarının da onlar kadar hatta daha da önemli olduğunu bildirdikleri oluyordu.³⁴³ Tüm bunlarla anlatılmak istenen, göçer toplumun diğer raiyyetten tamamen farklı bir dünya ve gelenek oluşturduğunu belirtmektir. O vesileyle eylemleri ve cüret edecekleri davranış kalıpları daha dikkatli değerlendirmeye ve analize ihtiyaç duyar.

XVII-XIX. Yüzyılları arası Adana Eyaleti göçerlerinin yaptığı eylemlerin zihni arkaplanını anlamak görüldüğünden çok daha zordur. Yaşam biçimleri ve dolayısıyla düşünce tarzları yüzünden kayıt tutmayan, yanında kağıt

³⁴¹ Üner, a.g.e., s.16.

³⁴² BOA, A.İMKT. UM, nr, 502/60.

³⁴³ Bozdoğan göçerleri bir dönem Osmanlı Padişahlarına hükmettiklerini, bu hükümlerinin tersine döndüğü yerde ise kendi hallerinin perişan olduğunu ve kırana döndüklerini söylemişlerdir. Bu, herhangi bir raiyyetin tahayyül edemeyeceği düşünceleri içermesi yanı sıra bazı göçer toplumların kendilerini yerleşik halka kıyasla ne kadar vakur gördüğünün göstergesidir. Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, ss.390-391.

taşımayan³⁴⁴ ve kendi dertlerini tâ 400 yıl öncesinden günümüze duyuramayan göçerleri anlayabilmek için satır aralarını görmek gerekmektedir. Kaldı ki o satırlar bile kendilerine ait değildir. Bu nedenle onların sözlü kültür ürünlerinin eğer varsa günümüze kalan derlemeleri bu hikayede perspektifin lazım gelen en önemli parçalarından birini oluşturacaktır. Tarihçinin anlattığı hikaye yine yorumlamadan çıkmayacak, ancak gerçeğe daha yakın olma umudunu taşıyacaktır.

3.1. EŞKİYALIĞA NEDEN OLAN CEZALANDIRMA USULLERİ VE TEPKİLER

Osmanlı Devleti, göçerleri iskân edeceği zaman kendilerine bu süreçte sorun çıkartan ve uysal davranan gruplara farklı muamele uyguluyordu. Daha önceden de bu konuda sabıkası olan ya da eşkıyalık yaptığı sabit olan gruplar aynı davranışları tekrar sergilemesin ve iskân nizamını bozmasın diye oba düzeni bozularak farklı bölgelere yerleştirme usulü seçiliyordu. Uyum sağlayanların ise topluca yerleştirilmesinde sakınca yoktu.³⁴⁵

Bazı göçer grupların tespit edilen eşkıyalıkları, cezalandırılma usulüne göre Rakka'ya ya da başka alanlara iskânla yahut nezr ücretlerini ödemek koşuluyla affedilmek suretiyle gerçekleştiriliyordu. Ancak bazı durumlarda eşkıyalıktan sorumlu tutulan küçük bir cemaat cezalandırılacağı vakit kendilerinin bağlı bulunduğu büyük göçer grupları da sorumlu tutuluyordu. Rakka'ya iskân edilen Beğdili göçerlerinin bölgenin güvenliğini sağlamada yetersiz olmaları üzerine Lekvanik Ekradı mukataasına bağlı göçerlerin "tümü" de bu iskâna dahil edilmek istenmiş, ancak kendilerinin "Ekrad" olmadığını belirtenlerin iskâna duhul olmak istememesi yüzünden Osmanlı devleti ile aralarında sıkıntılar

³⁴⁴ Lindner, "What was a nomadic ...", s.689.

³⁴⁵ Sayılır, a.g.m., s.572.

meydana gelmiştir.³⁴⁶ Neticesinde tüm Lekvanik Ekradı bölgeye götürülerek iskân edilememiştir. Bölgenin mukataa mültezimleri ise Rakka'ya getirtilemeyen göçerlerin olası vergi gelir miktarını, henüz yeni iskân ettirilmiş Lekvanik göçerlerinin vergilerine yükleyerek zorla tahsil etmeye çalışmıştır. Sonuçta bu tutum, kısmen başarı sağlanan iskân düzenini hemen bozmuş ve yeni yerleştirilenleri firari olarak iskân sahalarını terk etmeye zorlamıştır. Bölgenin coğrafi ve iklimsel şartlarından bağımsız olarak takınılan tutum, göçerlerin huzursuzluğunu arttırarak bir nevi firarı teşvik etmiş ve kaçan gruplar eski toprakları olan Adana'ya; Ayas, Berendi ve Kınık'a gelerek evvelden iskân olunan gruplar içine saklanmışlardır.³⁴⁷

Adana'ya gelen Avşar, Lek ve benzer göçer grupları ise Kozanoğlu'nun desteğini alarak rahatça barınabilecekleri ortamın güvencesini bulmuşlardı. Ayrıca Kozanoğlu da, bölgede göçerlerin gücüne uzun bir müddet başvuruyor, kendi düşmanlarını bu erkle sindirebiliyordu.³⁴⁸ Her iki taraf da birbirinden fayda sağlamakla birlikte aralarında, daha önce belirtildiği üzere, aralarındaki dayanışmayı sadece karşılıklı çıkarlar değil ailevi ilişkiler de sağlıyordu. Kozanoğullarından Mehmet Bey, Avşar beyi Çerkez Bey'in kayınbabasıydı. Uzunyayla'da yaptığı hizmetlerle Kapucubaşılık almasına rağmen Çerkez Bey'in,³⁴⁹ Kozan'a yapılacak ıslahat sonrası sunduğu layiha sırf bu ilişki yüzünden güvenilemeyecek addedilmişti.³⁵⁰

İskân düzenin bozulması ve bölgenin huzurunun istenildiği gibi olmadığı aşıkardı. Devlet, eşkıyalığa karşı kısıtlamalarla, yasaklarla ve taahhütlerle engel olamayınca toplu idam fermanları çıkardı. Kışın Adana'da yazın ise Maraş'ın Binboğalar'ında ve tâ Sivas'ın Uzunyayla'sında yaylayan Receblü Avşarları, Lek ve Kırıntılı göçerleri sorumlu tutuldukları eşkıyalık davranışlarının önü alınamayınca üzerlerine tenkil edilmeleri için asker gönderildi. Sonrasında bu göçerlerden Lek ve Kırıntılı hakkında “...*nisâ ve sıbyânlarından mâ'adâ ricâl-i*

³⁴⁶ Tatar, a.g.t., ss.240-241.

³⁴⁷ Tatar, a.g.t., ss.242-244.

³⁴⁸ Biri Kozanoğulları aleyhinde laf söylese dahi aşiretleri üzerine musallat ederdi. Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s. 138; Çelik, a.g.t., ss.45-49.

³⁴⁹ BOA, A.İMKT.NZD, nr, 164/68; BOA, A.İMKT. UM, nr, 217/33; BOA, MVL, nr, 293/47.

³⁵⁰ BOA, A.İMKT. UM, nr, 283/38.

hasabet-nihadlarının i'dâm ve izâle..."³⁵¹ edilmesinde karar kılındı. Verilen karar sonrası katli edilenlerin dışında kalan 600 kadar kadın ve çocukları Kıbrıs'a sürülmek üzere Adana kalesinde tutuldu. Adana kalesinde tutulan göçer grubun her gün birkaç kişinin ölmesi sonrası hallerine acındı, Kıbrıs iskânından vazgeçilerek affedilip serbest bırakılmaları sağlandı. İlerleyen yıllarda bahsi geçen göçerlerden Lek ve Kırıntılı'nın herhangi bir eşkıyalık hareketine rastlanılmasa da olaydan 6 yıl sonra 1748'de adı geçen göçerlerin eşkıyalık faaliyeti olarak nitelendirilen davranışlara tekrar başladıkları görüldü.³⁵²

Anlaşılacağı gibi çoğunlukla tüm göçer gruba mâl edilen eşkıyalık faaliyetleri, göçerlerin, yaylak ya da kışlak ihtiyacı hatta göç gereksinimi için yollara çıktıklarında çevre köylerin ya da arazilerin işgal edilmesi, ekinlerin çiğnenmesi bazı durumlarda hububat ürünleri ve hayvan gaspı ve hatta insan katletme olaylarını ifade etmektedir. Zaten Devlet nezdinde göçerlerin hayatına müdahaleyi gerektiren en büyük zararları vergi yahut devlete asker vermeme değil yerleşik halk ile çatışma ve bunların sonuçlarıydı.³⁵³ Münferit olaylardan ve bazı göçerevlerin alt gruplarının karma birleşiminden bağımsız olarak kendi üzerlerine salınan iskân kârarına uymayıp göçer hareketlerini sürdüren bu grupların en ufak vukuatları nezdî anlaşmasını bozmakla suçlanmış ve zaman geçtikçe kendi doğal hal ve hareketleri meşruluğunu yitirmiş bir çehreye sokulmuştur.³⁵⁴

Her ne kadar hayvan çalma, yol kesme ve adam öldürme cürümleri görülse de bu suçları tek bir göçer grubun üstüne ve sorumluluğuna yüklemek hata olacaktır. Tacirli, Avşar, Lekvanik ve benzeri göçer gruplar diğerlerine kıyasla daha asi görülür ve sürekli eşkıyalık faaliyetleriyle anılırlarken, görülürken yine de bu cemaatlerin bütünüyle eşkıyalıkla meşgul olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Çoğu faaliyetlerini eşkıyalık tarzında gerçekleştirdikleri de gerçeği pek

³⁵¹ Benzer bir emir bu sefer de Avşar, Kılıçlı ve Bektaşlı göçerleri için verilmişti. *Erkeklerinin idam ve izalesi sonrası kadın ve çocuklarının Rakka'ya sevk edilmeleri* kararlaştırılmıştı. BOA, C.DH, nr. 246/12276; BOA, C.DH, nr. 100/4981; Tatar, a.g.t., ss.269-270.

³⁵² Tatar, a.g.t., s.271.

³⁵³ Abdullah Saydam, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiretlerin İskânına Dair Gözlemler", Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, No: 3, Ankara, 2000, s.223.

³⁵⁴ Söylemez, "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik...", s.201, 205-206, 209.

yansıtmayacaktır. Zaten göçer hayatın yorucu ve yoğun takvimi illaki ikisi arasında bir seçim yapmayı zorunlu kılacaktır. İleride görüleceği üzere eşkıyalık yapmakla ve ağır suçlarla suçlanan grupların neredeyse hepsi göçer gruplar içinden çıkmış münferit ya da çevre göçer gruplarca oluşturulmuş karma yapılarıdır.³⁵⁵ Aslında problem de burada baş göstermektedir. Bu grupların varlığı öteden beri bilinmekle ve göçer grupların kendi içlerinde barındırmaları engellenmek istenmekle birlikte, bu suçların cezasının tüm obaya ya da aşirete kesilmesi hakkaniyet açısından problemlidir.³⁵⁶ Bir bütün olan göçer grubun eşkıyalıkla alıntılanan anlatımı büyük bir çoğunlukla göç yolları üzerinde konalgalarda yaşanan çekişmeden, yolculuk esnasında gerçekleşen hırsızlıklardan ve yayla arazisinin köylü ve göçer olarak bölüşülememesinden kaynaklanmaktadır.

İncelediğimiz XVII-XIX. Yüzyıllarda göçer gruplar, kendi hayat tarzlarından kopartılmak istendiğinde ortaya çıkan olumsuz davranışlarının en can alıcı noktasını işte bu eşkıyalık suçları oluşturmaktadır. Ancak eşkıyalığın asıl sorumluları sadece bizatihi kendileri olmayınca verilen kararlara uymama durumu ve kendilerini nasıl haksızlığa uğramış bir durumda hissettikleri anlaşılabilir. Farklı bir hayat tarzına cebren intikal etmenin insan zihninde ve hayatında yaşatacağı altüst oluşlardan farklı olarak bir de adaletsiz görülen uygulamalara muhatap olarak cezalandırılmak, herhalde kimsenin kolayca kabul edeceği davranış değildir. Kaldı ki bu kararlar yüz yıllardır yaşadıkları dünya düzeni değişecekse daha rahat anlaşılabilir. Elbette burada bahsettiğim kendi isteği dışında zorla yerleştirme politikası gereği iskân edilmek istenen göçerler için geçerlidir.

Göçer grupların kendi hayat tarzları gereği yaptıkları faaliyetleri engellemek, tespit edilen suçu tüm göçer grupları sorumlu tutarak uygulamak büyük tepki toplayacaktır. 6 Aralık 1852 Maraş tarafındaki yaylalarına gitmeye çalışan Tacirli göçerlerinin yolları kapatılmak istenince ve yayla çıkışları engellenmeye

³⁵⁵ Akın, a.g.m., s.231.

³⁵⁶ Gerçi Osmanlılarda bu toplu cezalandırma sadece göçerlerle ilgili değildir; bir mahallede de suçlu bulunmazsa bütün mahalleli sorumlu tutulurdu.

çalışılınca çatışma çıkmış ve askerlerden 5 kişi öldürülmüştür.³⁵⁷ Ayrıca eşkıyalık faaliyeti dışında vergi taleplerinin hep isteksizce karşılandığı göçer gruplarda bu isteksizliklerin engellenmesi için askeri müdahaleye gerek duyulduğu olmuştur. Tacirli aşiretinin 1860 yılında vergilerini vermedikleri bildirilmiş, tahkikata uğramışlardı. Ancak daha sonra göçer grubun bildirdiğine göre vergilerini daha önce Maraş Sancağında ödemişler ama bu sefer de kışla arazilerinde (Üzeyir-Payas) tekrar vergi talebiyle karşılaştıklarında ödemek istememişlerdi. Nitekim daha sonra çıkartılan emirle göçer grubun vergilerinin ya yayla çıkışında ya da kışlaya gidişlerde yapılması istendi.³⁵⁸ Benzeri bir durum 1860 tarihinde Tacirli göçerlerinin etrafa verdikleri zarar ve ziyanların Adana meclisinin kararı üzerine tahsil edilme sırasında yaşandı. Olaya içerleyen göçer üyeleri Ceyhan nehri üzerindeki önemli bir köprüyü geliş ve gidişlere kapatmışlardı. Daha sonra anlaşıldığına göre zarar ve ziyanın karşılanması için talep edilen ücret daha önce Maraş'ta alınmış, bu durum merkeze bildirilmemiş ve hatta tahsil edilen para da Adana'ya gönderilmemişti.³⁵⁹ Elbette burada fazla vergi alındığına dair devlet ve yöneticilerin hatası olabileceği gibi, daha önce ve sonra da aynı örneklerle karşılaştığımız üzere, Tacirli göçerlerinin vergi vermek istemedikleri için de bu suçlamalar yapılmış olabilir.³⁶⁰ Tacirli göçerlerinin eşkıyalık hareketlerini önlemek için geçitlere asker yerleştirme ve iskân kararları işe yaramadığı gibi kur'a alınması da başarılı olmamıştır. Kur'a talebi sonrası göçer gruplar dağa, çalılık araziye ve ormana kaçarak kendilerini devlet memurlarından saklamışlardır.³⁶¹ Tacirli göçerlerinin itaatsizliğinde yerel yöneticilerin fazla vergi taleplerinin etkisi olduğu kadar kendi yaylaklarının Kafkas göçerlerince işgal edilmesi de gerekçeleri sayılabilir.³⁶² Bütün bunlara rağmen giriştikleri eşkıyalık hareketleri, azımsanacak kadar az olmadığı gibi topluluk olarak bu faaliyetlerden uzak durdukları da söylenemez. Şiirlerinde geçtiği üzere avuç avuç kurşunları nam için atmaları bölgede eşkıyalık

³⁵⁷ Polat, a.g.m., s.695.

³⁵⁸ Polat, a.g.m., ss.690-705.

³⁵⁹ Polat, a.g.m., s.706.

³⁶⁰ Polat, a.g.m., s.710.

³⁶¹ Polat, a.g.m., s.714.

³⁶² Fırka-i İslâhiye'nin ıslahat alanında bulunan Adana'ya 1859 yılında 8.755 Nogay muhaciri yerleştirilmiştir. Diğerleriyle birlikte Adana'ya getirilen göçmen sayısı 19.918'i bulacaktır. Çelik, a.g.t., s.37.

etkinliklerini fazlaca gösterdiği gibi bu davranışları alışkanlık haline getirerek Maraş ve çevresindeki halka büyük sıkıntılar çıkardıklarının kanıtı sayılabilir:

*Sâmen geldiğine çıktık
Haremilere takıldık
Avuç avuç kurşun attık
Vardık konduk Tokmaklıya³⁶³*

Şan ve şöhret için yapılan akınlar çoğunlukla bunların aslını oluştururken iskâna tabi tutulanların yaylıdan uzak tutulması, iskân kararına karşı koyamayıp ya da beylerin etkisiz kalması hep yakınılan durumlardan olmuştur. İstedikleri yerde çadır kuramamaktan şikâyet edilen aşağıdaki dizelerde aynı zamanda geçmişte kendilerinin savaşçı meziyetleri, cesaretleri yüceltmekte, mevcut durumları ise hüznün ve çaresizlik olarak yansıtılmaktadır:

*Topraktaşa kara çadır kurardık
Urganına kara kapıt atardık
Her birimiz bir orduya yeterdik
Çıkmamış burda kalmış elimiz*

*Gün burnuyla imalıya inerdik
Saçılır da saçaklıya konardık
Şöhret için beş yüz atlı binerdik
Tutulmuş da dönmez olmuş dilimiz.*

*Çaparoğlum derde n'olup n'olunca
Ağladım yaylayı melul görünce
Aşiret sehilde mahsur kalınca
Kıpırdamaz olmuş bizim birimiz.³⁶⁴*

³⁶³ Doğaner, a.g.t., ss.591-593.

³⁶⁴ Doğaner, a.g.t., ss.445-447.

Aslında göçerlerle ilgili suçların ve şikayetlerin çoğunluğunun bilerek ya da bilmeyerek ekinlere zarar vermekle ilgili olduğu ve bunun, dünyanın birçok yerinde örneklerinin olduğu görülmekle birlikte yerleşik ahalinin göçerlere isnat ettikleri suçların her zaman gerçek olmadığı da ortaya çıkacaktır.

Ayrıca hatırlatmakta fayda olacaktır ki, göçer topluluklar, eşkıyalıktan sorumlu tutuldukları davranışlar sonrası arşiv belgelerine yansıyan şikayetler ve benzeri belgeler özellikle yerleşik halk tarafından ön plana itildiği için eşkıyalıkla birlikte anılır olmuşlardır.³⁶⁵ Şikayetler üzerinden bahsi geçen olumsuzluklar, göçer toplulukların genel toplum içerisindeki hakiki yerini, önemini ve ağırlığını yansıtmaktan uzaktır. Devletin ve toplumun hayvansal ürün ihtiyacını karşılamaları, askeri ve ulaşım alanlarında sundukları geri hizmetleri, derbentçilik faaliyetleri ve eşkıyalıkla alakalı tahkikat ve harekatlarda giriştikleri roller hesaba katıldığında Osmanlı Devleti'nde ve toplum hayatında oynadıkları roller çok önemlidir. Devlete zamanında çok sıkıntılar çıkarmış Receplü Avşarlarının II. Viyana Seferine, Sarıkamış'a beyleriyle intikal etmesi, iskân bölgesinde ıslah çalışmaları sırasında hizmetleri hatta Lekvanik Ekradı gibi göçerlerin tüm yetişkin erkeklerinin idamı ve izalesi sonrası hâlen devlete nakliye talepleri ve askeri hizmetleri yerine getirmeleri, devlet ve yerleşik halka göçer toplumun en azından devlet açısından olumlu münasebetlerine örnektir.³⁶⁶

Yerleşik ahalinin kendi arazisini veya yaşam alanlarının çevresini korumak için göçer gruplara ilk fırsatta suçlamada bulunduğu, aralarında alanların paylaşılmasından kaynaklı sürtüşmelerin her daim görüldüğü gerçektir.³⁶⁷ Matsubara ya da Ali Doğaner'in eserinde karşılaştığımız günümüz göçerleri üzerinden verilen örneklerde her göç ya da konalga zamanı yani göçerlerle yerleşiklerin en yakın oldukları dönemlerde bu ve benzeri olaylar yaşanmış ve şikayetler kayda geçirilmişti. Köylü halk ekinlerini korumak ve göçer grubun

³⁶⁵ Söylemez, "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik...", ss.211-212.

³⁶⁶ BOA, A.ŞMKT. UM, nr, 231/54; BOA, A.ŞMKT. UM, nr, 217/33; Receplü Avşarlarından eşkıya gruplarına karşı birlik tertip edileceğine dair: Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, ss.47-48. Akın, a.g.m., s.230; Kaya, a.g.e., s.99; Özdemir, a.g.e., s.55; Ayrıca II. Viyana seferine katılan Avşar beyleri için bu hususta bkz. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)...*, ss.275-276.

³⁶⁷ BOA, MVL, nr, 638/85; BOA, A.ŞMKT. UM, nr, 120/40; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.56-57.

uzantılarını kendi çevrelerinden uzak tutmayı sağlamak amacıyla bir takım suçlamaları çıkarları gereği iddia etmişlerdi.³⁶⁸ O yüzden sadece arşiv vesikaları üzerinden ve bu belgelerin bize sunduğu şekliyle göçer grupları yargılamak yanlış bazı sonuçlar doğurabilir. Örneğin daha önce Malatya Sancağında yaylakları bulunan Rışvan göçerlerinin kendi sahalarını terk ederek Divriği civarında yaşayan halkın canlarına ve ekinlerine zarar verdikleri bildirilmişti. Kendi otlaklarının kullanılmasından rahatsız olan yerli halkın bu şikayetleri şüphesiz, gelen göçerlerin kendi bölgelerinde yaylamalarını engellemeye yönelikti. Merkeze ulaşan şikayetler sonrası köylüler ile bahsi geçen göçerler kadı huzurunda yüzleştirildiklerinde isnat edilen suçların gerçekleşmediği ortaya çıkmıştı.³⁶⁹

Olayın bir benzeri ise Sivas'ın Alacahan civarında 1777 senesinde hırsızlık, yaralama ve adam öldürmeyle suçlanan Rışvan ve Çelikanlı göçerlerinde yaşanacaktı. Eğer tedbir alınmaz, göçerler tedib edilmez ve bölgeden uzaklaştırılmazsa alanda hiçbir canlının yaşayamayacağı söyleniyor ve işledikleri suçların cezalarını çekmeleri isteniyordu. Çünkü Rışvan ve Çelikanlı gibi göçer gruplarının Alacahan bölgesinde yaylağa çıkmalarına izin vermek demek "*Devlet görevlilerinin ve ticaret kervanlarının kullandığı bu yolun güvenliğinin bozulması*"³⁷⁰ demektir. Anlaşılacağı üzere, bu meseleyi ortaya sürerek göçer grupların Alacahan çevresinden; etraflarından uzaklaştırılması hedeflenmiştir. Nitekim 1781'de bahsi geçen göçerlerin iskânları yukarıdaki suçlar dikkate alınarak istenmiştir.³⁷¹

Faruk Söylemez'in Rışvan aşireti üzerinden yaptığı çalışmada, birçok benzeri şikayet dilekçelerinin Orta Anadolu'da bulunan birçok devlet görevlileri ve halk tarafından hemen hemen aynı hoşnutsuzlukları; ziraatle uğraşan halkın ekinlerine zarar vermeyi ihtiva ettiğini bildirmiştir. Şikayetlerde ortak nokta mahsullere verilen zarar olmakla birlikte, dilekçelerin yaklaşık aynı zamanlarda

³⁶⁸ Boğazlıyan halkı Avşarların yaylak dönüşü kendilerini zarara uğrattığını belirtmişti. Ancak yapılan tahkikat sonrası adı geçen göçer grubun herhangi bir suç işlemediği anlaşılmıştır. BOA, A.İMKT, nr, 155/71.

³⁶⁹ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, ss.56-57.

³⁷⁰ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, ss.57-58.

³⁷¹ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, s.59.

farklı farklı sancak ve kazalardan aynı göçer gruba yoğunlaştığı üzerinedir. Üstelik isnat edilen suçlar da “*aynı kalemden çıkmış gibi neredeyse kelime kelime bir birinin aynısı*” olmuştur.³⁷² Ancak burada yazarın bahsettiği bahsi geçen suçlamaların, adam öldürme, ırza tasallut gibi ağır suçlar birdirmesiyle birlikte yer, zaman ve isimden bağımsız olarak ifade edilmesi olmuştur.³⁷³ Genel ifadelerle yüklenen suçların ve yukarıda açıkladığımız üzere münferit eşkıyalık olaylarının tüm aşirete yüklenmesi ve yapmış gibi gösterilmesi muhtemel olmuştur. Bundan dolayı sorumlu tutuldukları suçların artması, başka başka kişiler ve hatta yöneticilerden gelmesi, üzerlerine asker yollanmasına sebep olmakta ve onların eşkıyalıkla sorumlu tutulup iskân kararının çıkmasına vesile olmaktadır.³⁷⁴ Suçlandıkları münferit olayların ve yaşanan bazı sıkıntıların tüm aşirete mâl edilmesi durumu çokca görülmekle birlikte Osmanlı devleti, yeri geldiğinde defalarca göçer grupları uyarılmış; kendilerine çekidüzen vermeleri babında emirler vermiş hatta aşiret müdürleri dahi kendi içlerinden çıkabilecek olası eşkıyalık hasebiyle sorumlu tutulmuşlardı.³⁷⁵

Göçerler iskân edildikten sonra iskân düzenini korumak ve tekrar yerleşikliğinin bozulmasını engellemek için göçer grupların beyleri ve aileleri bağlı buldukları obalardan ve sahalardan tasfiye edilmişlerdir. Bu bağlamda Fırka-i Islâhiye'nin ilk işlerinden birisi henüz iskân başlamadan ilgili beylere memuriyet vererek şehir dışına sürmek olmuştur.³⁷⁶ Benzeri bir uygulama, 1930'ların başlarından itibaren Rıza Şah Pehlevi'nin İran'da uyguladığı politikalarda görülür. Göçerlerin nüfuzunu kırma ve istenen politikaları uygulamak için tutuklama, topraklardan sürme, mallarına el koyma ve hatta idam etme cezaları bile seçilmişti.³⁷⁷ Göçer grupların yönetici kesimine yönelik böyle önlemler alınırken göçerlerin kendileri de, eğer itaatsizlikten sabıkalıysa obalarının

³⁷² Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.59-60.

³⁷³ Benzeri şikayetler için: BOA, A.İMKT. UM, nr, 116/2; BOA, A.İMKT.NZD, nr, 96/61; BOA, A.İMKT. UM, nr, 138/847.

³⁷⁴ BOA, A.İMKT.NZD, nr, 152/6; BOA, A.İMKT. UM, nr, 71/32; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.92.

³⁷⁵ Eyicil, a.g.m., s.107; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.65-66.

³⁷⁶ Çukurovaya hanedan ailelerin in tasfiyesi için: Sansar, a.g.m., s.85.

³⁷⁷ Tapper, a.g.e., s.466.

yakın oturma düzeni bozularak ve evleri dağıtılarak iskân edilirdi.³⁷⁸ Yukarıdaki önlemler alınmadığı zamanlarda göçer beylerin tekrar aynı coğrafyaya gelip aşiretini yanına alması ve iskân düzenini bozması işten bile değildi.

3.2. EŞKIYALIĞA NEDEN OLAN İSKÂN VE OTLAK PROBLEMLERİ

Yaylak ve kışlak arasında yıllık ritüel halinde devam eden göçler, göç güzergahında bulunan yerleşik ahalinin ekinlerine ister istemez zarar verebiliyordu. Develer, keçi ve koyun sürüleri hesaba katıldığında yüz binleri bulabilecek bir sürünün geçiş yollarında yerleşik halkla yakınlaştığı yerler şikayetlerin en çok duyulduğu alanlardı. Bunlar zaman zaman taraflar arasında kanlı çatışmalar dahi yaşatıyordu. Anlaşıyor ki devlet, her adımında büyük bir organizasyon gerektiren meşakatli işi düzene sokmak; iç huzuru sağlamaktan ziyade olayı kökünden çözmek istiyor, çareyi göçerleri iskân etmekte arıyordu.

Fırka-i İslâhiye çalışmalara başlamadan önce Adana'dan yaylaklara gidiş güzergahlarına askerler konulmuş ve çıkışlar engellenmişti.³⁷⁹ Bazı göçerler, askeri müdahale başladığı zaman, başlarındaki beyler aracılığıyla iskânı kabul etmek ve yerleşecekleri alanları konuşmak için fırka karargâhına gelmeye başlamışlardı. Tacirli göçerlerinin kethüdalarından biri olan Kara Kahya ise göçerlerin yaylaklara gitmesinin yasak olduğunu bilmesine rağmen kendi obasıyla birlikte gizli orman yollarından geçip Uzunyayla'ya varmak istedi ancak Bulanık tarafında askerlerce önü kesilince çıkan çatışma sonrası apar topar kaçmak zorunda kaldılar. Çok sayıda hayvanını ve ağır eşyalarını arkalarında bırakıp kaçan perişan olmuş göçerler, firari olarak dağlara ve araziye dağıldı. Devlet, göçerlerin ardında bıraktıkları malları almaları için haber yollasa da Kara Kahya ya tutuklanmamak ya iskân edilmemek ya da her ikisi için çağrıya

³⁷⁸ Göçerlerin iskân edilirken dağıtılmak suretiyle yerleştirme durumları, Lek ve Kırıntılı, Avşar göçerleri üzerinden açıkça görülmektedir. Çelik, a.g.t., s.41.

³⁷⁹ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.157; Kemal, a.g.e., s.291.

uymadı ve geri gelmedi. Benzeri bir durum Ulaşlı göçerlerinden iskânı kabul etmeyip hayvanlarıyla dağa kaçan Deli Halil'de de yaşanmıştı. Durumu açıklığa kavuşturmak için Tacirli göçerlerinin boy beyi Süleyman Ağa'ya danışıldı. Süleyman Ağa'nın önerisi üzerine ele geçirilen mallar Tacirli göçerlerinin eski dönem vergi borçlarına ve askerlik bakayasına sayıldı.³⁸⁰ Ayrıca Ma'rûzât ve Tezâkir'de sınırlı bir zat olduğu bildirilen Süleyman Ağa'nın, karısı tarafından boşandığı dikkat çekicidir. Zira aynı anlatı binbir güçlükle yayla yoluna çıkmaya çalışan aynı obanın insanların çektiği sıkıntıları, perişan durumunu anlatırken, obasının, beylerinin iskânı kabul edip hiçbir şey yap(a)mayacak durumda kalmasını yadırgıyor olabilir.³⁸¹

Ankara, Kayseri, Adana, Maraş ve Sivas taraflarına kadar varan göçler, memleketin dört bir yanından merkeze şikayetler olarak yağıyordu. Ankara Valisi Vecihi Mehmet Paşa'nın 1849'da İstanbul'a yazdığı bir dilekçede: yerleşik halkın bu durumdan fazlaca muzdarip olduğu, ekinlerinin, dolayısıyla geçim yollarının tehlikeye girdiği ifade edilerek bunlardan sorumlu göçerlerin vakit geçirmeden iskân edilmeleri gerektiğini bildiriyordu.³⁸²

1849'dan sonra Avşarların ve Rişvan göçerlerinin iskânından sorumlu Vecihi Paşa, bahsi geçen göçerlerin iskân edilmesi gerektiğini bildiriyor ve nedenlerini, hırsızlık ve yerleşik halka taaddî olarak sıralıyordu.³⁸³ Yerleşik halka verilen zararların önüne geçilemeyince de adı geçen göçer grupların reisleri sorumlu tutulmuş, onlardan senet alınmıştı.³⁸⁴ Yine de Vecihi Mehmet Paşa, 1849 tarihli yazısında yine benzeri suçlardan Rişvan göçerlerinin suçlu olduğunu ve bu mazarratlardan ancak iskânla kurtulunacağını belirterek Uzunyayla ve Avşarların etkin olduğunu bölgeye huzur getireceğini belirtmişti. Bu sebeple yerleşik hayata pek yanaşmayan göçerlerin iskânını tamamlamak için hile yoluna başvuruldu: İlk olarak göçerlerin olası kaçış güzergahları tutuldu ve Rişvan göçerlerinden aşirete bey olanlar ve onların oğullarıyla, kardeşleri, göçerlerin sorumlu tutuldukları eşkıyalık sonrası çalınan malların parasal

³⁸⁰ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.160, 165-167.

³⁸¹ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.167.

³⁸² BOA, İ.MVL, nr, 134/3616; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.163.

³⁸³ BOA, A. {MKT.MVL, nr, 71/32.

³⁸⁴ BOA, A. {MKT.MVL, nr, 74/74.

karşılığını temin için yapılan görüşmede bir konağa toplatıldı. Vecihi Paşa, göçerlerin ileri gelenlerine “*her ne kadar sizin bir kabahatiniz yok ise de*” deyip içinde buldukları ve göçerlerin yarattıkları sıkıntıları açıkladı. Bu durumdan kurtulmanın, toplumsal huzura ermenin ancak göçerlerin iskânıyla olacağını belirtti. Göçer ileri gelenlerine can, mal ve ırz güvencesi verilerek onları karakola teslim ettiler ve zincire vurdular. Bahsi geçen beylerin diğer göçer mensuplarına ise iskâna uymaları eğer buna mugayir tutum sergilerlerse esir tutulan boy beyi ve ailesinin öldürüleceği bildirildi. Bundan sonra Rışvan göçerlerine Ankara ve Bozok sancaklarından yerleşecekleri alanlar gösterildi.³⁸⁵

Yukarıda da görüldüğü üzere bir takım eşkıyanın işlediği suçları tüm aşirete mâl ederek sorunu çözme anlayışı ya da cezalandırma siyaseti, göçer topluluk ve devlet arasında başkaca sorunların oluşmasını kaçınılmaz kılacaktır. Bahsi geçen hileyle iskân etme örneğine benzer durumların birçok kez yaşandığı hesaba katılırsa ve nihayetinde herkesin iskânla ödüllendirildiği, (veya cezalandırıldığı) anlaşılırsa sonucun, bu politika gibi anlık ve üzerinde pek düşünülmemiş davranışlar doğuracağı aşikardır. Elbette her durumda tüm göçer topluluğunun cezalandırıldığını da söylemek yanlış olacaktır. Eşkıyalık yaptığı bilinen ve suçu sabit olanların cezai işlemleri uygulanırken sadece onların iskâna tâbi tutulduğu da oluyordu.³⁸⁶

İskân topyekûn ve başından sonuna kadar uzun bir planlama gerektiren bir iştir ya da olmak zorundadır. İskân mahalinin seçilmesi, insan ve hayvanların uyum sağlaması hatta yerleşecek halkın hayatta kalabilmesi için yeni çıkacak sorunlara, gerekliliklere önceden tedbir alınması gerekmektedir. Tüm bunlar sağlanırsa göçer üyeler asgari şartta iskân edilmiş olur. Ancak yine de bunların her biri kısa süre içinde gerçekleşeceğinden –yerleşik hayata intikal etme- göçerlerin zihinlerinde yaşayacağı travmayı ve “*eski günler*” edebiyatını dile getirmeye mani olmayacaktır.³⁸⁷

³⁸⁵ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, s.167-168.

³⁸⁶ BOA, A.İMKT. UM, nr, 116/36; A.İMKT, nr, 155/71; Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, s.169.

³⁸⁷ Kemal, a.g.e., ss.289-290; Erol Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhü*, Kapı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2019, s.17; Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, s.315.

Bir toplumsal değişimi teşvik etmek ya da herhangi bir topluma değişimi zorunlu kılmak ne kadar yukarıdan inme, sert ve kesin bir şekilde uygulanırsa başarılı olma şansı da o kadar azalır. Çünkü değişim, olayın nesnesi olan kişilerin tüm hayat sahasına ve safhasına sirayet edeceği için iktisadî ve içtimai yönden uyum sağlamanın başarılı olması beklenemez.³⁸⁸

Göçerler eğer iskân olma yönünde istekleri var idiyse de kendileri bu duruma tedricen uyum sağlamak durumundaydılar. Fırka-i İslâhiye öncesi Tacirli göçerlerinden üç-dört yüz hanenin 8-9 yıldır kısmi yerleşikliğe geçtiği biliniyor ancak halen çadırlarını terk etmedikleri görölüyordu.³⁸⁹ XIX. Yüzyıl sonrası İran'da göçerler üzerine düşünölen iskân politikası, XX. Yüzyılda doruk noktasına ulaşmış ve bizzat şah Rıza Pehlevi zamanında tüm hızıyla yürürlüğe konulmuştu. İskân kararı hızla alınmış ve göçerler cebren karara uymak zorunda kalmıştı. Ancak iyi bir planlama ve zamanlama yapılmadan gerçekleştirilmek istenen iskân girişimleri yüzünden göçerlerin ev dahi yapmalarına fırsat verilmemiş ve nihayetinde onlar bir köşede sakladıkları çadırlarını çıkarıp tümenden iskân düzenini bozmaya başlamışlardı.³⁹⁰

Göçerleri iskân ederek modernleştirme ve medenileştirme çabası, salt teknolojik ve iktisadî büyüme değildir. Birçok yönün önceden düşünölmüş, planlı bir hüviyete dönüşmesi gerekmektedir. Aksi halde iskânla elde edilmeye çalışılan başarıları elde etmek bir yana, yerleştirme politikasına tabi tutulan göçerler daha da kötüye giden durumlarla karşılaşabiliyorlardı. İlk iskânlar sonrası ortaya çıkan durumlar bunun en güzel örnekleridir. Sağlık ve eğitim sorunları, ekonomik ve sosyal uyum sağlama çabaları en çok karşılaşılan problemler arasındadır. Nitekim, Fırka-i İslâhiye sonrası iskân edilen göçer yerleşimlerinden merkeze bir çok tifo, humma ve sıtma gibi salgın hastalık odaklı şikayet ulaşmıştı.³⁹¹ Meselâ, Sovyet yöneticileri, kuzey topraklarında yaşayan göçerleri cebren iskâna tabi tuttular. İskân edilen yerli halk, yeni hayat tarzlarına uyum

³⁸⁸ Khazanov, a.g.e., s.57.

³⁸⁹ Çelik, a.g.t., s.73 .

³⁹⁰ Tapper, a.g.e., ss.472-473.

³⁹¹ BOA, DH.MKT, nr, 1677/145; BOA, DH.MKT, nr, 1684/88; BOA, DH.MKT, nr, 1690/54; BOA, DH.MKT, nr, 2024/56; BOA, DH.MKT, nr, 2028/93; Topaloğlu, a.g.t., s.56; Halkın, yaylaklarına iskânı sonrası hastalıklar artmış ve soğuktan hayvanlarının kırılmasına sebep olmuştur. Gündüz, *Danişmendli...*, ss.138-142; Özdemir, a.g.e., ss.23-24, 79;Tapper, a.g.e., ss.474-475.

sağlayamadı. Bunlar “*ya işsiz kaldı ya da vasıfsız işçi olarak ağır işlerde*” çalıştılar.³⁹² Fırka-i İslahiye sonrası ise iskân edilmiş göçerlerin ekseriyeti Çukurova’da elleriyle kök sökme işlemleri gibi mevsimlik işlerde çalışmışlardır.³⁹³

Peki iskân yapılacaksa ve eğer bu dönüşüm, tarihin o safhasında zorunluysa nasıl olmalıdır yahut olmalıydı? İskânın nasıl olacağı elbette bu tezin konusu değildir ancak iskânın bu şekliyle gerçekleştiği için ortaya çıkardığı problemler, eşkıyalık olarak teşekkül edebilecek tepkileri itibariyle bizim konumuz olacaktır. Khazanov, iskânla elde edilecek başarıları devletler açısından ele aldıktan sonra dönüşümün nasıl olması gerektiğini sorgular. Modernleştirme ve onları, çağdaşlarının dünyasına dahil etme fikrini en başta yadırgamaktadır. Çünkü bir toplumun bundan sonrası hakkında fikir verirken onlar yerine düşünme fikri hatalıdır. Hele ki işin içinde özne görevi görenlerin hiç fikri sorulmamış olsun. İletişim kurmak ve iskâna tabi tutulacakları bu değişim sürecine dahil etme elzemdir. Ancak bu şekilde, bahsettikleri medeniyetin nimetlerinden yararlanı hale gelecekleri hayat tarzını kabullenebilirler ve düşüncelerinin sorumluları bir ölçüde kendileri olurlar.³⁹⁴ Ancak hem Rusya ve İran hem de konumuzu oluşturan Osmanlı dünyasında göçerlerle bu anlamda kurulan iletişim maalesef sadece kendilerine sunulacak belirli alanlar içinde yerleşecekleri bölgelerin seçimiyle sınırlı kalmıştır.

Aksi halde iskânın cebren yapılması daha başlangıçta sorunlar çıkartacağı için iki tarafa da zarar vermesi kaçınılmaz olacaktır. Rakka, Kıbrıs, Ayas, Berendi ve Kınık iskânlarının bozulması, Fırka-i İslâhiyenin tehlikeye girmesi ve hatta Şah Rıza Pehlevinin izlediği iskân politikası sonrası göçerlerin %75’e varan hayvanlarını kaybetmesi bundandır.³⁹⁵ Neticesinde zor kullanılarak yapılan

³⁹² Khazanov, a.g.e., ss.54-55.

³⁹³ Özdemir, a.g.e., s.24.

³⁹⁴ Romalıların göçerleri iskân ederek onları medenileştirme fikri yaklaşık on beş asır sonra Padişah Abdülmecit tarafından da yineleneyecektir. Zira, göçer hallerinden kurtarılsalar ziraat, sanat ve ticaretle uğraşarak medeniyetin nimetlerine açık hale geleceklerdir. Khazanov, a.g.e., s.342; Saydam, a.g.m., s.225.

³⁹⁵ İran iskânları sonrası durum için: Khazanov, a.g.e., ss.62-63; Fırka-i İslahiye sonrası çıkan ayaklanmalar, Ahmet Bey ve Yusuf Ağa isyanı için: Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.181, 186-189; Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, ss.181-192; Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21-39*, s.183; Çelik,

yerleştirmelerin uzun süreli ve kalıcı olmadığı görülecektir. Göçerlikten yerleşik hayata intikal ettirilen grupların durumlarını daima geçici olarak addetmeleri ve ilk fırsatta kaçmaları bunun kanıtıdır. ³⁹⁶

Göründü de Hemite'nin kalesi
Hiç gitmiyor aşiretin belâsı
Yıkılıp Yarsuvat viran kalası
*Bu yıllık da burada kalsın elimiz*³⁹⁷

Hemite kalesi ve Yarsuvat civarı, Bozdoğan göçerlerinin iskân edildikleri mâhallerdi. ³⁹⁸ Bozdoğan göçerlerine, Avşarlılarda olduğu gibi, Fırka-i Islâhiye'nin yaptığı iskânların zor geldiği, onların *ıslahattan hoşnut olmadıkları*³⁹⁹ anlaşılmaktadır. Zira, Fırka işlerini tamamladıktan ve göçerleri iskân ettikten tam bir yıl sonra Bozdoğan göçerleri, *terk-i âdet pek güç olduğundan ...çadırlara çıkmak ...dağlara dağılmak üzere...* kendilerine ekmeleri için verilen pamuk ekinlerinin hasadını yapmadan *yaylaya gidip avdet* (dönüş) etmiyorlardı.⁴⁰⁰

Yerleşikleşme sonrasında göçer grupların hem psikolojik hem de sosyal yönden zorluklarla karşılaşması görülmektedir. Geleneksel değerlerinden uzak ve hayat tarzlarında yaşanan köklü değişikliklerle birlikte yeni hayata uyum sağlamak zor olduğu gibi içinde buldukları dünya görüşleri ise yaşadıkları dünyanın bir diğer konukları olan yerleşikler safına girmeye de engel teşkil eder. ⁴⁰¹ Yerleşik hayatın önündeki engeller, sadece iskâna tabi tutulan göçerlerin yeni hayat tarzlarına uyum sağlamakta güçlük çektikleri dünya görüşleri ve uyum yetenekleri değildir: herhangi bir göçer grubun bağlı bulunduğu aşiret sisteminden kopup, emniyet duygusunun daha az hissedildiği daha bireysel bir dünyada yaşamaya çalışması hatta bir dönem hasım oldukları toplulukların

a.g.t., s.41, 146-147; Rakka için: Çelikdemir, a.g.t., ss.38-39; Ayas, Berendi ve Kınık örneği için: Tatar, a.g.t., s.173-174.

³⁹⁶ Khazanov, a.g.e., ss.179-180.

³⁹⁷ Göçerlerin iskân durumunu geçici addettiklerine dair güzel bir örneği teşkil etmektedir. Doğaner, a.g.t., s.638.

³⁹⁸ Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21 39*, s.204; Yavuz, a.g.e., ss. 81-82.

³⁹⁹ Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21 39*, s.203; Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât*, s.197.

⁴⁰⁰ Ahmet Cevdet, *Tezâkir 21 39*, s.208.

⁴⁰¹ Khazanov, a.g.e., s.316.

içine yerleştirilmesi, o grubun mensuplarının kendilerini huzursuz hissetmelerine yol açabilmektedir. 1848-49 Bozok iskânında Avşarların bir dönem hasım oldukları, yağmaladıkları Bozok tarafına iskânı aynen yukarıdaki örnekleri doğrulayacak şekilde gerçekleşmiştir. Göçer halkı yakınlarında istemeyen yerleşik ahali göçerlere saldırmış ve bazılarını da öldürdüğü olmuştur.⁴⁰² Bahsi geçen iskânla eşkıyalıkla suçlanan göçerler Yozgat ve çevre bölgelere dağıtılmıştı. Göçerlerin iskân edildiği bölge zamanında birçok göçerin gasp ve yağma hareketlerine maruz kaldığı için yeni yerleştirilecek göçerlere karşı husumet beslemekteydi.⁴⁰³ İskân sonrasında göçerlerin çekeceği sıkıntıların yanında vergi memurlarının kötü muamelesi ve göçerlerin atlarına el koyma durumu anlatıldığı üzere onların en çok canlarının yandığı ve iskândan kaçınmak istedikleri noktaydı.

*Bütün iskân oldu da Avşarlar, Kürtler
Yürekten mi çıkar şor acı dertler
Mezete döküldü boynu uzun atlar
At vermemiz iskânlıktan zor oldu.*⁴⁰⁴

...

İskâna engel teşkil eden örneklerle birlikte göçerlerin en çok zorlandıkları engellerden biri –yeni iktisadî hayata uyum sağlamaktan bağımsız olarak– yerleştirildikleri ekolojik çevrelerdir. Çukurova'nın zengin toprakları bir yana bırakılırsa yayla arazilerine yerleştirilen göçerler için bu sıkıntılar hâlen devam etmektedir.⁴⁰⁵ Göçer ekonominin tarıma alternatif olarak, tarıma elverişsiz ortamlarda çıktığı hesaba katıldığında tarıma elverişli sahaların önceden kapıldığı ve kendileri de eski otlak arazilerine; göçer ekonominin yaşadığı alanlara yerleştirildiği görüldüğünde yaşayabilecekleri sıkıntılar daha iyi anlaşılır.⁴⁰⁶ Rakka'nın Belih nehri gibi birkaç bölgesi hariç göçerlerin

⁴⁰² Bozok taraflarına iskân ettirilen Avşarların iskân düzenini bozmaları sonrası yapılan tahkikatta yerli ahalinin eki husumetlerini hatırlayıp göçerlere saldırdıklarını hatta ırzlarına tasallut ve öldürme eylemine girşmeleri sonrası avşarların iskân düzenini bozduklarını belirtmişlerdir. BOA, A.İMKT. UM, nr, 120/40; Saydam, a.g.m., s.228; Akın, a.g.m., ss.229-230.

⁴⁰³ Bakınız bir önceki dipnot.

⁴⁰⁴ Önder, a.g.e., ss. 12-13; Akın, a.g.m., s.229.

⁴⁰⁵ Özdemir, a.g.e., s.23.

⁴⁰⁶ Khazanov, a.g.e., s.317.

yerleştirildiği bölgeler, Fırka-ı Islâhiye sonrası Avşarlar başta olmak üzere eski yaylak alanlarına yerleştirilen göçerlerin ekseriyeti bu minvaldedir.⁴⁰⁷

İskân konusunun bu kadar yinelenmesinin sebebi, bahsi geçen uygulamayla sık sık karşılan göçerlerin bundan olabildiğince kaçınmaya çalıştığı ve bu kaçınmanın nihayetinde göçer grubun eşkıyalığıyla ya da eşkıyalık yaptığı iddiasıyla anılmasına yol açmasıdır. Kısaca, göçerlerin iskân meselesi eşkıyalığı kolaylaştıran ve buna neden olan saiklerden biridir.⁴⁰⁸ XVII. Yüzyılın sonlarından tâ XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, göçerlerin iskânının gündemde tutulduğu ve bu süre zarfında bazı göçerlerin onlarca kez aynı politikayı deneyimlediği ve bu duruma uyum sağlayamadığı hesaba katılırsa iskân meselesinin eşkıyalığa sebep olan yanları daha rahat görülür.⁴⁰⁹ “*Ferman Padişah’ın Dağlar bizimdir*” söylemi sadece Dadaloğlu’nun ve onun içinde bulunduğu Avşarların iskân politikasına bakış açısını yansıtmakla kalmaz. Bozdoğan göçerleri de kendi düzenlerinin bozulmasının, darma dağınık yaşamalarının sebebinin; bir dönem hükmettikleri padişahların şu an kendilerine hükmetmeleri nedeniyle olduğunu, kendilerine kıran girdiğini belirtmişlerdir. Onlara göre: “*o gün bugün aşiretlik halimiz tükenmiş, tümünden perişan olmuşuz*”dur.⁴¹⁰ Çünkü göçerler iskân kararıyla neredeyse tamamen uzak oldukları bir yaşam tarzına ve onun sorumluluklarına maruz kalmışlardır. Elbette bunun sancıları karşılaştıkları her yeni şey’de kendini gösterecektir.

Kars-ı Zülkadiriyye (Kars-ı Maraş, Kadirli) halkı Fırka-i Islâhiye’den sonra bölgeye yerleşmişler ve büyük sıkıntı çekmişlerdir. Yazın artan sıcaklıklar halkın tuğladan ve taştan evlerini bırakıp *huğ* tarzında toprak ve saplardan yapılan konutlara gitmesini zorunlu kılmıştı. Ancak tek sıkıntı sıcaklık değildi. Elbette halk iskâna da henüz alışmamıştı. Ancak sıcaklığın katalizör etki yaptığı sağlık sorunları daha da hissedilir oldu. Özellikle Savrun Çayı’nın taşması bölgede bataklıkları hayli genişletmiş ve sıtma hastalığı fazlaca görülür olmuştu.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Orhonlu, a.g.e., s.76; Çelikdemir, a.g.t., s.39; Özdemir, a.g.e., s.23.

⁴⁰⁸ Öztürk, a.g.m., s.984.

⁴⁰⁹ Kaya, a.g.e., ss.99-102; Özdemir, a.g.e., s.58.

⁴¹⁰ Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, ss.390-391.

⁴¹¹ Türkmen Ali olarak ağıtta geçen karakter, sıtma hastalığı yüzünden gençliğini yaşayamadan yitip gitmişti. Doğaner, a.g.t., s.489.

Şehirlerde dahi içme suyu sıkıntısının hissedildiği söylenirken kırsal kesimde halkın ne gibi zorluklar çektiği anlaşılabilir. Aşağıdaki şiir de bunu doğrular niteliktedir. Nitekim 1865 iskânıyla zar zor oluşturulan iskân başarısı 1889'da tehlikeye girmiştir. Öyle ki iskândan 10 yıl sonra 950 hane olan yerleşim 150'ye inmişti. 15-20 sene önce 50.000 lira değeri olan kaza aşarı yaşanan olaylardan sonra 3.000 liraya düşmüştür.⁴¹² Tacirli göçerlerinden Ömer'e atfedilen şiirde, Fırka-ı Islahiye sonrası iskân bölgesinde yaşayanların en temel gereksinimlerde ve doğal çevrede hissettikleri sıkıntılar dile getirilmektedir:

*Garbisi eser de buharı çöker
İçilmez suları; yosunu kokar
Yatılmaz geceler üvezi sokar
Çevrildi bunaldı bizim ilimiz.⁴¹³*

*Çukurova yana yana ört olur
Her sineği bir alıcı kurt olur
Eller göçer yüreğime dert olur
Kalk sürmelim yaylalara göçelim⁴¹⁴*

3.3. EŞKİYALIĞA NEDEN OLAN İDARİ VE EKONOMİK PROBLEMLER

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü sıkıntılı ortamdan kurtulma ve çarelerinden biri olarak düşündüğü iskân siyaseti, ve bunun kazanımlarının nedenlerini ve devlet tarafından zaruretini anlarsak göçerlere devletin olası ve sonradan istemsizce meşrulaştırılmış (eşkıyalık söylemini) tutumunu görürüz. Göçerleri her fırsatta iskân etmekte kararlı olan devlet, onların, XVII. Yüzyıl sonrası hal ve hareketlerini yerleşik halk ve yerel yöneticiler üzerinden düzene karşıt olarak

⁴¹² Kırpık, a.g.m., ss.431-435.

⁴¹³ Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*, s.332; Ayrıca bir benzeri için: Doğaner, a.g.t., s.638.

⁴¹⁴ Doğaner, a.g.t., ss.468-469.

görme ve telakki etme eğilimine girmiştir.⁴¹⁵ Tüm bunlar, göçerliğin klasik Osmanlı toplumu içindeki mevcudiyetinin önemini yitirdiğinin yahut yeni bir görünüş alarak ancak var olabileceğinin göstergeleridir. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı ortamdan kurtulmak ve öne sürülen şikayetleri engellemek konusunda iskânla sağlanacak toplumsal huzur ile hazine getirisi kazanımları azımsanmayacak kadar önemlidir. Yaşanan sıkıntılar neticesinde topraklarını terk eden köylü ahaliye karşı gösterilen anlayış ve esnek davranış, göçerlere aynı şekilde sirayet etmemiştir. Ülkenin belli başlı sıkıntılarının kaynağı olarak görülen göçerlerin, ve nihayetinde onların iskânıyla asayişe katkı sağlamak ve yapacakları zirai üretimle hazineyi güçlendirmek hedeflenmişti.⁴¹⁶ Devletin aklında, göçerlerin olası zararlarına önlem olarak alınan tedbirler dışında iskân cezası nihai olarak vardı. Kuşkusuz bu durum Osmanlı Devleti, yöneticileri ve mahzun halk açısından açıklanabilir ve belirli çerçeveler dahilinde anlam kazanabilir. Ancak yüzyıllardır böyle yaşayanların hayat tarzlarını değiştirmeye zorlamak-hareketlerini kısıtlayarak onları kötünün iyisine mahkum etme düşüncesi o kadar kolay kabul görmeyecektir. Bahsi geçen kabullenmiş ve neticesinde oluşacak mukavemet, daha önce olmadıysa da böyle bir hâl vukuunda, onların eşkıyalığa tevessül ettikleri şekilde telâkki edilmelerine yol açacaktır. Belki de bu şekliyle istenilen, arzu edilen yerleştirme politikasına meşruluk kazandırılacaktır.

Rakka'ya iskân edilmeleri kârarı çıkan ve bölgeye götürüldükten sonra firar eden gruplar arasında Çeçeli göçerlerine tabi yüzlerce eşkıya diğer Rakka firari gruplarından Mamalı, Kırıntılı, Kızılca Şarlı, Pehlivanlı gibi göçer gruplarıyla birleşerek 500'den fazla bir eşkıya grubu oluşturduğu iddia edilmiş ve bahsi geçenler zorla yerleştikleri bölgelere “*buralar bizim kışlaklarımız*” diye konmuşlardı.⁴¹⁷ Aslında şekavetle anılan bu grupların Sivas ve Çankırı bölgesindeki arazilere kışlamak için gittikleri ve araziye cebren yerleştikleri dışında başka bir mazarratlarının vuku bulduğu, haklarındaki şikâyete

⁴¹⁵ 1846-52 Bozok iskânlarından sorumlu Vecihi Paşa'nın şu sözleri yerinde olacaktır: Avşarlar ve Rışvan göçerleri iskân edilince yerleşik halk zarardan kurtulurken devlet vergi gelirlerini artıracaktı. Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, s.172, 187.

⁴¹⁶ XVII. Yüzyılda başlayan “*Osmanlı iskân siyaseti tamamen iç bünyeyi tamir etmekten ibaret olmuştur.*” Orhonlu, a.g.e., ss.29-33.

⁴¹⁷ Çelikdemir, a.g.t., ss.42-43.

yansımamıştır. Metinden anladığımız kadarıyla şaki olarak anılmalarının nedeni, firari olmaları ve kışlak arazilerine izinsiz yerleşmeleri idi. Göçer grupların, sosyo-ekonomik düzenleri ve hayatları için yapmaları zorunlu eylemleri görmezden gelerek onları istenilen kalıba sokmaya çalışmak ve onların da buna karşı çıkmaları, yukarıda görüldüğü gibi, eşkıyalık yapmakla suçlanmalarına yol açıyordu. Bazı istisnai ve acımasız örnekler eşkıyalık olarak nitelendirilirken, yukarıdakine benzer eylemlerin de eşkıyalık kapsamına sokulduğu görülmektedir. Meşru bir gerekçesi olmasa dahi kendince haklı görülecek saiklerle kışlak arazilerinin işgali ile asker öldürmeye kadar varan bazı eşkıyalık davranışları aynı sıfatla anılır olmuştur. Birçok örnekte ...*kışlamak bahanesiyle*⁴¹⁸, ...*şiddetli kış sebebiyle*⁴¹⁹ ya da *kendince haklı sebeplerle, bu eyleme girişen*⁴²⁰ ... *eşkiası* derhal cezalandırılmalı ve gerekli önlemler alınmalı denilmiştir. Bir sonraki aşamada bahsi geçen göçerin, yaptığı davranışa tekrar yönelmemesi için caydırıcılık amacıyla nezre bağlanması yoluna gidilmiş, tekrar durumlarında ise iskânla cezalandırmanın önü açılmıştır.⁴²¹ Yukarıda da gösterildiği üzere cezai yaptırımların iskân derecesine vardığı durumlarda, suçun şiddetinden daha çok ne kadar tekrar ettiği ve eşkıyalıkla anılmanın yeterli olduğu anlaşılmaktadır.

Akcakoyunlu göçerleri kışlaklarını haksız yere İfraz-i Zülkadiriyye göçerlerine iskân sahası olarak kaybetmişti. Tepkilerini yeni yerleşen halkı korkutarak, bazen de *Sünme* denilen evlerini yıkarak ya da iskândan sorumlu yöneticileri tehdit ederek göstermişlerdi. Bu kararın üzerinden henüz çok geçmemişken bu sefer de daha önce eşkıyalıkla anılmayan Akcakoyunlu göçerlerinin Rakka'ya iskânları emredilmişti.⁴²² Osmanlı Devleti sefer ihtiyaçları için gereken deve gibi geri hizmetinde kullanılacak talepleri ihtiyaç duyduğunda göçerlere iletiyor ve göçerler develeri, belirli görevlilere belirlenmiş zamanlarda teslim ediyorlardı. Daha önce, 1715 yılında kendilerinden 100 kadar deve talep edilmiş ve

⁴¹⁸ BOA, A.ŞMKT, nr, 155/71, 2.Belge.

⁴¹⁹ BOA, DH.MKT, nr, 323/30.

⁴²⁰ Kışlak, otlak, yaylak bahanesiyle vs gibi ekonomileri gereğince yaptıkları kanuna aykırı hareketler için: Tatar, a.g.t., ss.173-174, 296.

⁴²¹ Nezre uymayıp iskânla cezalandırma ya da eşkıyalık ve himaye sonrası iskânla cezalandırma için: Tatar, a.g.t., ss.45-46, 147-148.

⁴²² Tatar, a.g.t., ss.174-179.

Akcakoyunlu göçerleri bu talebi karşılamıştı. 100 deve talebinden yaklaşık 11 yıl sonrasında 1726 yılında İran seferi için deve talebi gelmiş ancak talep edilen deve sayısı 10 kat artmıştı. Akcakoyunlu göçerleri istenilen 1000 deveyi karşıla(ya)mayınca Rakka'ya iskânları emredilmişti.⁴²³

Benzer sıkıntılar Çerkez muhacirlerinin Avşarların 300 yıllık yaylak arazileri olan Uzunyayla'ya yerleştirilmesiyle de ortaya çıkmıştı. Yaylak arazisinin zorla ellerinden alınması, Avşarların hâlen göçer hayat sürdürürken ve iskân edilirken Avşar-Çerkez arasında görülen çatışmaların en büyük nedenidir. Arşiv vesikaları Avşarlar üzerinden incelendiğinde XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra büyük oranda Çerkez ve Avşar çekişmesine rastlanılmaktadır.⁴²⁴ Hatta Uzunyayla'da kaybettikleri yaylalar ve Çerkezlerle mücadeleleri birçok şiire ve ağıta konu olmuştur.⁴²⁵ Çerkezlerin bölgeye girmesiyle, daha doğrusu göçerlerin yaylaklarını başka bir halka kaybetmesiyle birlikte Çerkez odaklı saldırılar ve eylemlerin arttığı görülmüştür. Receplü Avşarlarının eşkıyalık bağlamında diğer göçerlere nazaran daha fazla nam saldıdığı bir gerçek olsa da herhangi bir yerleşik halk üzerine bu kadar yoğunlaşan eylemlerin neden olduğunu görmek için yaylakların kaybedilmesi bağlamı önemlidir.⁴²⁶ Çünkü XIX. Yüzyılda dikkat çeken hususlardan biri devletin savaşlarda yaşadığı büyük toprak kayıpları sonrası bölgeye sığınma ve yerleştirme için getirilen muhacirler ve göçmenlerdir.⁴²⁷ Kaybedilen topraklardan kaçan milyonlarca müslümanın bir kısmı da göçerlerin uzun yıllardır yaşamakta oldukları sahalara iskân edilecektir. Kafkas ve Kırım coğrafyasında 1806-1810-1812-1816-1819-1822-1827-1828 ve 1829 yılları arasında aralıklarla gerçekleşen büyük göç dalgaları özellikle Kırım savaşı ve Çerkez direnişinin 1864'te kırılması sonucu en yüksek noktaya

⁴²³ Akcakoyunluların, verilen talebe itaat etmemesi üzerine Rakka'ya sürülmesi emri verilmiştir. Tatar, a.g.t., s.297.

⁴²⁴ Bakınız 334.Dipnot; Akın, a.g.m., ss.232-233.

⁴²⁵ Paşabeyoğlu, a.g.e., s.30; Özdemir, a.g.e., ss.65-69.

*"Bugün ben bir rüya gördüm
Eskisinden beter derdim
Uzunyayla dede yurdum
Çerkez kazık çaktı m'ola"*

⁴²⁶ Receplü Avşarlarının kötü namı için: Tatar, a.g.t., ss.295-296; Taş, a.g.t., s.22.

⁴²⁷ Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, ss.12-13.

ulaşmıştır.⁴²⁸ Yerleştirilecek Nogay ve Çerkez muhacirlerinin özellikle göçer ahalinin yaşadığı yaylak ve kışlakları mekân tutmaları, görüleceği üzere uzun yıllar sürecek çekişmeleri doğuracaktır.⁴²⁹

Fırka-i İslâhiye'nin ıslahat alanında bulunan Adana'ya 1859 yılında 8.755 Nogay muhaciri yerleştirilmiştir. Diğerleriyle birlikte Adana'ya getirilen göçmen sayısı 19.918'i bulacaktır.⁴³⁰ Çerkez ve Avşar çekişmesinde gördüğümüz yaylak mekanının önemi bu sefer de Ceyhan nehrinin sol tarafında kışlayan Tacirli ve Cerid göçerlerinde karşımıza çıkacaktır. Ceyhan nehrinin kıyılarına Kırım muharebesinden sonra Rusya'dan üç bine yakın Nogay muhaciri yerleştirilmiş ve onlara birçok köy kurulmuştur.⁴³¹ Bölgeye, nehrin iki yakasına Nogay muhacirlerinin yerleştirilmesi zaten değerli olan kışlak alanlarının ellerinden alınması anlamına geldiğini bilen Tacirli ve Cerid göçerleri için infial yaratmıştır.⁴³² Bu vesileyle yerlerinden Nogay muhacirlerini kovmak için birçok saldırı girişimi Tacirli ve Cerid hatta zaman zaman Avşarlar ve Lekler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tacirli ve Cerid göçerlerinin hayvanlarını kışlattıkları alanları kaybetmesi bir dizi sıkıntılara yol açmış ve yeni yerleştirilen Nogay muhacirleri saldırıların hedefi olmuştu. Benzeri bir sıkıntı, yaylakları Maraş'ta bulunan Tacirli göçerlerinin yine başına gelecekti. Elbistan tarafına Göksun, Mağara gibi yerlere uzun süredir yaylamağa giden Tacirli göçerlerinin yaylak alanları yakınlarına göçmenler yerleştirilmek istenmektedir.⁴³³ Kışlakta cereyan eden saldırılar bu sefer de bölgeye yerleştirilecek halkın başına gelecektir. Ancak diğer yandan kışlaklarının bir kısmını kaybeden Tacirli aşireti şimdi de yaylaklarından olma tehlikesi yaşamaktadır. Bununla birlikte daha önce de bahsedildiği üzere Tacirli göçerlerinden, yaylağa çıkışta ve kışlağa inişte sürekli vergi talep edilmesi,

⁴²⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s.69, 81, 88-91; Çelik, a.g.t., ss.36-37.

⁴²⁹ Nogay muhacirlerine taaddiler için: BOA, A.İMKT. UM, nr, 406/76; BOA, A.İMKT. UM, nr, 432/27; BOA, A.İMKT. UM, nr, 440/37; BOA, A.İMKT. UM, nr, 479/28; BOA, A.İMKT. UM, nr, 528/85; Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, ss.26-27.

⁴³⁰ Çelik, a.g.t., s.37.

⁴³¹ "Nogaylar, yazın aşiretlerin yaylaklarında olmaları dolayısıyla saldırıya karşı karşıya olmamakla birlikte, kışın Tecirli eşkiyasının şerrinden kendilerini ancak silahlarıyla muhafaza ederlerdi." Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.142.

⁴³² Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.124, 190; Taş, a.g.t., s.51.

⁴³³ Polat, a.g.m., ss.706-707.

göçerlerin devlete güvenini bir kez daha sarsarken bir süre sonra hiç vergi vermemesine de neden olduğu düşünülebilir. Elbette göçerlerin vergi vermemek için diğer bir yerde daha önce vergilerini ödediklerini bildirmesi, bir nevi kurnazlık yaptıkları olasılığını da akla getirebilir. Ancak bu şikayetlerin yinelenmesi ve bölgede yerel yöneticilerin benzeri suçlardan sabıkalı olması Tacirli göçerlerinin iddialarını güçlendirmektedir.⁴³⁴

Yerel yöneticiler ve göçerler arasında önem teşkil eden meselelerden biri, vergilerde ortaya çıkan *bid'at*lardır.⁴³⁵ Tahrir defterlerinde tayin olunanlardan başka fazla vergi tahsil etme çabası yahut bu vergileri alabilmek için göçerlere suç isnat etme her ne kadar göçerlerin ellerinde bulunan “temessük”lerini ibraz ederek geçersiz kılınabiliyorsa da bu şekilde rencide edilen, mahkemeye çıkarılmadan hapse atılanlar hesaba katıldığında ne gibi sıkıntılar doğurabileceği anlaşılır.⁴³⁶ Benzeri hatalar, devlet ve göçer gruplar arasındaki ilişkileri

⁴³⁴Zulüm ve rencide edici davranışlar olarak da adlandırılabilir. Bunun gibi vergi talepleri, kanunun belirlediğinden fazlasını talep etme, defterde olmayana isteme (*bid'at*) olarak gerçekleşebilirken verilmiş bir verginin tekrar istenmesi; çifte vergilendirme şeklinde de yukarıdaki örnekte olduğu gibi karşımıza çıkabilmektedir. Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2016, s.232-233. Klasik dönem kânunnâmelerinde bu hususta sıkça atıflarla karşılaşılmaktadır: “İstanbul ve Akçe Koyunlu kassâbları ve celebkeşleri ve sâir yerler kassâbları ve celebkeşleri, yılda bir kerre Abril’de ellerinde bulunan koyunların eğer o yıl içinde Abril’de resmi bitdüğüne hüccetleri bulunursa, ummâl bunlardan tekrar koyun âdetin taleb etmeye.” Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 2.Kitap...*, s.55; Polat, a.g.m., s.710; XVI. Yüzyılda Erzurum ve Pasin sancaklarında *kızılbaş taifesi*’nden resm-i yaylak adıyla hem buldukları yerlerde hem de çıktıkları yaylaklarda vergi talep edilmişti. Ahalinin yeni taleplerle karşılaşması onları zor durumda bıraktığı gibi yerlerini terk edip başka alanlara gitmelerine vesile oluyordu. Sıkıntının merkeze bildirilmesi sonrası bahsi geçen göçerlerden sadece yaylaklarından çıkışta vergi almaları havâss-ı hümayun emînlerine ve sancakbeyi adamlarına bildirildi. Başarır, a.g.m., ss.259-260.

⁴³⁵Eyaletlerde kontrol gücü bir takım sebeplerle gevşediği zamanlarda yönetici kesim durumu suistimal etme eğilimi göstermiştir. Ya da içinde bulunulan kötü şartlar *ehl-i örfü* bu duruma sürüklemiştir. Bundan dolayı yönetici kesim, kanunun kendilerini sorumlu tuttuğu vergilerden ziyade vergiler almaya yeltenerek reâyâyı zor durumda bırakmıştır. Sonradan çıkarılan adetler yahut Hz. Muhammed zamanından sonra ortaya çıkan değişiklikler anlamına gelen *bid'at*; sonradan türeyen kanunsuz talepleri ifade etmektedir. Bu kapsamda Adâletnâme devreye girmektedir. Buna göre Adâletnâme, bir takım haksızlıkları, Padişahın yasaklarını halka ve görevlilere bildiren, kanunun hilafına tutumları engellemeyi amaçlayan beyannâmelerdir. “Adâletnâme’nin gayesi ‘hilâf-ı şer’ ve kanûn ve muğâyir-i emr-i hümayûn ibdâ olunan *bid'at leri bil-küllüye ref*” etmektir. Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, Belgeler, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 2, S. 3-4, Ankara, 1967, ss.51-52, 53, 56; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap...*, s.99; Murat Tuğluca, a.g.e., ss.199-200.

⁴³⁶Gündüz, *Danışmendli...*, s. 59; Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.88. Ayrıca, Temessük için bu hususta bkz. Murat Tuğluca, a.g.e., s.195.

etkileyebileceği gibi göçer grupların daha da asileşmesine ve etrafa zararlar vermesine sebebiyet verdiği de oluyordu.⁴³⁷

Danişmendli mukaata'sının 1718-1719 tarihinde birden fazla malikâneye tahsis edilmesi sebebiyle bazı göçer grupların eşkıyalığa giriştiği gözlemlenmiştir. Bunun üzerine tekrar voyvodaliğe geçilmesi istenmiş, eğer bu mümkün değilse malikânenin askeri sınıfa mensup güvenilir bir kişiye verilmesi rica edilmiştir. Bunlarla birlikte yaylak-kışlak sahalarında rahatsız edilmemeleri, üstlerine gidilip yiyecek ve yemlerine el konulma tehlikesi yaşamamaları dile getirilmiş, eğer bu engellemeler yapılmazsa “*dağılmalarına sebep*” olacağı bildirilmiştir.⁴³⁸

Haksız vergi talepleri göçerlerin baş kaldırmasına ve yeni intikal ettikleri iskân düzenini bozmalarına yol açmaktadır. Bahsi geçen istekler, göçerlerin ekonomik olarak zor duruma düşmesine, onları kendi sınırları dışına çıkartarak meşruluklarını kaybetmelerine yol açabilmektedir. Burada karşımıza çıkan asıl sorun, Osmanlı Devleti tarafından her yıl alınan olağan vergiler dışında yeni ek vergiler ve haksız yere fazla vergi talebinde bulunan yerel yöneticilerin davranışlarıdır.⁴³⁹ Halka yükledikleri kanun dışı vergilerin göçer nezdinde kabul görmeme tutumu, zamanla yerini, bu ve benzeri devlet taleplerinden kendini soyutlamaya ve yerini yurdunu bırakarak farklı alanlara dağılmaya; nihayetinde de göçerlerin bir firari olarak eşkıya statüsüne girmelerine neden olmaktadır.

Merkezi otoritenin zayıflaması, vergilerin ağırlaşması ve haksız vergi taleplerinin halk üzerinde etkisini hissettirmesi, asayişsizlik gibi nedenlerle zaten var olan toplumsal düzendeki bozukluklar gittikçe hissedilir olmuş ve XVII. Yüzyıl sonlarından başlayarak göçerlerin daha da itaatsiz davranışlar sergilemesine neden olmuştur. Elbette bu değişimden göçerler de nasibini almıştır. Kendi kaynakları az olduğu ve kendilerini ifade yolları pek mümkün olmadığından kaynakların yansıttığı ölçüde öyle ya da böyle düzen bozukluğunun mimarlarından telakki edilip iskân cezasına tabi kılınmışlardır. Devlet ise

⁴³⁷ Üner, a.g.e., s.33; Orhonlu, a.g.e., s.41; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.33.

⁴³⁸ Gündüz, *Danişmendli...*, ss.74-75.

⁴³⁹ Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s. 76.

bozulan toplumsal yapıyı ve göçebe düzenini yeniden inşa etmekten ziyade rasyonalist önlemler yerine sindirici yollar seçmiştir.⁴⁴⁰

Yönetim merkezinden Ankara'ya gönderilen 1858 yılına ait bir yazıda, yerel memurların, Rışvan göçerlerinin iskânı sırasında fazla vergi talep ettikleri itiraf edilmektedir.⁴⁴¹ Yerleşikliğe geçirilmeye çalışılan gruplardan geçmiş vergi borçlarının acısını çıkarırcasına talepler, nihayetinde iskâna yeni intibak etmiş olanlara, ileride bir daha yerleşmeye yanaşmamak için neden vermekle kalmıyor; var olan bölgesel huzur da bu vesileyle firariler yüzünden bozuluyordu. Ekonomik olarak kendilerine pek de yakın olmayan bir sisteme dahil olmak başlı başına bir gelecek kaygısına yol açmaya yeterli iken, göçerlerin firari statülerinin devam etmesi, kanunsuzca dolaşmaları, yakalanınca nezr ücretlerinin tahsilatı ve yenisinin yapılandırılması gibi unsurlar, ister istemez iskân ve sonrasında girecekleri yükümlülükler açısından göçerleri benzeri değişikliklerden uzak tutmaktadır. Bu uzaklığın süresi ve karşı koyma durumu ne kadar fazlaysa eşkıya olarak anılmaları da o kadar fazla olacaktır. Eşkîyalık yaptıkları iddia edilen ya da eşkıyalık yaptığı tespit edilen grupların bir müddet sonra iskân cezasıyla karşılaştığı bilinmektedir. Eşkîyalık sonrası iskânla cezalandırılan, yerleştirilen halkın, devletin bazı yeni iskân politikalarına tabi tutulduğu olmuştur. Yeni yerleştirilenlerin geçmişe dönük vergi borçları için hayvanlarının satılmasını,⁴⁴² mezata dökülmesini,⁴⁴³ taş evi zorunlu tutup eski ev türlerinin yasaklanması ve yakılması, silah kuşanmak ve at binmenin yasaklanması gibi önlemlere tabi tutulmaları göz önüne alınırsa, iskân tehlikesiyle karşılaşmış ve bundan bir şekilde kurtulmuş göçer grupların tekrar aynı sıkıntılara girmemek için nasıl tepki verecekleri anlaşılabilir.⁴⁴⁴ Kaldı ki bunlar, kendi kimliklerinden kopuşu simgeleyen bir psikolojik çöküşten bağımsız harici değişimle sınırlıdır. Terazinin diğer tarafındakiler de hesaba katıldığında basit olarak görülen bir

⁴⁴⁰ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, s. 77.

⁴⁴¹ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, aynı yer.

⁴⁴² Vergi borcuna karşılık hayvanları satılarak karşılamaya dair. Tatar, a.g.t., s.194.

⁴⁴³ Önder, a.g.e., ss.12-13; Akın, a.g.m., s.229; Ayrıca Fırka-i İslâhiye bölgeye geldiğinde yaylaya kaçmaya çalışan Kara kethüda'nın ardında bırakmak zorunda kaldığı hayvanları eski borçlarına sayılmıştı. Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.166-167.

⁴⁴⁴ Doğaner, a.g.t., ss.443-444; Topaloğlu, a.g.t., s.52.

politikanın yaratacağı değişimlerin nasıl sonuçlar ve etkiler doğuracağı anlaşılabilir.

Yerleşik halktan gelen göçer karşıtı haksız birçok şikayet olduğu gibi yerel yöneticiler de bazen benzeri suçlamalarda bulunuyorlardı. Rışvan göçerlerinden, memur maaşları adı altında nizamlara ve kanunlara muğayir olarak ek vergiler alınmış ve bu paralar yerel yöneticiler tarafından kendi zimmetlerine geçirilmişti. Göçerler, benzeri haksız talepleri karşılamada direnç gösterdiklerinde yerel yöneticiler tarafından devlet merkezine şikayetlerde bulunulup eşkıyalık yapmakla suçlanmışlar ve üzerlerine asker gönderilmesi gerekliliği belirtilerek sindirme politikasına uğramışlardır.⁴⁴⁵ Çelikanlı ve Rışvan göçerlerinin yıllık vergilerini tamamen ödemelerine rağmen kendilerine olağandışı vergi talebi olmuş, vergileri ödemekte zorlanmaları üzerine de merkeze yolladıkları dilekçe sonrası durumları anlaşılmıştır. Bu vesileyle eşkıyalık yaptıkları iddia edilen grupları incelerken ya da benzeri durumları araştırırken olayın neden olduğuna dair saiklerinin hassasiyetle incelenmesi gerekmektedir. Aksi halde olayların daha en başta değerlendirmesi yanlış olacağından ortaya çıkacak sonuçlar eksik kanaatler ve genellemeler içerebilir.⁴⁴⁶

Mahalli yöneticilerin başlarına buyruk davranışları, göçerlerden daha fazla istifade etmek için uyguladıkları sindirme politikaları birçok kez yaşanmıştır.⁴⁴⁷ Burada söylenmek istenen, giriş bölümünde anlatılan 4 oyuncudan yani devlet, göçerler, yerel yöneticiler ve yerleşik halktan oluşan toplumun önemli dört unsurundan yerel yöneticilerin, zaman zaman nasıl da etkili olduklarını, göçerler ve yerli halk üzerindeki olumsuz sonuçlar doğurabilecek davranışlarının adeta olağan hadiseler olduğunu göstermektir.

Elbette yerel devlet memurlarının kendi şahıslarına münhasır tutumlarını tüm devlete mâl etmek yanlış olacağı gibi, göçerler üzerinden edilen şikayetlere konu olan eylemlerin tüm göçer obası tarafından yapıldığını söylemek yanlıştır. O nedenle eşkıyalıkla suçlanan herhangi bir göçer grubun tümünün, isnat edilen suç karşılığında, ceza niteliği taşıyan uygulamalara maruz kalması haksız

⁴⁴⁵ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, ss.77-78.

⁴⁴⁶ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, s.80.

⁴⁴⁷ Söylemez, *Rışvan Aşireti...*, ss.80-81.

olacaktır. Meselâ, Dalyanlı göçerlerinin yaylaktan kışlaklarına dönerken Tokat'tan gelen bir kervana saldırdıkları ve malları yağmaladıkları bildirilmişti. Göçerler, yaptıkları hırsızlıkların cezalandırılması için 15 saat takip edildiler ve yakalandıkları yerlerde üzerlerine hücum edilerek askerler tarafından mağlub edildiler. Kaçan göçer grup, arkalarında çoluğunu çocuğunu ve hayvanlarını bırakarak perişan bir hale düştü. Askerler, kaçan göçerlerin arkasında bıraktığı 100 deve, 16.000 baş koyun gibi ederi büyük malları bu sefer de kendileri yağmalamıştı. Askerlerden sorumlu Salih Paşa'nın bir kısım eşkıyanın sorumlu olduğu hırsızlık olayını tüm göçerleri sorumlu tutarak cezalandırma yoluna gitmesi ve üstelik yağmalanan malları "*ganimet*" olarak anmasının göçer grubun bundan sonra devlete bakış açısında yol açacağı kırılmaların ne olacağı barizdir.⁴⁴⁸

1833 yılında Maadin-i hümayun emini olarak atanan Reşit Paşa'nın belirlemelerine göre göçerlerin Sivas ve çevresindeki eşkıyalıklarında artışın bir sorumlusu da yerel görevliler ve zabıtlardı. Göçer grupların bazı mensupları bir suça iştirak ettikleri vakit mahkemeye çıkarılmaları gerekirken bu usule uyulmayıp direkt hapse atılmışlar ve hemen ardından hapse atılanlardan yüklüce rüşvet istenilip serbest bırakmışlardı. Benzeri tutumlarla karşılaşan göçerlerle devlet arasında soğukluk oluşmakla birlikte yaptıklarının yanlarına kâr kalabileceğini ve bu durumdan rüşvetle kurtulacağını anlayanlar, köyleri ve yerleşik halkı daha da fazla yağmalamaya ve etrafa zarar vermeye başlamışlardı.⁴⁴⁹

Yerel memurların göçerlere yaptığı uygunsuz davranışlar ve onlardan fazla vergi talepleri, bazen de göçer grubun istekleri karşılayamadığı zamanlarda bağlı bulunduğu, kendisine tahsil edilen sahaları bırakarak kaçmasına; çoğunlukla da başka bir göçerin alanını işgal etmesiyle ya da ona sığınmasıyla sonuçlanıyordu. 1726 yılında Lekvanik ve Kırıntılı göçerlerinin yaylak alanları olan Mağara(Tufanbeyli) bölgesinde görev yapan malikane mutasarrıfları Hasan ve Veli adlı kişiler bahsi geçen göçer gruplardan kanunen belirlenmiş

⁴⁴⁸ Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.86-88.

⁴⁴⁹ Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.88.

vergilerinden başka fazla taleplerde bulunmuşlardı. Neticede Kırıntılı ve Lekvanik göçerlerinden bazıları yerlerini terk ederek dağılmışlardı.⁴⁵⁰

Yine de göçerleri, eşkıyalığa en çok sürükleyen olaylar, yer ve yurtlarının kendilerine kapatılması, iskânla karşı karşıya olmaları ve otlak arayışıydı. Rişvan göçerleri de benzeri sebeplerle hareket etmiş: 1730-1780 arasında merkeze yansıyan şikayetlerinin büyük çoğunluğunu ise bu saikler oluşturmuştur.⁴⁵¹ Bazen de, bazı göçerlerin zamanla eşkıyalıkla anılmaları ve bu konuda bir nevi nam salmaları onlara kötü şöhret getirmiş, ileride yapılacak herhangi bir olaydan gerçekte suçsuz olmalarına rağmen bilerek ya da bilmeyerek sorumlu tutuldukları bile olmuştu. Meclis-i Vâlâya sunulan 1853 tarihli bir yazıda Lek, Kırıntılı, Tacirli ve Avşar göçerlerinin Zamantı kazasına gelerek bir takım suçlara iştirak ettikleri bildiriliyordu. Yapılan tahkikattan sonra ise bahsi geçen göçerlerden üçünün suçsuz olduğu, olaylardan ise Cerit, Tacir ve Bozdoğan göçerlerinin sorumlu olduğu anlaşıldı.⁴⁵²

Mukataaların ve Voyvodalıkların, özellikle yerel ağalar ve eşraftan kişilerin eline geçmesi, bilindiği üzere Osmanlı Devleti'ni ileride büyük bir zaafa uğratacak olaylardan biriydi. Adana'da da benzeri sıkıntılar yaşayacaktı. Çıkarlarına göre hareket eden vergi toplayıcılar işlerine geldiği düzeyde bölgedeki eşkıyalık olaylarına göz yummaktaydılar. Hatta Maraş'ta, Tacirli göçerlerinin yerel yöneticiler tarafından kendi iktidarlarını sağlama almak için kullanıldığı da olmuştu.⁴⁵³ Adana Eyaleti'nde bu örneği karşılayan ailelerden biri Küçüklioğullarıydı. Bahsi geçen ailenin en büyük gelir kapısını, Hac yolu üzerindeki Şam ve Halep tüccarlarını soyan aşiret mensuplarına ses çıkarmamaları oluşturuyordu.⁴⁵⁴ Hatta kendilerinin de zaman zaman bu kanunsuz işlere karıştığı Halil Bey ve oğlu Dede Bey örneğinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵⁵ Bu cümleden olarak, yerel yöneticilerin, bölgenin, eşkıya yuvası

⁴⁵⁰ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.76.

⁴⁵¹ Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, ss.91-92.

⁴⁵² Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.92.

⁴⁵³ Tacirli göçerlerinin Maraş'taki yerel yöneticilerce kullanılmasına dair: Eyicil, a.g.m., s.114 .

⁴⁵⁴ Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s.32; Taş, a.g.t., ss.39-40.

⁴⁵⁵ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, ss.141-147; Çelik, a.g.t., ss.47-49.

olmasında, bir türlü huzura kavuşamamasında ve bölgenin göçerlerini istedikleri gibi yönlendirmesinde etkileri çok önemli yer kaplamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Celalilik öncesi ve sonrası yaşadığı sıkıntılar ve özellikle isyanlar, siyasal ve toplumsal tarzda değişimlerle ve dış ilişkilerde karşı karşıya kaldığı problemlerle açıklanabilirken, XVI. Yüzyılın sonlarında başlayan ve XVII. Yüzyıl içinde de devam eden bu sıkıntıların toplumca hissedilmesinin en büyük nedenlerinden biri, toprak tasarruflarındaki değişimler olarak da hedef alınmıştır. Rifa'at Abou-el-Haj, Osmanlı toplumunda görülen sıkıntılardan ve isyanlardan bahsederken, belirlediği siyasal ve toprak tasarrufundaki değişimin, nihayetinde toplumsal dönüşümü ve değişimi yarattığı, onun da sonucunda; yaşanan isyanların en önemli nedenlerinden biri olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁶ Acaba, Tufan Gündüz'ün söylediği üzere Osmanlı klasik döneminde göçerlerin ortaya çıkardığı artı değerlerin yerleşik reâyâ ile paralellik göstermesi, birbirini tamamlaması ve “*biri diğerine tercih edilemeyecek kadar önem*” taşıyan rollerinin⁴⁵⁷, imparatorluğun son iki yüz yılında önemini yitirmesi ve göçerlerin artık eski kimliklerinde kal(a)maması, Abou-el-Haj'ın öne sürdüğü vergi sistemindeki değişimle yani aynîlikten nakdîliğe tedrici geçiş ile XVII. Yüzyılın sonunda iltizam sistemi ve artık onun yaşam boyu verilmesi (malikâne) yüzünden bu vergi usullerinden sorumlu mültezim ya da mültezim temsilcilerinin -vergi tahsildarlarının-iltizam ve malikâne öncesi olduğu haliyle,⁴⁵⁸ yerel gruplar

⁴⁵⁶ Rifa'at 'Ali Abou-el Haj, *Modern Devletin Doğası (16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu)*, Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin, İmge Kitapevi, 2. Baskı, Ankara, 2018, ss.57-60.

⁴⁵⁷ Gündüz, *Bozkırın Efendileri...*, s.130; Başarı, a.g.m., s.254.

⁴⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde içte ve dışta yaşanan sıkıntılar giderleri büyük ölçüde artmıştı. Ayrıca savaş teknolojisinde yaşanan değişimler, sürekli maaş alan; ateşli silahlarla donatılmış, kıışlada oturan daimi ve merkezî orduları zorunlu kılmıştı. Devletin eski vergi sisteminde olduğu üzere vergilerin toplandığı yerde harcanma ve işlevini yürütme usulü, yeni çıkan maaş gibi ek yükleri karşılayamaz olmuştu. Nitekim bu, devlet maliyesine öyle bir yük getirmişti ki vergilerin merkezde toplanmasını zorunlu kılmış ve nihayetinde eski sistemin (tımâr sistemi) de giderek çözümlenmesine yol açmıştı. Böylece Devlet, zorunlu ve acil ihtiyaçlarını karşılayabilmek için vergi sisteminde ve toplanma usullerinde bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Aynîlikten nakdîliğe geçiş olarak da isimlendirebileceğimiz bu dönüşüm, yani *iltizam* usulü, bütçede büyüyen açıkları kapatmak üzere vergi gelirlerinin vaktinden önce devlete nakdî olarak ve peşin ödenmesi şartıyla aracı bir tahsildara kiralaması yolu olmuştur. Tahvil süreleri 1-3 yıl ya da daha kısa olabilmekteydi. İltizam sisteminin olumsuz etkilerinden olan vergi veren ahalinin, yeni tahsildar ile baş başa bırakılması ve yahut onun kaderine kısa bir süre terk edilmesi; mültezimin daha fazla gelir elde etme çabası yüzünden vergi kaynaklarının zarar görmesine neden oluyordu. Tam da bu yüzden vergi kaynaklarının *kayd-ı hayat* şartıyla yani *mâlîkâne* usulüyle verilmesi düşünülmüş ve vergi kaynaklarını koruyucu tedbirler alınması hedeflenmişti. Mehmet

üzerinde vergi gelirlerini korumaya yönelik tutum takınmaktan ziyade vergi gelirlerini daha da arttırma güdüsüne yol açmış mıdır?⁴⁵⁹ Elbette soru ve içerdiği vergi değişimi koskoca bir toplumsal sınıfın dönüşümü için yeterli değildir. Ancak göçerleri yerleşik hayata geçirerek daha kolay vergi alabilme ve talepleri karşılama isteği zaten varolageldiği için önemlidir. Burada bahsi geçen sıkıntıların toplumsal bir değişme yolunda ve sonunda ortaya çıktığı ve vergi sistemindeki değişimin ise göçerlerin dönüşümü üzerinde bir katalizör etki yarattığı ortaya konulabilir. Zira bahsi geçen siyasal, toplumsal ve toprak tasarrufundaki hukuksal değişimler, XVII. Yüzyıl Osmanlı toplumunda büyük bir ekonomik dönüşüme yol açmıştır. Yine Abou-el-Haj'a göre bu dönüşümün toplumsal ve sosyal olarak da bir değişim yaratması kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı sosyal yapısının süregitmeyip farklılıklar arz ettiğini belirten yazar, XVII. Yüzyılın, kısmen dış baskılar ya da içerde yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik sıkıntı ve değişimlerle alt üst geçen bir dönem olduğunu ifade etmektedir. Yazar, dönüşümün örneklerinden birini, miri toprakların özel mülkiyete dönüştürülmesiyle açıklarken, burada toplumun yeni servet oluşturma arzusunu öne çıkartarak; yeni ortaya çıkan toplumsal oluşuma potansiyel

Genç, "İltizam", *TDVİA*, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.155-157; Mehmet Genç, "Mâlikâne", *TDVİA*, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.516-517; Mehmet Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine: I - Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019, ss.211-212; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2017, ss.146-149; Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013, ss.270-280; Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, ss.68-70.

⁴⁵⁹ Detaylı anlatılmak istenen şey, XVII. Yüzyıla birlikte devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik müşkül durumun, merkezî hazineye ihtiyaç duyduğu nakdî gelirleri sağlaması için iltizam sistemini ve daha sonrasında süreçte bürüneceği mâlikâne sistemine gidişin yolunu açarken, "ekonomik şartların zorlamasıyla merkezî hazineye daha fazla gelir aktarma eğilimi...iltizam ve mâlikâne" usulüyle "yeni yönetici aktörlerin ortaya çıkmasına sebep" olduğu gerçeğinin, göçer toplumunda yaşatacağı izdüşümünün ve dolayısıyla bunun katalizör etkisinin ne kadar olup olmadığıdır. Başarır, a.g.m., s.256, 260; Ayrıca, iltizam sistemine kıyasla mâlikâne sistemi, devletin nakit ihtiyacını daha uzun süre ve daha az meşguliyet gerektirecek şekilde karşılaması yanında vergi kaynağını koruduğu için iltizam sistemine kıyasla bu sistemde, "her mukataanın kaderiyle artık menfaati gereği yakından ilgilenen bir veya birkaç mâlikâneci uzakta da olsa mevcuttu." Bununla birlikte, mâlikâne sisteminin ortaya çıkışında iltizam sisteminin olumsuz yanlarının etkisi olduğu ve bunun engellenmesinin rol oynadığı düşünülebilir. Yine de bu sistem, iltizam gibi merkezî devletin mali bunalımlarına çözüm olmamış, peşin ödenen paranın büyüklüğü nedeniyle açık arttırmaya katılacak insan sayısını sınırlı tutmuştur. "Bu koşullarda açık arttırmaya katılacaklar arasında gizli anlaşmalar yapılıyor, hazineye ödenen miktarlar sınırlı tutuluyordu." Neticede mâlikâne sahibi ölse dahi müteveffanın soyundan gelenler en yüksek bedeli vererek mâlikâne, aile içinde kuşaktan kuşağa aktarılabilirdi. Bu da anlaşılacağı üzere, vergi toplama ayrıcalığını elinde tutan ve babadan oğla geçebilen imtiyazlı bir toplumsal kesim yaratabiliyordu. (Her ne kadar mâlikâne sahibi toprakların ya da mukataaların fiili mülkiyetine sahip olmasa da.) Pamuk, a.g.e., s.149; Genç, "Mâlikâne", s. 517.

tehditleri ve olası direnme biçimlerine dikkat çekmektedir.⁴⁶⁰ Bizim konumuzu ilgilendiren haliyle, Abou-el-Haj'ın çalışması, Adana eyaletinde ve buraya öyle ya da böyle gelen göçerlerin kollarının uzandığı diğer bölgelerdeki zorba yerel yöneticiler ve vergi tahsildarlarının, göçer toplum üzerindeki olumsuz davranışlarına ve onların, göçerlerin geleceğini belirleyecek tutumlarını anlamlandırmaya ve giriş bölümünde açıklanan dört oyunculu oyundaki rollerine anlam kazandırabilir.⁴⁶¹

Böylece yaklaşımımız, siyasi yapıdan kaydırılıp toplum üzerine odaklanınca devletin XV ila XVIII. Yüzyılda yaşadığı dönüşümlerin öznellikleri kültürel alanda belirginleşecektir. Anlatılmak istenen, toplumsal süreçlerin yer ve zaman bağlamından koparılmadan halkın yaşadığı değişimleri, düz bir çizgiden ziyade eylem ve motivasyonla beraber düşünerek açık ve sürtüşmesiz resmedilmesini engellemektir. Böylece toplumsal güçler tarafından yapılan seçimlerin bir biriyle ilişkileri ve faileri belli olacaktır. Ancak bu şekilde güdülerin arkasındaki sosyal sebepler görülebilecek ve anlam kazanabilecektir.⁴⁶²

İncelenen dönemlerde, göçerlerin eşkıyalığına neden olacak davranışlarının değerlendirmeye tabi tutulan başlıklarında dinî konuların esas unsurlardan biri olarak yer kapladığı; en azından bu tezin konusunu oluşturan göçer topluluklar üzerinde etkisinin -fazla- olduğu görülmemiştir. Ancak yine de dinî yönelişler, göçerlerin eylemlerinden ziyade bir nebze, giriş bölümünde incelenen diğer üç oyuncunun tutumlarına bir perspektif katabilir. Zira göçerlerin inanışları ve bunların hayat tazları dolayısıyla nasıl yerine getirildiği konusu bir dizi problemlerin nedeni olabilir.

“Halk inançları binlerce yıllık yaşayış pratiğinden doğmuştur” ve bu nedenle pek çok işleve de sahiptir. Katı dinî bakış biçimleri çoğu zaman bu inanış bütünlüklerine cephe alırken, inanışın toplumsal işlevlerine de darbe vurabilirler.⁴⁶³ Ayrıca, bahsedildiği üzere halkın binlerce yıllık yaşamının getirdiği inanışlar sadece

⁴⁶⁰ Abou-el-Haj, a.g.e., s.110.

⁴⁶¹ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, “Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti...”, s.59, 61, 68.

⁴⁶² Abou-el-Haj, a.g.e., ss.186-191.

⁴⁶³ Serdar Sağlam, “Sarıkeçililerde Dinî Hayat ve İnanışlar,” Son Konar-Göçerlerin (Sarıkeçili Yörüklerinin) Sosyo-Kültürel Yapısı, ed: M. Cihat Özönder ve Erdal Aksoy ve Gökhan V. Köktürk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2005, s.74.

ritüel olarak tanımlanacak ve zamanın belli aralıklarında törensel icra edilecek davranışlar değildir; âdetler, kuşaklar arası bağlantı zinciridir.⁴⁶⁴ Bunlar, yeni alanlara yapılan göçlerle kazanıldığı gibi; (Anadolu'ya Türklerin gelişi) çoğunlukla geçmiş zamandan öyle ya da böyle kendilerine temas etmiş, bazı pratikleri kanıtlamış ve tekrar yönelme durumunda kanıtlayıcı (en azından psikolojik) özelliğinin olması yanı sıra, geçmiş yaşantılarının izlerini taşımaktadır. Bu nedenle, Anadolu'ya gelen göçer toplulukların ve daha sonra yerleşikliğe geçmiş ancak bazı inanç kalıplarını koruyan kesimin, o topraklarda daha önceden yaşamış halkın kutsiyet atfettiği mekânları ve davranışları kendilerine fayda sağladığı ölçüde benimsemesi anlaşılabilir.⁴⁶⁵ Bu yönelim, tezin konusu icabı içeriğinden daha çok göçerlerin davranış ve inanış kalıplarını bir ölçüde göstermesi bakımından önemlidir. Buradaki davranışlar bütünü, yani "halk dinî" "*Türk Toplumunun daha alt katmanlarında yaşayan resmî ve kitabî İslam'ın altında*" kalan "*gizli halk kültürünü ifade etmektedir.*"⁴⁶⁶ Heterodoks İslam yorumu olarak da görebileceğimiz bu yönelişler, halkın daha önce bünyesinde taşıdığı mitolojik şifahi geleneğin ve mistik kültürlerin, tekrar mistik bir nitelikle gelen İslamla birleşerek değişime uğramasıdır.⁴⁶⁷ Burada, "*İslam sadece Türkmenlerde değil, Orta Asya'daki bütün konar göçerlerde sadece eski dinin rengini (şeklini) değiştirmiştir. ...yaşam aynı kalmış ve konar göçer iki bin yıl önce ne ise şimdi de odur.*"⁴⁶⁸ Göçer toplumun hemen hemen hepsinde görülen bir takım âdetler; hastalıklarda, cenaze vakâlarında,⁴⁶⁹ doğumlarda,⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ Doğaner, a.g.t., s.249.

⁴⁶⁵ Burada bahsedilen husus, göçerlerin yeni kondukları alanlarda karşılaştıkları *ermişler* kültürü ve mekanlarıyla birlikte bunları kabulleniş biçimleridir. Frederick William Hasluck, *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam I*, Çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 2012, s.63 ve ilerisi; "*Her yerde aynı derecede olmasa bile, İslâmiyet'i henüz yeterince özümseyemediği için, yüzeysel bir şekilde Müslüman olmuş konar göçer muhitler ve hâтта kasaba ve şehirlerde zamanla bu kültürler benimsendi.*" Böylece mezar ve makamlar gibi kutsiyet atfedilen yerler Anadolu halkları arasında ortak ziyaretgâhlar haline dönüşmüşlerdir. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklular Dönemi*, 2.Baskı, Kitapyayınevi, İstanbul, 2011, s.180.

⁴⁶⁶ Şerif Mardin'den aktaran Sağlam, a.g.m., s.74.

⁴⁶⁷ Ahmet Yaşar Ocak'tan aktaran Sağlam, a.g.m., s.75.

⁴⁶⁸ Sağlam, a.g.m., ss.75-76.

⁴⁶⁹ Hasluck, a.g.e., ss.201-205.; Mehmet Eröz, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, s.33.

⁴⁷⁰ Hasluck, a.g.e., s.112.

sünnetlerde⁴⁷¹ ve hatta yağmur duası⁴⁷² gibi eylemlerde görülen davranış kalıpları, bu eski inanışlarına; şamani menşeyiye kanıttır.⁴⁷³

Türk göçerleri Anadolu'ya geldikleri tarih olan XI. Yüzyıldan itibaren ve özellikle bu göçerlerin daha sonraki süreçte hâlâ eski hayat tarzında bulunanları, henüz sathî bir şekilde İslâmlaşmış olduklarından yerleşik ahali gibi müslümanlığı tam özümseyebilmiş değillerdi.⁴⁷⁴ Zaten hayat tarzları gereği ritüel halini almış yıllık yer değiştirme hareketlerinde ibadetlerini yerine getirmeleri ve kısa süreli meskun oldukları alanlarda camii yahut mescitleri muhafaza etmeleri pek zordu. En fazla kondukları yerlere yakın köy gibi yerleşim alanlarında kerpiç veya taş mescitlere rastlanılmaktaydı.⁴⁷⁵ Elbette boş arazide cemaat oluşturarak ve aralarından dinî yetkinliği olan birini seçerek namaz kıldırımları mümkündü ancak pratikte zordu.⁴⁷⁶ Neticede İslam'ın temel esasları olan ibadetleri yerine getirmeye çalışsalar da göçer hayat tarzı, bunların tümünü karşılamaya imkân vermiyordu.⁴⁷⁷ Öyle ki tarih 1865'i gösterdiğinde dahi Kozan'da daha önce doğru dürüst namaz kılamamış hatta kılacak yeri olmayan göçerler mevcuttu.⁴⁷⁸ Göçerlerin ölüleri dahi olduğunda –eğer göç yolculuğunda vefat gerçekleşiyse *düşüt* denilen yol kenarına- mezarlar kurulur ve cenaze namazı kılacak hoca yoksa da bulunduğu zaman (ki bunun aylarca sürebildiği oluyordu) getirilir ve işlemler tamamlanırdı.⁴⁷⁹ Bu vesileyle yerleşik halkın fıkralarında ve yermelerinde işlenen bu konular, göçerlerin bahsi geçen sathi müslümanlıklarını yadsıdıkları gibi eleştiriyorlardı da.⁴⁸⁰ Nitekim, 1848-49 Bozok iskânlarında çevreye yerleştirilen göçerlere yerli halk, eski günlerin acılarını hatırlayıp zülm yapmaktaydı. Hatta buna göre, Bozoklular, göçerleri "*mis-i imân değilsiniz deyu*

⁴⁷¹ Hasluck, a.g.e., ss.111-112.

⁴⁷² Eröz, a.g.e., ss.34-35.

⁴⁷³ Sağlam, a.g.m., s.76.

⁴⁷⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *TDVİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss.115.

⁴⁷⁵ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda...*, ss.154-155.

⁴⁷⁶ Fırka-i Islâhiye zamanı Doğu Kozan Ağası Yusuf Ağa'nın namaz kıldırması gibi. Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, s.172.

⁴⁷⁷ Sağlam, a.g.m., s.77.

⁴⁷⁸ Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât*, ss.176-177.

⁴⁷⁹ Matsubara, a.g.e., ss.98-99.

⁴⁸⁰ Günümüze ulaşan yörük odaklı fıkralarda göçer halkın dinî bilgilerdeki ve uygulamalardaki yetersizlikleri mizahi havada anlatılagelmiştir. Bu hususta bkz. Doğaner, a.g.t., ss.562-567.

kâfir ismiyle” çağırıp ırzlarını ve mallarını “*helâl ittihaz*” etmişlerdi.⁴⁸¹ Anlaşıldığı üzere Bozok halkının eski düşmanlıkları ve göçerlerin hayat tarzı onların müslümanlığını bozok ahalisince kâfir olarak yorumlatmış ve göçerlerin çocuk, kadın ve namuslarına saldırmayı kendilerince meşru kılmıştı.

Fırka-ı islâhiye'nin bölgeye gelirken fermanla geçtiği itibarıyla, bölgedeki halk, davranışları ve eşkıyalık faaliyetleri yüzünden “*islâmiyetin ve insaniyetin hilafına olarak vâdî-i ser-keşhâne ve bâgiyâneye gittikleri*” bildiriliyordu.⁴⁸² İncelediğimiz dönemlerdeki göçerlerin dinî yönelimleri, (inanış temelli) davranışlarında itici bir kuvvet ya da baş kaldırı zemini oluşturmuyorsa da bu, devletin ve halkın, onların içinde bulunduğu yaşam tarzının büyük sıkıntılar ve eksiklikler doğurabileceği düşüncesini taşıdığını, hoşnutsuzluk oluşturduğunu ve bunlar üzerinden bazı söylemler ve eylemler doğurduğunun olmadığı anlamına gelmez.

İncelediğimiz dönemlerde göçer odaklı dinî yönelimlerin ve bunların reflekslerini görebilmek için kalıcı iskân sonrası göçer toplum üzerinde gözlemlenen yeni âdetlere; daha kuralcı işlenen dinî ritüellere ve bunların karşılanış usullerine bakmak gerekmektedir. Zira insanın maddi hayatında yaşanan değişimler, göçerlikten yerleşikliğe geçme durumu gibi örnekler dinî hayatta da yankılar uyandıracaktır.⁴⁸³ Bu nedenle konumuzun uzanmadığı ve pek değinmediği ancak daha fazla araştırma gerektiren ve bilinmesinin elzem olduğu bu konu için yukarıda yazılanlar, sadece bir hülâsa mahiyetinde yorumlar taşımaktadır.

⁴⁸¹ Saydam, “XIX. Yüzyılın İlk...”, s.228.

⁴⁸² Ahmet Cevdet, *Tezâkir* 21-39, s.138.

⁴⁸³ Doğaner, a.g.e., ss.249-250.

SONUÇ

Merkezi yönetim, içinde bulunduğu sıkıntılar yüzünden eşkıyalığa karışan ve yerleşik halka büyük zararlar verdiren göçerleri kontrol altına almak ve onları zirai istihsale kazandırmak için iskâna mecbur tutmayı XVII. Yüzyıldan itibaren bir politika olarak sürdürmüştür. Tufan Gündüz'e göre "*kendi halinde olan*" ve "*vergilerini tamam veren*" göçerlere yönelik böyle bir uygulamaya gidilmedi.⁴⁸⁴ Ancak XIX. Yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde herhangi birine bakılmadan her birinin topyekûn iskânı tamamlanmıştı. Klasik dönemde göçer ekonomisinin, Osmanlı ekonomisine ve toplumuna sunduğu getirilerin, köylü ahalinin zirai getirisiyle eş tutulduğu; en azından göçer ekonomisinin korunduğu söylemine rağmen değişen Osmanlı toplumu içerisinde XVII. Yüzyıldan sonra köylü ve göçer ekonomilerinde biri bir diğerine tercih edilmeyen kazanım önceliğinin değiştiği görülmektedir.⁴⁸⁵ Hal böyleyken göçerlerin, sadece eşkıyalık yapmaları; topluma, özellikle de toplumu besleyen yerleşik ahaliye verdikleri zararlardan ötürü iskâna tâbi tutulmaları, yeni dünya düzeni içinde barınamamalarına açıklama getiremez. Aslında göçer toplulukların neredeyse dünyanın her yerinde benzer bir kader çizgisi olduğu görülmektedir. Modernleşme gayesi, askeri talepler ve devlet otoritesinin gittikçe kendisini hissettirme çabası er ya da geç göçer toplum ve bunun ifade ettiği değer yargılarını, yaşam tarzlarını içeren unsurları sonlandıracaktır yahut sonlandırmaya mecbur bırakacağı düşünülebilir. Elbette burada konumuz göçerlerin eninde sonunda iskân olacağı ve bu işin bir yerde sonlanacağı anlatısı değildir. Dikkat çekmeye çalıştığımız mevzu, göçerleri iskâna sürükleyen asıl sakiklerin eşkıyalık olmadığı gibi göçerlerin arşiv vesikalarında da şikayetlerle anılması gibi manzaralarla ortaya sürülen/sürülecek benzer bir yaftanın oluşmasını ve gerçeği gölgelemesini önlemektir. Çünkü askeri, sosyal ve ekonomik değerlerde yaşanan değişikliğin toplumsal düzene de sirayet edeceği kuşkusuz ortadır ve bu değişimden sadece sistemler ve halkın bir

⁴⁸⁴ Gündüz, *Bozkırın Efendileri...*, ss.126-127.

⁴⁸⁵ Gündüz, *Bozkırın Efendileri...*, ss.130-131.

kesimi etkilenmez; bu durum her kesimde farklı izdüşümler yaşatabilir. Vergi düzeninin, iltizamın, malikâne sisteminin ve bunu yönetenlerin, devlet katındaki taleplerin ve isteklerin değişiklik arz etmesi özellikle de bunun, toplumun bir kısmını kökten etkileyecek politikalar barındırdığı hesaba katıldığında, işi salt eşkıyalık bağlamına oturtmak, imparatorluk Anadolu'sunda yaklaşık 200 yıldır süren ve nihayetinde başarıyla sonuçlanan iskân siyasetinin asıl nedenlerini göz ardı ederek sonuçlarını değerlendirmemize yol açar.

Sonuçta göçerler, Osmanlı Devleti'nde sistematik iskâna tâbi tutuldukları son 200 yılda var olmamışlardır. Elbette başından beri bu toplumun üyeleridirler ve zaman zaman sıkıntılara yol açtıkları olmuştur. Burada sorulması gereken soruyu doğru bir şekilde dile getirdiğimizde, anlatılmak istenen de açıklığa kavuşacaktır. Ne oldu da göçerler, son 200 yıldır artan ve azalan ama hiç değişmeyen iskân siyasetiyle meşgul tutulmuşlardır? Birden, halkın ekinlerini çiğneyerek, yol keserek ve adam gasp ederek eşkıyalığa başladıklarını söylemek zamansal kopuş yaratacağı gibi sonuca dönük anlamsal eksiklikler de içerecektir. Göçer toplumun daralan hayat sahalarını hesaba katar, toplumsal üretimin devletin ihtiyaçlarına yetmediğini ve kendilerinin de zaman zaman buna olumsuz katkı sunduğunu görür ve nihayet, ihtiyaç çeşitliliğinin talep edilenler tarafından karşılanmasını sağlamak amacıyla atılan adımları hesaba katar isek; o zaman, eşkıyalık kavramıyla iskâna tabi tutuldukları faraziyesinin veya gerekçesinin sadece birer bahane olmuş olabileceği ortaya çıkacaktır. Devletin bundan beklentisi, göçer ekonominin hazineye sağladığı gelirleri, onları, topluma ve devlete daha az tehdit teşkil edecek hayat tarzına sokarak daha güvenilir, ön görülebilir ve hepsinden önemlisi temin edilebilir bir vergi sistemine sokmaktır. Onları, XVII. Yüzyıldan beridir askeri düzeyde yararlılıkları gözetilerek kur'a işlemine tabi tutmanın ve XVI. Yüzyıldan beri sıkıntılar yaşayan kırsal ekonomiyi onlarla tekrar canlandırmanın esas alındığı anlaşılmaktadır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁶ XVII. Yüzyılda başlayan "Osmanlı iskân siyaseti tamamen iç bünyeyi tamir etmekten ibaren olmuştur." Orhonlu, a.g.e., ss.29-33; Ayrıca, Vecihi Paşa'ya göre Afşarlar ve Rişvan göçerleri iskân edilince yerleşik halk zarardan kurtulurken devlet vergi gelirlerini artıracaktı. Söylemez, *Rişvan Aşireti...*, s.172, 187; Öztürk, a.g.m., s.965; Kuzucular, a.g.e., s.92; Ayrıca, "...şimdi devlet, 'ur abalıya' deyimince hep karşı çıkmayan halk üzerine yükleniyor...Halbuki bizde askeri

Adana Eyaleti'nde ve özellikle Çukurova bölgesinde eşkıyalığın önünün alınamamasında, göçerlerin kendi kimliklerinde var olan özellikleri, kabullenemeyişleri ve haksız durumlar karşısındaki tutumları belirleyici olurken bölgenin coğrafi özellikleri de Osmanlı Devletinin aldığı tedbirleri önemli ölçüde geçersiz kılmıştır. Yapılan tahkikatlar sırasında paşaların ya da maiyetlerindeki askerlerin rencide edici davranışları, kan davası gibi hususları geçerli kılarken; göçerlerin hayat tarzlarında yaşanan alt üst oluşları, dayatılan talepleri hemencecik karşılamaları hatta kabullenmeleri beklenemeyeceğinden ve özellikle eşkıyalığın sosyal ve ekonomik alt yapısı hesaba katılmadan, onların yer aldıkları eşkıyalık olaylarının engellenmesi bir yana anlaşılması dahi çok zordur. Bugün bile basit birer kavrammış gibi görülen ve kullanılan ifadeyi ekonomik ve sosyal bağlamından kopararak basit bir yaylak-kışlak bahanesiyle açıklamak, öne sürülen eylemleri içleri boş birer olaylarmış gibi kurgulayıp eksik bir kavram inşa etmekle sonuçlanmıştır. Belgelerde geçtiği itibariyle eşkıyalıkla anılan davranışlar görüldüğü gibi farklı ağırlıklar taşımaktadır. Elbette her biri aynı suçu yansıtmayacaktır, ancak suç kavramının doğrudan eşkıyalık yakıştırmasıyla göçebeler üzerine yapışması yanlış olduğu gibi, olayı böyle yorumlayış dahi en başta sıkıntılı hale sokmaktadır. Tüm bunları dikkate aldığımızda göçer eşkıyalığı ve bunun zihnî arkaplanı, sadece kendi mevcudiyetlerinden gelen bazı davranış kalıplarının yeni zamanda tezahürüyle değil, o yeni zamana gelene kadar çağdaşlarının zihnine işlenen dünya görüşü ve bunun yeni düzene ayak uydurulması bağlamında var olan düzene bir tepki çerçevesinde anlaşılabilir. Direnme, tüm bu süreçte kendini; bazen eşkıyalık olarak bir tepki bazen de edebi dünyalarında bir ses olarak göstermiştir. Neticede Anadolu'yu bir örümcek ağı misali ören göç yolları kesintiye uğradığı için kışlak ya da yaylak arazilerinden birinde yaşamayı seçmek zorunda kaldılar. Uzun göç yolları artık kendi hayat tarzlarını idame ettirenler için kullanılamayacaktı. Binaenaleyh kısa menzilli dağ göçerliliğini uzun süredir yaşayan Yörükler o zamandan bugüne ulaşan yegane göçerler olarak kaldı.

düzenlemelere tabi tutulmamış birçok yer vardır. Oralarda devlet otoritesi sağlanırsa askerlik şubesi rahatlar... Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât...*, s.131; Yavuz, *Fırka-i Islahiye*, s.14.

Halep'ten çıkıp Zamantı'ya ya da Eskişehir'e kadar giden bozkır gcebeliği ise yerleşmek zorunda kalarak hayatına devam edemedi.⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ Sayılır, a.g.m., s.577.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Cevdet Dahiliye (C.DH.)

C.DH. 246/12276; 100/4981; 161/8034.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

DH.MKT. 1677/145; 1684/88; 1690/54; 2024/56; 2028/93; 2797/45; 323/30.

Divan-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.)

A.{DVNSMHM.d. 108/465.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi Belgeleri (HAT)

HAT 1664/9; 509/24997.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)

HR. SYS. 2941/87.

İrâde - Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)

İ.MVL. 134/3616; 221/7432.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL.)

MVL. 258/9; 293/47; 638/104; 638/85; 669/12.

Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri (A.MKT.)

A.{MKT. 92/64; 155/71.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM.)

A.{MKT. MHM. 434/79; 50/1; 187/4; 250/65; 271/9; 318/95.

**Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler
(A.MKT.MVL.)**

A.{MKT.MVL. 3/75; 46/30; 59/72; 71/32; 74/74.

**Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler
(A.MKT.NZD.)**

A.{MKT.NZD. 152/6; 164/68; 183/25; 68/102; 69/50; 96/61.

**Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
(A.MKT.UM.)**

A.MKT.UM. 116/2; 116/36; 120/40; 125/20; 135/66; 138/73; 138/87; 147/29;
166/95; 217/33; 231/54; 246/86; 283/38; 342/37; 367/73; 378/82; 391/27;
391/31; 406/76; 432/27; 432/80; 440/37; 441/37; 450/46; 466/30; 479/28;
483/67; 502/60; 514/51; 519/54; 528/85.

Kaynak Eserler

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 2. Kitap II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Anhegger, Robert ve Halil İnalçık. *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî. II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, 85, Yayın nu: 140, Dîvân-ı Hûmayûn Sicilleri Dizisi: IX.

Ahmet Cevdet. *Tezâkir 21-39*, Yay: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Ahmet Cevdet. *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*, Yay: Yusuf Halaçoğlu, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2017.

İbn Haldun. *Mukaddime I*, Yay. Haz. Arslan Tekin, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 4. Basım, İstanbul, 2018.

Helmuth Von Moltke. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev: Hayrullah Örs, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Paşabeyoğlu, Mehmet. *Afşar Elimiz ve Dadaloğlu*, Yeni Matbaa, Kayseri, 1968.

Pelister, Hâbil Âdem. *Türkmen Aşiretleri*, Haz: Hasan Babacan ve Servet Avşar, Geçit Kitabevi, İstanbul, 2011.

Diğer Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

Abou-el-haj, Rifa'at 'Ali. *Modern Devletin Doğası (16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu)*, Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2018.

Akın, Fatma. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Avşarlar'ın İskânı", Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, ss.229-236.

Aktan, Oğuz. "Antalya Çevresinde ve Güney Anadolu'da Depreşen ve Dinen Konargöçer Asabiyeti", I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosya-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996, ss.1-25.

Alan, Ercan. *95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2008.

Alanoğlu, Murat. *86 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2010.

Artun, Erman. "Çukurova Yörüklerinin Gelenek ve Görenekleri", I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosya-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996, ss.25-63.

Ateş, Ahmet. *Türkmen Anarşizmi*, Öteki Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 2016.

Azadovski, Mark. *Sibiryadan Bir Masal Anası*, Çev: İlhan Başgöz, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002.

Babuş, Fikret. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Barkan, Ömer Lütfi. "Philippe II. Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Memleketleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 12, S. 3-4, İstanbul, 1951, ss.173-192.

Barkan, Ömer Lütfi. "Tarihî Demografî Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, S. 0, İstanbul, 1953, ss.1-26.

Başarı, Özlem. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Toplulukları", *DTCFD*, c. 54, s. 2, Ankara, 2014, ss.251-284.

Baykara, Tuncer. "Zeybekler, Eşkıya mı İdiler?", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, Kültür Yayınları, Samsun, 2017, ss.21-26.

Bayrak, Mehmet. *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri Sosyal İsyancılık Geleneği ve Folklor*, Özge Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2014.

Berkes, Niyazi. *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013.

Beşirli, Hayati. "Sarıkeçili Yörüklerinde Hayvancılık", Anadolu'da Yörükler-Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler, ed: Hayati Beşirli ve İbrahim Erdal, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, ss.111-132.

Bozyiğit, Ali Esat. "Halk Şiirimizde Kozanoğulları Olayı", I.Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildiriler 21-23 Kasım, Arif Ofset Baskı, Adana, 1990, ss.287-299.

Braudel, Fernand. *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2019.

Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev.: Erol Üyepazarcı, 4.Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Celnarova, Xénia ve Ali Haydar Avcı. *Avrupa ve Önasya'da Eşkıyalık*, Barış Kitap, 1. Baskı, Ankara, 2012.

Çağatay, Neşet. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâ'dan Alınan Vergiler ve Resimler", *DTCFD*, c.5, Ankara, 1947, ss.483-511.

Çelik, Akif Bilge. *Fırka-i İslâhiye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2008.

Çelikdemir, Murat. *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001.

Çetintürk, Salâhaddin. "Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *DTCFD*, Cumhuriyet Sayısı 20, C. 2, S. 1, ss. 107-116, Ankara, 1943.

Çobanoğlu, Özkul. *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akça Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2012.

Darnton, Robert. *Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa'sında Düşünceler, İnanışlar*, Çev: Mustafa Yılmaz, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

Demir, Alparslan. "16. Yüzyılda Bozdoğan Teşekküllerinin Nüfus ve İktisadi Yapısı(İçel ve Çevresi)" Anadolu'da Yörükler-Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler, ed: Hayati Beşirli ve İbrahim Erdal, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007. ss.77-90.

Demir, Alparslan. "Osmanlı Devleti'nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 11, S. 21, Ankara, Kış 2017, ss.15-31.

Demirci, Süleyman ve Hasan Arslan. "Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşiyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)", *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Ankara, 2012, pp.887-914.

Demirci, Süleyman ve Hasan Arslan. "Eşkiyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkiyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Isparta, 2012/2, ss.47-76.

Demirci, Süleyman ve Hasan Arslan. *Osmanlı Türkiye'sinde Eşkiya, Devlet ve Siyaset*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Doğan, M. Said ve Cihangir Doğan. "Tarihsel Gelişim Sürecinde Yörükler", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, C. 0, S. 30. İstanbul, 2004, ss.15-29.

Doğaner, Ali. *Çukurova Bölgesi Konargöçerlerinde Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2013.

Dokur, İbrahim Doğukan. "Bozkır Ekonomisi ve Üretim Şekilleri Olarak Yağma Akınları", *İtil Suwı Aka Turur*, EÜ TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı, İzmir, 2007, ss.27-37.

Dulkadir, Hilmi. "Dadaloğlu'nun Kavgasındaki Gerçek", I.Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildiriler 21-23 Kasım, Arif Ofset Baskı, Adana, 1990, ss.433-438.

Dumont, Paul. "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islâhı", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, İstanbul, 1979-1980, ss.371-394.

Efe, Aydın. "İşlevsel Bir Toplumsal Geçiş Formu: Reyhanlı Aşireti Örneği", *Çukurova Araştırma Dergisi*, C.3, S.1, Adana, 2017, ss.68-92.

Ellul, Jacques. *Sözün Düşüşü*, Çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

Ercenk, Giray. "Antalya Bölgesi Yörükleri Göç Yolları", I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosya-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996, ss.133-139.

Erdal, İbrahim. "Anamur'da Yerleşik Yörük Türkmen Aşiretleri ve Kıbrıs'a İskânları Konusu" Anadolu'da Yörükler-Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler, ed: Hayati Beşirli ve İbrahim Erdal, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, ss.91-110.

Erden, Atilla. "Günümüz Toros Yörüklerinden İzlenimler", I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosya-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri 25-26 Nisan 1994 Antalya, T.C. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Yayınları, Nu: 232, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 49, Ankara, 1996, ss.139-147.

Eren, Muharrem. *Kocaavşar Köyü ve Tarihte Avşarlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.

Eröz, Mehmet. *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.

Eyicil, Ahmet. "Maraş'ta 1855'te Tacirlü Aşireti'nin İsyanı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.30, 1997, ss.99-133.

Gelekçi, Cahit. "Konar-Göçer Sarıkeçili Yörükleri", Son Konar-Göçerlerin (Sarıkeçili Yörüklerinin) Sosyo-Kültürel Yapısı, ed: M. Cihat Özönder ve Erdal Aksoy ve Gökhan V. Köktürk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2005, ss.23-43.

Genç, Mehmet. "İltizam", *TDVİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss.154-158.

Genç, Mehmet. "Mâlikâne", *TDVİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, ss.516-518.

Göka, Erol. *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Kapı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2019.

Gökbunar, Ali Rıza. "Osmanlı Devleti'nde Yörüklerin Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçirilmesinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Sosyal Sonuçları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S. 2, Manisa, 2003, ss.59-66.

Gümüüşçü, Osman ve Emine Erdoğan Özünlü ve Demir Arslan. *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yayınları, 1. Basım. İstanbul, 2020.

Günay, Umay. *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akça Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2015.

Gündüz, Tufan. "Konar göçer", *TDVİA*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, ss.161-163.

Gündüz, Tufan. *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)*, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2010.

Gündüz, Tufan. *Bozkırın Efendileri: Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2017.

Gündüz, Tufan. *Danışmendli Türkmenleri: Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler*, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2019.

Güran, Tefvik. *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Halaçoğlu, Yusuf. "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi*, S. 27, İstanbul, 1973, ss.1-20.

Halaçoğlu, Yusuf. "Adana", *TDVİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss.349-353.

Halaçoğlu, Yusuf. "Aşiret", *TDVİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.9.

Halaçoğlu, Yusuf ve Mehmet Akif Aydın. "Cevdet Paşa", *TDVİA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.443-450.

Halaçoğlu, Yusuf. "Fırka-i Islâhiye", *TDVİA*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss.35-37.

Halaçoğlu, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1997.

Halaçoğlu, Yusuf. "Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler", Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, No: 3, Ankara, 2000, ss.137-144.

Halaçoğlu, Yusuf. *Kayseri Aşiretleri, Cemaatleri, Oymakları (1488-1650)*, Sarıyıldız Ofset, Ankara, 2011.

Hasluck, Frederick William. *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam I*, Çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 2012.

Hobsbawn, Eric J. *Eşküyalar*, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul, 2011.

İlgürel, Mücteba. "Eşküyâ", *TDVİA*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss.466-469.

İnalcık, Halil. "Adâletnâmeler", Belgeler, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 2, S. 3-4, Ankara, 1967, ss.49-145.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayısı (Metu Studies in Development 1979- 1980 Special Issue), *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, Ankara, 1981, ss.1-65.

İnalcık, Halil. "The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *The Journal of Mediterranean Civilisations Studies*, *Cedrus The Journal of MCRI*:

Mediterranean Civilisations Research Institute, Cedrus II, Antalya, 2014, pp.467-495.

Karacan, Tuba Meryem. *101 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Antalya, 2010.

Karagöz, Fatma Gül. *The Evolution of Kânûnnâme Writing in 16th and 17th Century-Ottoman Empire: A Comparison of Kânûn-i 'Osmânî of Bayezid II and Kânûnnâme-i Cedîd*, Unpublished Master's Thesis, Department of History Bilkent University, Ankara, 2010.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Katıracı, Ümit. "Devlet ve Aşiret İlişkilerine Bir Örnek: Ceridler (1691-1750)", *Çukurova Araştırma Dergisi*, C.3, S.1 ss.52-67, Adana, 2017.

Kaya, Adnan Menderes. *Avşar Türkmenleri*, Geçit Yayınları, 1. Baskı, Kayseri, 2004.

Kemal, Yaşar. *İnce Memed 1*, Yapı Kredi Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2009.

Khazanov, Anatoly M. *Göçebe ve Dış Dünya: Geçmiş Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine Mukayese*, Çev: Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, 1.Baskı, İstanbul, 2015.

Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997.

Kılıç, Orhan. "Adana Hükümeti'nden Adana Eyaleti'ne", *Tarihte Adana ve Çukurova*, C. II, Akademisyen Kitabevi, Ed. Yılmaz Kurt, Fatih Sansar, Ankara, 2016, ss.11-45.

Kırpık, Cevdet. "İskân, İsyân ve Değişim: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadırlı" *OTAM*, S.40, Ankara, 2016, ss.407-439.

Kurt, Yılmaz. "1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufassal Tahrir Defteri", *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri (Edebiyat-Kültür-Sanat)*,

ed: Alaattin Aköz ve Şahin Panahov ve Doğan Yörük ve Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya, 2018, ss.291-302.

Kuzucular, Şahamettin. *Çukurova Gavurdağı Tarihi ve Türkmenleri*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018.

Lindner, Rudi Paul. "What was a Nomadic Tribe?", *Comparativ Studied in Society and History*, 24, 1982, pp.689-711.

Lindner, Rudi Paul. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2000.

Matsubara, Masatake. *Türk Göçebelerinden Çoşlu Yörüklerinin Etnografyası: Göçebeliğin Dünyası*, Çev: Kiyotoka Sugihara, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012.

Mirzaoğlu, Gülay. *Halk Türküleri: Konu-İcra-Yapı-Anlam-İşlev*, Akça Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2015.

Nagata, Yuzo. *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Anadolu", *TDVİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss.110-116.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklular Dönemi*, 2.Baskı, Kitapyayınevi, İstanbul, 2011.

Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, Çev: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Önder, Sema. *Kalktı Göç Eyledi: Avşarların Tarihçesi ve Avşar Ağıtları*, Laçın Yayınları, 1. Baskı, Kayseri, 2000.

Öz, Mehmet. "Reâyâ", *TDVİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.490-493.

Öz, Mehmet. “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, Kültür Yayınları, Samsun, 2017, ss.11-19.

Öz, Mehmet. *Osmanlı Tarihi Üzerine: I - Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019.

Özdemir, Ahmet Z. *Avşarlar ve Dadaloğlu*, Ürün Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2007.

Özel, Oktay. *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013.

Özel, Oktay. “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, ss.557-591.

Öztürk, Mustafa. “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları”, *Bellekten*, C. LIV, S. 211, Ankara, 1991, ss.962-993.

Özünlü, Emine Erdoğan. “XVI. Yüzyılda Ankara Yörüklerinin İktisadi Hayatı (Tahrir Defterlerine Göre)” *Anadolu’da Yörükler-Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler*, ed: Hayati Beşirli ve İbrahim Erdal, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, ss.31-50.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2017.

Polat, M. Said. *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk’tan Aziz George Kolu’na*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2004.

Polat, Murat. “Arşiv Belgelerine Göre Tacirli Aşiretinin İskân ve Islâhı”, *Journal of History School*, Year 11, Issue XXXV, 2018, pp.687-725.

Polatlar, Kaan. *Göçebe-Çoban Halkların Tarihsel Rollerini: Bir Nüfus Teorisi*, Doğu Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2016.

Sadullah, Gülten. "Osmanlı Anadolu'sunda Bir İskân Hikâyesi; Bozok Sancağı'nda Aşiretler, Köylüler, Celâliler (16-19. Yüzyıllar)", *History Studies International Journal of History*, V. 11, Issue. 1, pp.128-154.

Sağlam, Serdar. "Sarıkeçililerde Dinî Hayat ve İnanışlar", Son Konar-Göçerlerin (Sarıkeçili Yörüklerinin) Sosyo-Kültürel Yapısı, ed: M. Cihat Özönder ve Erdal Aksoy ve Gökhan V. Köktürk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2005, ss.73-97.

Sakaoğlu, Saim. Alptekin, Ali Berat; *Dadaloğlu Bibliyografyası: Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler*, Feryal Matbaası, Ankara, 1988.

Sakin, Orhan. *16.Yy. Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler (Boylar-Kabileler-Cemaatler)*, Ekim Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

Sansar, Fatih. *Tanzimat Döneminde Bir İskan Modeli- Fırka-i Islâhiye ve Güneydoğu Anadolu'nun İskanı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van, 2003.

Sansar, Fatih. "Tanzimat Döneminde Çukurova Hanedan Ailelerinin Tasfiyesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S.1, Manisa, 2005, ss.81-95

Saydam, Abdullah. "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Isparta, 2009, ss.9-31.

Saydam, Abdullah. "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiretlerin İskânına Dair Gözlemler", Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, No: 3, Ankara, 2000, ss.217-230.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2010.

Sayılır, Şeyda Büyükcan. "Göçebelik, Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.12, S. 1, İzmir, 2012, ss.563-580.

Söylemez, Faruk. "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik Münasebetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.103, S. 204, İstanbul, 2013, ss.201-213.

Söylemez, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Sümer, Faruk. "Avşar", *TDVİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss.160-164.

Sümer, Faruk. "Yörükler", *TDVİA*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss.570-573.

Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 6. Baskı, İstanbul, 2016.

Şahin, İlhan. "XVI. Yüzyılda Halep ve Yeni-İl Türkmenleri", Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, No: 3, Ankara, 2000, ss. 231-239.

Şahin, İlhan. "Göçebeliğin Yürüyen Evleri ve Şehirleri: Ordo", Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri (Edebiyat-Kültür-Sanat), ed: Alaattin Aköz ve Şahin Panahov ve Doğan Yörük ve Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya, 2018, ss.213-224.

Şahin, İlhan. "Göçebelikte Grup ve Akraba Kimliği: Oluşumu ve Şekillenmesi" Yörükler: Orta Asya'dan Anadolu'ya, ed: İlhan Şahin, Bursa OsmanGazi Belediyesi, İstanbul, 2019, ss.23-32.

Şakar, Muzaffer Fehmi. *1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi s.1-145*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.

Şimşek, İbrahim. *123 Numaralı Mühimme Defteri (1127/1715) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

Şükürov, Qiyas. “Geçmişten Günümüze Avşarlar”, Anadolu’da Yörükler-Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler, ed: Hayati Beşirli ve İbrahim Erdal, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, ss.149-200.

Tapper, Richard. *İran’ın Sınır Boylarında Göçebeler Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kirabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2004.

Taş, Nazmiye. *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkivalık Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2015.

Tatar, Özcan. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkivalık Olayları ve Aşiretlerin İskanı (1691-1750)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.

Terzi, Mehmet Akif ve Ahmet Ergün. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Cebel-i Bereket Sancağı*, Osmaniye Belediyesi Kültür Yayınları, Osmaniye, 2015.

Topaloğlu, Murat. *Osmanlı Devletinin Çözülme Devrinde Kozanoğulları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007.

Tosh, John. *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2011.

Tuğluca, Murat. *Osmanlı Devlet- Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2016.

Türkay, Cevdet. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

Üner, Mehmet Emin. *Aşiret, Eşkiva ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

Vyronis, Speros. *“The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century”*, Berkeley, Los Angeles, London, 1971.

White, Sam. *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Dönemde Celâli İsyânları*, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2013.

Yalman, Ali Rıza. *Cenupta Türkmen Oymakları I*, Haz: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

Yalman, Ali Rıza. *Cenupta Türkmen Oymakları II*, Haz: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

Yavuz, Nuri. *Fırka-i Islahiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 2004.

Yavuz, Nuri. "Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.5, S.10, Ankara, 2012, ss.113-127.

Yıldız, Murat. *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2005.

Yörük, Saim. *Fırka-i Islâhiye Cevdet Paşa- Kozan ve Gavur Dağı Ahvâline Dair Lâyiha*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017.